

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

JOHN STUART MILL'İN LİBERALİZM
ANLAYIŞI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Edanur PINARCI

BURSA - 2013

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

JOHN STUART MILL'İN LİBERALİZM
ANLAYIŞI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Edanur PINARCI

Danışman:
Doç.Dr. Derda KÜÇÜKALP

BURSA - 2013

TEZ ONAY SAYFASI

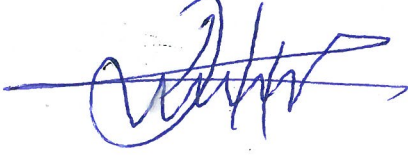
T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

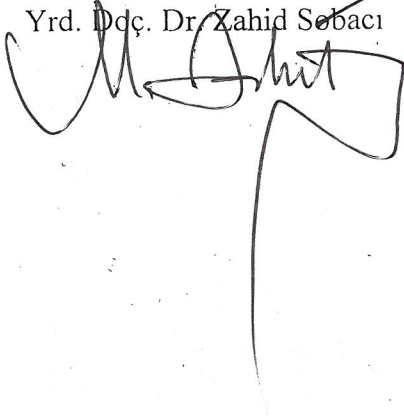
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Kamu Yönetimi Anabilim/~~Anasana~~ Dalı,
Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı'nda *70.111.5006* numaralı
Edanur PINARCI'nin hazırladığı
" *John Stuart Mill'in Liberalizm Anlayışı* " konulu
(Yüksek Lisans/~~Doktora/Sanatta~~ Yeterlik
Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, *9./7/2013* günü *13:30 - 15:00* saatleri
arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
(başarılı/~~başarısız~~) olduğuna .....
(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Doç. Dr. Derda Küçükalp

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zahid Sobacı

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Pir Ali Kaya

9/7/2013

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: EDANUR PINARCI
Üniversite	: ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Enstitü	: SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	: KAMU YÖNETİMİ
Bilim Dalı	: SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI
Tezin Niteliği	: YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sayfa Sayısı	: IX + 119
Mezuniyet Tarihi	: .... / .... / 20.....
Tez Danışmanı	: DOÇ. DR. DERDA KÜÇÜKALP

JOHN STUART MILL'İN LİBERALİZM ANLAYIŞI

John Stuart Mill, liberal düşüncede önemli bir filozoftur. Özgürlüğün olmasını isteyen liberal bir düşünürdür. Mill, kişisel gelişim ve toplumsal ilerleme için özgürlüğün zorunlu olduğunu belirtmiştir. Mill, faydacı bir bakış açısına sahiptir. Döneminin ilerisinde düşünen ve adım atan bir filozof olan Mill, kadın-erkek eşitliğine vurgu yapmıştır.

Mill, Klasik liberallerin özgürlük anlayışını benimsemiştir. Mill, her bireyin kendi kararlarında özgür hareket etmesi gerektiğini savunmuştur. Böylece Mill, bireysel ve toplumsal faydanın maksimum olacağını belirtmiştir. Mill, birey üzerinde hiçbir baskıyı ve otoriteyi kabul etmemiştir. Fakat diğer yandan, Mill bireysel gelişim için devlete sorumluluk yüklemiştir. Bu anlamda Mill, Modern liberallere yaklaşan bir düşünür olmuştur. Mill, Klasik ve Modern liberalizm arasında köprü konumundadır. Mill, farklılıkları, karşıtlıkları ve benzerlikleri bir arada tutmaya çalışan bir felsefecidir. Bu yüzden hayatı boyunca belli bir ideolojiye, bireye bağlı kalmayıp, farklı akımlardan ve düşünürlerden yararlanmıştır. Mill, her bilgiyi ve söylemi kendi akıl süzgecinden geçirmiştir. Ve ortaya yeni ve özgün bir düşünce yaratan nadide kişilerdendir.

Anahtar Sözcükler:

Mill'in hayatı, Mill'in siyaset felsefesi, Liberalizm, Klasik Liberalizm, Modern Liberalizm, Mill'in liberalizm anlayışı

ABSTRACT

Name and Surname : EDANUR PINARCI
University : ULUDAĞ UNIVERSITY
Institution : SOCIAL SCIENCE INSTITUTION
Field : PUBLIC ADMINISTRATION
Branch : POLITICAL AND SOCIAL SCIENCES
Degree Awarded : MASTER
Page Number : IX + 119
Degree Date : .... / .... / 20.....
Supervisor (s) : DOÇ. DR. DERDA KÜÇÜKALP

JOHN STUART MILL'S CONCEPTION OF LIBERALISM

John Stuart Mill, is an important philosopher of liberal thought. A liberal thinker who want to have freedom. Mill, stated that it is imperative that freedom for personal development and social progress. Mill, has got a utilitarian perspective. Mill, stepped and considering ahead of their time who a philosopher emphasized that the equality of men and women.

Mill, adopted the concept of freedom of classical liberals. Mill, argued that the free movement of their decisions every individual. Thus Mill, stated that they the maximum individual and social benefits. Mill has not accepted any pressure and the authority on the individual. But on the other hand, Mill imposed that responsibility of state for individual development. In this sense, Mill, have been approaching a thinker of Modern liberals. Mill, is a bridge between Classical and Modern liberalism. Mill a philosopher who trying to keep a combination of differences, contrasts and similarities. Therefore, a certain ideology throughout his life, depending on the individual but also benefited from the different movements and thinkers. Mill, undergoned filter of own mental all the knowledge and discourse. And that preciously person, who created a new and unique ideas.

Key words:

Mill's life, Mill's political philosophy, Liberalism, Classical liberalism, Modern liberalism, Mill's conception of liberalism

ÖNSÖZ

Özgürlük bana göre, insanlığın taşıdığı en hafif ve aynı zamanda en ağır yükür. Çünkü bireyler özgürlüğünü elde edebilmek için günümüze kadar ve hatta günümüzde de ağır bedeller ödemiştir ve ödemeye de razıdır. Bundan dolayı özgürlüğün olması gerektiğini savunan bireyler arasında yer alan John Stuart Mill'i incelemek ve bu tezin vasıtasıyla onu tanımak benim için çok keyifli oldu. Mill, kendinden ve düşüncelerinden taviz vermeyen fakat bir o kadar da değişime ve gelişmeye açık olan bir filozoftur. Mill, bu özelliğinden dolayı tarihte kalmamış ve hala günümüzde de geçerliliğini koruyan bir filozof olmuştur. Düşünceleri, çözümlenmeleri, değerlendirmeleri ve sonuçları hala geçerliliğini, tazeliğini korumaktadır.

Mill'in özgürlük ve birey temelli olan liberalizm anlayışını ortaya koyabilmek, Mill'i anlamaya çalışmak, benim için hem yorucu hem de yarınlar için umut verici olmuştur. Çünkü Mill, sonunda herkesin gerçekten özgür olacağına ve bireyselliğın, bireyciliğın bencillik olarak değil de aksine diğer bireylerin hakkına ve özgürlüğüne saygı olarak anlaşılacağına inanmıştır. Onun bu düşünceleri beni de yarınlara umutla bakmak için cesaretlendirmiş ve mutlu etmiştir.

Konunun belirlenmesinde ve çalışmanın hazırlanış sürecinde bana yol gösteren, inanan, beni cesaretlendiren, ilgi, destek ve yardımlarını benden esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Derda Küçükalp'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca çalışma esnasında öneri ve eleştirileriyle, bilgi ve tecrübeleriyle beni aydınlatan bana içtenlikle yardımcı olan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Zahid Sobacı'ya teşekkür ederim.

EDANUR PINARCI

BURSA-2013

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

JOHN STUART MILL

1. JOHN STUART MILL'İN HAYATI.....	3
1.1. ÇOCUKLUĞU VE İLK EĞİTİMİ	3
1.2. ENTELEKTÜEL GELİŞİMİ VE ÇALIŞMA HAYATI (1821-1826)	6
1.3. DÜŞÜNSEL BUNALIM DÖNEMİ (1826-1830)	8
1.4. BUNALIMDAN SONRAKİ DÖNEM VE ENTELEKTÜEL BAŞARISI ..	8
2. JOHN STUART MILL'İ ETKİLEYEN DÜŞÜNÜRLER VE FELSEFİ	
AKIMLAR	11
2.1. JAMES MILL (1773-1836) VE JEREMY BENTHAM	
(1748-1832)-FAYDACILIK	11
2.2. THOMAS BABINGTON MACAULAY (1800-1859)	17

2.3. SAINT-SIMON (1760-1825), SAINT-SIMONCULAR VE AUGUSTE COMTE (1798-1857)	20
2.4. WILLIAM WORDSWORTH (1770-1850).....	25
2.5. CARLYLE (1795-1881)	27
2.6. COLERIDGE (1772-1834).....	29
2.7. TOCQUEVILLE (1805-1859).....	31

İKİNCİ BÖLÜM

JOHN STUART MILL'İN SİYASET FELSEFESİ

1. POLİTİK FELSEFE AÇISINDAN FAYDACILIK VE MILL	37
2. MILL'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI VE MILL'DE ÖZGÜRLÜĞÜN DEĞERİ	42
3. MILL'DE BİREY OLMANIN DEĞERİ VE BİREY- TOPLUM İLİŞKİSİ.....	54
4. MILL'DE DEMOKRASİNİN DEĞERİ	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİBERALİZM VE JOHN STUART MILL

1. LİBERALİZMİN TARİHSEL ARKA PLANI VE GELİŞİMİ.....	68
1.1. KLASİK (GELENEKSEL) LİBERALİZM.....	72
1.1.1. Klasik Liberalizmin Unsurları	74
1.1.1.1. Bireycilik.....	74
1.1.1.2. Özgürlük.....	75
1.1.1.3. Kendiliğinden Oluşan Düzen, Adalet, Eşitlik ve Piyasa Ekonomisi.....	77
1.1.1.4. Anayasacılık ve Sınırlı Devlet	80

1.2. MODERN (SOSYAL) LİBERALİZM.....	82
1.2.1. Pozitif Özgürlük.....	85
1.2.2. Sosyal Adalet ve İktisadi Yönetim.....	87
2. KLASİK VE MODERN LİBERALİZM ARASINDA MILL.....	89
2.1. MILL'İN İKTİSADİ ÖZGÜRLÜĞÜ VE DEVLETİN FAALİYETİ	92
2.2. MILL'İN İŞÇİ SINIFINA VE KADINA BAKIŞI	97
2.3. MILL'İN TEMSİLİ DEMOKRASİ ANLAYIŞI.....	99
SONUÇ.....	104
KAYNAKLAR	107
ÖZGEÇMİŞ.....	119

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Ceviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
nu.	Numara
p.	Page
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
pp.	Page to page (sayfadan sayfaya)
vb.	Ve benzeri
Vol.	Volume
vs.	Vesaire
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

Bu çalışmada amaçlanan John Stuart Mill'in liberalizm anlayışını politik felsefe açısından ortaya koymaktır. Özgürlük, negatif ve pozitif anlamıyla düşünüldüğünde, Mill bu iki özgürlük kavramını benimseyen bir filozof olmuştur. Mill'in bu eklektik karaktere sahip olması, onun hem Klasik hem de Modern liberal değerleri benimsediğini gösterir. Mill, bireyciliği ve özgürlüğü kişisel gelişim için olmazsa olmaz kavramlar olarak benimsemiş ve liberalizm anlayışını bu iki kavram çerçevesinde oluşturmaya çalışmıştır. Mill, kadına attığı değer ve işçi sınıfına yönelik görüşlerinden dolayı dönemini aşan ve zamanının ilerisinde yürüyen bir filozof olmuştur.

Çalışmanın temelinde Mill'in bireye yönelik düşünceleri vardır. Çünkü liberalizm başlı başına bireyciliği ve özgürlüğü esas alan bir ideoloji olmuştur. Mill'in bireyin değerine ve özgünlüğüne atfetmiş olduğu önem, onun özgürlüğe, iktisada, topluma, siyasete, demokrasiye ve devlete yönelik düşüncelerini belirlemiştir.

Mill, Klasik liberallerin kabul ettiği, minimal devlet anlayışını benimsememiştir. Elbette ki Mill, Klasik liberaller gibi, devlete temkinli yaklaşmıştır. Mill, devletin çoğunluğun kanaati doğrultusunda hareket edebileceğini ya da kolaylıkla otoriter bir yapıya dönüşebileceğini gören, ileri görüşlü bir filozoftur. Fakat bir yandan da, bireysel gelişim için bireyin önce kendi yeteneklerinin farkına varması gerektiğini belirtmiş ve bunun da bazı durumlarda sadece birey tarafından açığa çıkarılamayacağını anlamıştır. Bundan dolayı, bireyin arkasında ve önünde olumlu yönde itici bir gücün olması gerektiğini savunmuştur. Modern liberallerin devlete yönelik düşüncelerini paylaşarak, özgürlüklerin gelişimi ve bireysel potansiyellerin açığa çıkartılabilmesi için, sorumluluk ve görev sahibi devleti istemiştir.

Mill'in liberalizm düşüncesini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. "John Stuart Mill" başlıklı olan birinci bölüm Mill'in hayatı ve etkilenmiş olduğu düşünürler konusuna ayrılmıştır. Mill, döneminde farklılıkları, zıtlıkları ve aynılıkları bir araya getirerek yeni bir şey ortaya koymaya çalışan, sentez arayışına girmiş

bir filozoftur. Bundan dolayı, farklı akımlardan ve düşünürlerden etkilenmiştir. Bir düşünceye körü körüne bağlı kalmayıp, farklı düşünceleri de göz önünde bulundurarak, en doğrunun peşine düşmüş olan bir filozoftur. Bu yüzden olsa gerek, Mill'in liberalizm anlayışı Klasik ve Modern çizgileri barındırmaktadır. Çeşitli ideolojilerin etkisinde kalan filozof, katı, tutucu bir anlayışa sahip olmayıp birbirinden çok farklı düşünce yapılarıyla ilişki kurabilmeyi başarmıştır. Mill'in bu özelliği Mill açısından kazançlı olmuş ve tarihin tozlu raflarına hapsolmaktansa günümüzde de tazeliğini koruyan düşüncelerinden dolayı her zaman saygıyı ve ilgiyi hak eden bir filozof olmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümü, "John Stuart Mill'in siyaset felsefesi" başlığını taşımaktadır. Burada, Mill'in bireyi temel alan siyaset felsefesi incelenmiştir. Mill'in özgürlüğe, devlete yönelik düşünceleri bireysel faydayı en üst seviyeye taşımaya amaçlamaktadır. Mill, hiçbir düşüncenin susturulmayı hak etmediğini çünkü yanlış olduğu bilinse dahi doğruların dogmaya dönüşmesini önlediği için yanlışlarında ifade edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, bireysel faydayı en üst seviyeye çıkararak, toplumsal faydanın da artacağına inanmıştır. Bu yüzden kişisel özgürlükleri, bireysel faydayı arttırabileceği düşüncesinden dolayı zorunlu olarak görmüştür.

"Liberalizm ve John Stuart Mill" başlıklı olan son bölümde Mill'in liberalizm anlayışını daha iyi anlayabilmek için liberalizmin tarihsel arka planı anlatılmıştır. Bu anlamda liberalizm; Klasik liberalizm ve Modern liberalizm arasındaki farklılıklar ve benzerlikler dikkate alınarak sunulmaya çalışılmıştır. Klasik liberalizmin unsurları incelenerek Mill'in bireye ve özgürlüğe yönelik düşüncelerinin temeli ortaya konmuştur. Mill için özgürlüklerin ne anlam ifade ettiği, bu bölümde farklı bakış açılarından irdelenmeye çalışılmıştır. Mill, bireysel özgürlüklerin nihai olarak toplumu daha iyiye ve ileriye taşıyacağını belirtmiş ve devletin de bu anlamda bireye yardımcı olarak onun önündeki engelleri kaldırması gerektiğini belirtmiştir. Mill, kişisel özgürlüklerin belli bir zümreye, sınıfa ya da cinsiyete ait olmaması gerektiğini, özgürlüğün her bireyin en doğal hakkı olduğunu savunmuştur. Mill, Modern liberallere yaklaşarak, kadınların toplumdaki konumuna değinmiş ve kadınlara özgürlüğün kısıtlı olarak verildiğini hatta hiç verilmediğini belirtmiştir. Kadınların ve işçi sınıfının toplumdaki yerinin iyileştirilmesi gerektiğini isteyen Mill, kadınlara ve işçi sınıfına da oy hakkı verilmesini savunmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

JOHN STUART MILL

1. JOHN STUART MILL'İN HAYATI

1.1. ÇOCUKLUĞU VE İLK EĞİTİMİ

John Stuart Mill 1806 yılında Pentonville'de dünyaya gelmiştir. Mill'in babası James Mill o dönemde geçimini gazetecilik yaparak sağlamıştır.¹ Annesi ise Harriet Burrow Mill'dir. Mill dokuz çocuklu bir ailenin ilk evladı olarak dünyaya gelmiştir. Mill hayatı boyunca hiç okula gitmemiştir. Tabiri caizse babasının dizleri dibinde eğitime tabii tutulmuştur. Bu eğitim okullarda verilen eğitimin kat be kat üstünde bir eğitimidir. Öyle ki Mill'in diploması olmamasına rağmen hayatının ileriki dönemlerinde ona üniversitelerden önemli görevler teklif edilmiştir.²

Babası tarafından verilen bu ağır eğitim Mill henüz üç yaşındayken başlamıştır.³ Mill bu yaşında antik Yunancayı öğrenmiştir. Yunancadan okumalar yapmıştır. Yedi yaşına geldiğinde bu okumalara Platon'un yapıtları da dâhil edilmiştir. Mill beş yaşındayken (onun yaşındaki birçok çocuk kendi isteklerini tam anlamıyla anlatamazken ve okuma yazmayı yeni yeni öğrenirken) bir takım ziyaretlere katılıp o ziyaretlerde konuşmalar yapmaya başlamıştır. Mill'in babası tarafından eğitim almasının nedeni, babasının dinsel inanışlara bakış açısından kaynaklanmaktadır. Babası bu yüzden Mill için

---

¹ Nicholas Capaldi, **John Stuart Mill**, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Şubat 2011, ss. 1-6.

² Capaldi, a.g.e., ss. 21-36.

³ Capaldi, a.g.e., ss. 6-9.

hazırladığı okumalarda ahlak felsefesine ve teoloji konularına yer vermemiştir.⁴ Babası dine uzak bakarak Mill'i de uzak tutmaya çalışmıştır. Babası manevi açıdan Mill'i doyuramamış ve Mill'e sevgiden ziyade korku aşlamıştır. Hep daha fazlasını talep eden James Mill, oğlunun başarılarını hiçbir zaman övgüyle taçlandırmamıştır.

Mill on iki yaşına geldiğinde iktisat, mantık ve matematikle ilgilenmeye başlamıştır. Durmaksızın süren bu eğitim Mill'in hayatında önemli bir dönüm noktasının yaşanmasına sebep olacaktır. Mill otobiyografisinde on iki yaşının kendisi için önemli olduğunu çünkü bu yaştan sonra artık salt bilgi edinme sürecini geride bırakarak edindiği bilgileri eleştirme ve kendi diliyle, anlayışıyla ifade edebilme aşamasına ulaşmıştır.⁵

Mill her ne kadar aldığı eğitimin ağır olduğunu kabul etse de bu eğitime sahip olduğu ve yaşlılarından bir asır önde olduğu için de babasına saygı ve sevgi duymuştur. James Mill'in katı olduğunu ve hiçbir zaman övülmediğini belirtse de Mill, James Mill'in sayesinde ileriki yaşlarda iyi bir savunmacı ve polemikçi olmuştur. Bu sayede Mill'in içselleştirerek yalnızca başkalarının değil kendi üzerinde de uyguladığı Sokratesçi yöntem, başkalarından önce kendisini eleştirmesine olanak vermiştir.⁶ Bu eleştirel bakış açısına sahip olan Mill, kendi hatalarını ve eksikliklerini görerek başkaları tarafından kolay kolay yıkılmamasını ve kendini tamamlamasını sağlamıştır. Mill aslında bireyin kendi kendisini ya da başkası tarafından zorlanılmasının iyi bir şey olduğunu belirterek bu anlamda babasının kendisine verdiği eğitimin ne kadar meşru olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Mill ezberlemeye dayalı eğitime karşı çıkmıştır. Ona göre bilgiye ezberlenerek değil de araştırılarak ulaşılır. Kolay ulaşılan bilgi kolayca da unutulur. Kavramaya dayalı bir eğitimin sağlam temellere oturacağını belirten Mill, zihinsel gücün işlendiği bir yöntemi önermiştir.⁷

James Mill, oğlunun eğitiminde katı olup, her zaman eksiklikleri ve hataları görmeye programlanmış bir makine gibi davranmıştır.⁸ Bu durum Mill'de sevginin yok olmasına ve korkunun yaşanmasına sebep olmuştur. Kendini bir çocuk gibi hissetmeyen

---

⁴ Donald Tannenbaum- David Schultz, **Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar Ve Fikirleri**, çev. Fatih Demir, Adres Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Ekim 2006, s. 358.

⁵ Capaldi, a.g.e., ss. 7-10.

⁶ Capaldi, a.g.e., s. 8.

⁷ Capaldi, a.g.e., ss. 11- 13.

⁸ Capaldi, a.g.e., ss. 13-28.

Mill, ayrıca yaşlılarıyla ya da aileden başka birileriyle konuşmasına izin verilmemiştir. Bu durumun tek sebebi şudur ki Mill'in eğitimini aksatmaması ve yaşlılarından yarım asır önde olduğunu görmeyip kibirlenmemesi içindir. James Mill oğlunun yaptığı hatalar karşısında oldukça öfkeli ve sinirli davranmıştır.

James Mill oğlunu her alanda yetiştirmek istemiş fakat oğluna daha çok akademik bir eğitim sunmuştur. Bundan dolayı Mill el becerilerinde yeteneksiz ve genelde zihinsel işlerle meşgul olmuştur. Mill kardeşlerinin eğitimini de kendisi üstlenmiştir. James Mill, bütün enerjisini ve özverisini en büyük çocuğu olan ve ayrıca en parlak zekâyâ sahip olduğunu düşündüğü John Stuart Mill'e vermiştir.⁹ Oğlunu gözünün önünden ayırmayan Mill, diğer çocuklarının entelektüel ve kişisel eğitimini John Stuart Mill'e devretmiştir. Bu süreç John Mill'in otuz yaşına kadar sürmüştür.

Mill zamanının ilerisinde olan ve zamanın ilerisinde bir eğitime sahip olan dahi bir çocuktur. Fakat yegâne bir çocuk değildir. Yaşadığı dönemde tek olmayan onun özelliklerine ve entelektüel seviyeye sahip olan başkaları da vardır. Bu anlamda Mill, aslında kendisinin üstün zekâyâ sahip olmadığını ve aynı kapasiteye sahip kız ya da erkek çocuklarının da başarılı olabileceğini, gerçek başarının eğitimden geçtiğini belirtmiştir.¹⁰ Bu durum elbette birçok araştırmacı tarafından kabul edilmemekte ve Mill'in alçakgönüllü bir yapıya sahip olduğu için bu sözleri söylediği belirtilmektedir. Mill, yoğun, köklü bir eğitim almıştır. Fakat kendi çabaları ve olağanüstü zekâsı da yadsınamayacak derecede önemlidir. Mill çocukluk dönemlerinde kendi düşüncelerini başkasına kabul ettirme noktasında babası kadar başarılı değildir. Kuşkusuz bunun sebebi babasının baskıcı ve kırıcı kişiliğinden gelmektedir. Lakin hayatının bağımsız döneminde Mill'de kendi özgür düşüncelerini savunmakta çekinmemiştir.

Mill çağında yetişen diğer dehalardan farklı olarak iki özelliğe sahiptir. Bunlardan ilki; elde ettiği verileri ve küçük yaştan beri yaptığı okumaları derin bir şekilde bütünsel olarak çözümleyebilmesi ve ortaya kendine özgü yeni bir üretim meydana getirebilmesidir. Mill'in diğer çağdaşlarından ayrılan ikinci yönü ise zamanındaki olan durumlarla uyum

---

⁹ Capaldi, a.g.e., ss. 9-11.

¹⁰ Capaldi, a.g.e., ss. 25- 28.

içerisinde olmasıdır. Mill, döneminin ortaya koyduğu bir takım entelektüel ve kültürel akımları çözümleyip tutarlı ve bütünsel bir sentez meydana getirmiştir.¹¹

1.2. ENTELEKTÜEL GELİŞİMİ VE ÇALIŞMA HAYATI (1821-1826)

Mill, kendi kariyeri hakkında söz sahibi olamamıştır. Babasının seçtiği hukuk kariyeri doğrultusunda eğitim almaya başlamıştır. Bu anlamda 1821- 1822 yılları arasında bir hukukçu olan John Austin tarafından Roma Hukuku dersleri almıştır.¹² Bu dersler Mill tarafından zorunlu olarak alınan dersler olmuştur. Çünkü Mill, Parlamento’da bir kariyere sahip olmak istemiştir. Ayrıca Mill’e yoğun olarak akademik kariyer teklifleri de gelmiştir. Fakat Mill, bu teklifleri 1839 yılına kadar kabul etmeyecektir. Babasının dine yönelik bakış açısından ötürü bu iki iş kolu (Parlamento’da söz hakkına sahip olmak ve akademik ilerleme) da cazip görünmemiştir. James Mill’in 1800’lü yılların başında yaptığı meslek de seçenekler arasında vardı. Fakat bu meslek seçimi (gazetecilik) Mill’i cezp etmemiştir. Bu anlamda akla en uygun görünen tek meslek hukuk olmuştur.

Mill 1820’li yıllara geldiğinde artık evlerinin dışına çıkıp babasından ayrı dönemler geçirmiştir. Henüz on yedi yaşındayken, 1823 yılında, babasının 1819’da çalışmaya başladığı India House’da* yazıcı olarak göreve başlamıştır. Bu görevle birlikte aile ekonomisine katkı sağlamaya başlayan Mill ayrıca bu yaşına kadar edindiği bilgileri somut olarak ifade edebilme ortamına kavuşmuştur. “Mill ileriki dönemde Doğu Hindistan

---

¹¹ Cengiz Çağla, **Mill**, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s. 19.

¹² Capaldi, a.g.e., s. 37.

* India House: İngiltere’nin Hindistan ticareti üzerinde imtiyaz sahibi olan ve Hindistan’da yönetsel görevler de üstlenen East India Company (Doğu Hindistan Kumpanyası) adlı şirketin Londra’daki merkezi ve merkezin bulunduğu binanın adıdır. 1600 yılında kurulan şirket, 1873 yılında kapanmıştır. Merkez binası ise 1858’de devlete devredilmiştir. Doğu Hindistan Kumpanyasına “John Kumpanyası” da denilmektedir. Bu şirket, 1857’ye kadar Hindistan’ı kraliyetle birlikte yöneten ve yarı özerk bir yapıya sahip olan ticari bir kuruluştur. 1819 yılında bu şirkette çalışmaya başlayan James Mill, o dönemlerde akademik kariyere sahip olma fırsatını dini nedenlerden dolayı kabul etmemiştir. James Mill, hayatının bir döneminde presbiter (presbiteryen kilisesine bağlı ruhani kuruluş) rahip olarak geçimini sağlarken, 1810’lu yıllara geldiğinde dine oldukça mesafelidir. Bu durumun sebebi edindiği arkadaşlıklar ve düşünsel yapısının şekillenmesidir. Doğu Hindistan Kumpanyasında yarı memur olarak işe başlayıp kısa sürede 1830 yılında başmüfettişliğe yükselmiştir. Başmüfettişliğe yükselmesi James Mill’in Hindistan üzerine kaleme aldığı çalışmalar sayesinde olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Capaldi, a.g.e., ss. 4-32.

Kumpanyasında çalışmanın kendisine ummadığı getiriler sağladığını görmüştür.”¹³ Çünkü Mill yazdığı, ortaya koyduğu eserleri; olaylara, durumlara, süreçlere, değişikliklere bizzat tanık olarak meydana getirmiştir. Mill, Sanayi Devriminin yaşanmasıyla birlikte kurumsal yapıda meydana gelen değişiklikleri bu iş sayesinde yaşayarak anlamıştır. Bu değişim Mill’in şiddetle karşı çıktığı bürokratikleşmedir.

Mill 1826 yılına kadar çeşitli tartışma gruplarında yer alarak kendi görüşlerini (doğrusu Mill o zamanlar kendi görüşleri diye James Mill’in ve Jeremy Bentham’ın sözcüsü olmuştur) açıklama fırsatı bulmuştur. Mill bu yıllarda babasından ve babasının yakın arkadaşından edindiği bilgiler ışığında faydacı anlayışın savunucusu olmuştur.¹⁴ Bu durum şüphesiz ki babasını ve Bentham’ı mutlu etmektedir. Bu açıdan Mill 1822 ve 1825 yılları arasında “Faydacılar Derneği” adlı ve Bentham’ın öğretilerini açıklayan bir grup oluşturmuştur. Babasını bir idol olarak gören Mill bu derneği açma noktasında babasını örnek almış ve “Mill, James Mill’in kurduğu “Political Economy Club”dan esinlenerek “Utilitarian Society”yi kurmuştur.”¹⁵ Mill 1824 yılında yakın dost olacağı John Arthur Roebuck ile tanışmıştır. Roebuck’da bu tanışmayla birlikte “Faydacılar Derneğinin” bir üyesi olmuştur.

Bu grup daha sonra başkalarının da katılmasıyla genişleyerek, (“Bu üyeler arasında Grote, Mill, Roebuck, William Elice, William Henry Prescott, Whitmore kardeşler ve George John Graham vardır”)¹⁶ “dönüşümlü olarak her üyenin kendi çalışmalarını sunduğu daha geniş bir tartışma grubu olan ‘Society Of Students Mental Philosophy’ye dönüşmüştür”.¹⁷ Bu grubun oluşmasıyla birlikte Mill, babasından bağımsız olarak yakın arkadaşlıklar kurmuştur.* Mill, 1826 yılında bu derneği kapatmıştır ve hayatında yeni bir dönüm noktası vücut bulmuştur.

---

¹³ Capaldi, a.g.e., s. 41.

¹⁴ Frank Thilly, “The Individualism of John Stuart Mill”, **The Philosophical Review**, Vol. 32, No. 1 (Jan., 1923), p. 2.

¹⁵ Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 21.

¹⁶ Capaldi, a.g.e., s. 46.

¹⁷ Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 21.

* Bu arkadaşlıklar arasında Mill’in hayranlığını ve güvenini kazanan iki isim vardır. John Arthur Roebuck ve George John Graham’dır. John Arthur Roebuck’ı, Mill India House’ta babasına bağlı olarak çalışan ve Roebuck’ın akrabası olan Thomas Love Peacock aracılığıyla tanışmıştır. Roebuck, Kanada’dan hukuk okumak için gelen azimli bir gençtir. Diğer isim ise, 1825’te George Grote’un evinde toplanan grupta bulunan (bu grup Faydacılar Derneğinin gelişmiş hali olan Society Of Students Of Mental Philosophy’dır.) George John Graham’dır. Felsefi Radikalizmin dayandığı düşünceler üzerine tartışan bu

1.3. DÜŞÜNSEL BUNALIM DÖNEMİ (1826-1830)

“Mill, 1826’da yirmi yaşındayken -babasının oğlunun yazılarına bir tür sansür uyguladığı için, babası yaşadığı sürece ihtiyatlı biçimde- devraldığı görüşlerle arasına bir mesafe koymasına yol açan “düşünsel bunalımım” dediği bir şeyin acısı içindedir.”¹⁸ Bu durum James Mill vefat edene kadar John Stuart Mill açısından dayanılmaz olmuştur. Mill, babasına saygısızlık etmemek için elinden geleni yapmıştır fakat bu çaba yıpratıcı olmuştur. Mill bu bunalımın aslında kendine ne kadar çok zarar verdiğinin farkındadır. Fakat artık yaptığı hiçbir şey ona tat vermemiş ve her başı sıkıştığında koştuğu tek kapı (James Mill) ona kapalı olmuştur. Çünkü o kapıyı Mill, bilerek ve isteyerek kendisi kendi elleriyle kapatmıştır. Bu düş kırıklıkları ve inancının sarsılmasıyla beraber Mill karanlık bir kuyunun içine kapanmıştır. Bu ruh halinden kurtulmak ve kendi düşünsel yapısını (Burada James Mill’in ve Jeremy Bentham’ın Mill’e aştığı faydacılık ve felsefi radikalizmden bahsedilmektedir.) iyileştirmek için çalışan Mill yeni arkadaşlıklar edinmiş ve farklı akımlardan da haberdar olmuştur.*

1.4. BUNALIMDAN SONRAKİ DÖNEM VE ENTELEKTÜEL BAŞARISI

Mill’in depresyonu atlattıktan sonraki “bu süreç hayatının beş yılına mal olmuştur”,¹⁹ babasının ve onun düşünce arkadaşı olan Bentham’ın fikirlerindeki eksiklikleri ve yanlışlıkları net bir şekilde görmüştür. Fakat bu durumu açığa çıkarmanın ne kendisine ne de babasına bir fayda sağlamayacağını bilen Mill, babasının ölümüne

---

grupta Mill, Roebuck, Grote ve Graham toplu olarak bulunmuştur. Bu grup, John Stuart Mill ve topluluk arkadaşları, David Hume, David Hartley ve James Mill’in çalışmalarına odaklanmıştır. Bu çalışmalarda, felsefecilerin eserleri teker teker okunup tartışılmıştır. Bundan dolayı her çalışma zihinlere işleyerek yürümüştür. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Capaldi, a.g.e., 2011, ss. 45-47.

¹⁸ Iain Hampsher-Monk, **Modern Siyasal Düşünce Tarihi**, çev. Necla Arat, Deniz Hakyemez, Tüten Ang vd., Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2004, s. 420.

* Bu konu, “Mill’in Etkilendiği Düşünürler Ve Felsefi Akımlar” başlığı altında ayrıntılı olarak incelenecektir. Bu bunalımdan kurtulmak için çeşitli okumalar yapan Mill, Radikalizmin yetersizliklerini görüp Romantizme yönelmiştir. Bu akımda da Carlyle, Coleridge, Wordsworth gibi hem romantik hem de muhafazakâr arkadaşlıklar edinmiştir.

¹⁹ John Stuart Mill, **Hürriyet Üstüne**, çev. Mehmet Osman Dostel, Sadeleştiren: Ömer Çaha, Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Mart 2009, s. 11.

kadar dış dünyada babasının fikirlerine bağlı iç dünyasında ise bağımsız (kendi düşünceleri doğrultusunda) olmuştur. Bu ikircikli durum 1832’de Bentham’ın ölümüyle esnekleşmiş ve 1836’da da babasının vefatıyla son bulmuştur. Bunalımdan yeni çıkan Mill, hayatının bu dönemine kadar önemli olan bu iki insanın ölümünden dolayı sarsılmıştır. Bu boşluktan kurtulabilmek için de muhafazakârlığa ve romantizme yönelmiştir.²⁰

Mill bu dönemden sonra artık yeni bir arayış içine girmiştir. Bunun içinde çeşitli arkadaşlıklar edinmiş ve çeşitli akımlardan etkilenmiştir. Mill mantıkla şiiri birleştirmeye ve buradan da felsefeye ulaşmaya çalışmıştır.²¹ 1830’lu yıllar ve 1840’ların ilk yılları Mill’in liberalizm, romantizm ve muhafazakârlık arasında kendine özgü bir sentez arayışına girdiği dönem olarak da adlandırılabilir.²² Mill, bu tarihlerde babasından ve Bentham’dan bağımsız olarak kendi tercihleri doğrultusunda ilerlemiştir. 1830-1840 yılları arasında Mill, “London and Westminster Review” dergisini yönetmiştir. Bu dergi aracılığıyla Mill, entelektüel birikimini paylaşmış ve yeni insanlara sesini duyurarak yeni bir çevre edinmiştir. Mill, Jeremy Bentham’ın faydacı anlayışından uzaklaşıp, bu yaklaşımın ne kadar ahlak dışı ve çıkarıcı olduğunu görmüştür. Bu durumu çıplak gözleriyle gören Mill, Benthamcı yaklaşımdan kurtulup, felsefi radikalizmi yeniden biçimlendirmek istemiştir.

“Mill 1830’dan 1840’a kadar olan süreci olgunlaşmasının son aşaması olarak tanımlamıştır.”²³ 1830 ve 1840’lı yıllar arasında zihinsel değişimin sık yaşanmasına rağmen 1840’tan sonra zihinsel bir ilerlemeden başka bir şey olmamıştır.* Capaldi’ye göre, 1840’la 1850 arasındaki on yıl, Mill’in artık kendini kanıtladığı ve James Mill’in oğlu olarak anılmaktan kurtulduğu bir dönem olmuştur. Mill 1843 yılında yayımladığı “A System Of Logic” ve 1848 yılında yayımladığı “Principles Of Political Economy” adlı eserleriyle babasından ve Jeremy Bentham’dan ayrı olduğunu kanıtlamıştır. “Bu anlamda, ilk eseri, siyasi duruşunu ortaya koyabileceği yetkin bir metodolojik çıkış noktası

---

²⁰ Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 29.

²¹ Capaldi, a.g.e., s. 74

²² Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 32.

²³ Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 165.

* Mill bu dönemi otobiyografisinde şöyle ifade etmiştir: bu dönemden, 1840’tan sonra hayatımdan söz etmeye değer çok az şey oldu. Çünkü ilerleyen zihinsel süreç dışında söz edecek zihinsel bir değişim olmadı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Capaldi, a.g.e., 2011.

oluştururken, ikinci eseri, zamanının toplumsal konularına ilişkin engin düşüncelerini yansıtmıştır.”²⁴

1851 yılından sonra hayatında çok önemli yere sahip olan Harriet Taylor’la meşru bir birliktelik yaşamaya başlamıştır. Mill’in eserlerinde Harriet’in katkıları olup, Mill, eserlerini ona adamıştır. “Mill 1854’te “Autobiography”nin ilk bölümlerini, “Utilitarianism”i ve “On Liberty”yi yazmaya başlamıştır.”²⁵ Bu birliktelik sayesinde Harriet Taylor’ın ölümüne kadar, Mill ve Harriet gece gündüz fikir alışverişinde bulunmuşlardır.

Mill, 33 yıl India House’ta süren çalışma hayatında, babasının da yaptığı en yüksek konum olan Başmüfettişliğe yükselmiştir. Bu görevden Mill nihayet 1857 yılında emekli olmuştur. 1859 yılında “Hürriyet Üstüne”yi yayımlamıştır. 1861 yılında da “Faydacılık” ve “Considerations On Representative Government” adlı eserlerini yayımlamıştır. Olgun koşulların oluşmasını bekleyen Mill, 1869’a kadar “The Subjection Of Women” adlı eserini yayımlamamıştır. Bu eserinde, kadın-erkek arasında toplumsal bazda bir ayrım olduğunu belirten Mill, gelecek tüm eleştirilere karşı açık yüreklilikle durmayı başarmıştır. Mill, kadınlara seçme özgürlüğünün olması gerektiğini vurgulamış ve Parlamento’ya kadınlara seçme özgürlüğü verilmesi adına başvuru da bulunmuştur.*

Mill 1865-1868 yılları arasında Liberal Partinin milletvekili olarak Avam Kamarasında yer almıştır. “Parlamento üyesi olduğu üç yıl boyunca ırk ayrımcılığına karşı çalışmalarıyla, düşünce ve ifade özgürlüğünü genişletmek için aldığı tavırla ve kadınların oy hakkını gündeme getirmesiyle dikkatleri üstüne çekmiştir.”²⁶ Ayrıca Mill, hiçbir üniversiteden eğitim almamış olmasına rağmen “1866 yılında İskoçya’daki St. Andrews Üniversitesi öğrencileri tarafından Lord unvanıyla rektörlüğe seçilmiştir.”²⁷

---

²⁴ Capaldi, a.g.e., s. 165.

²⁵ Çağla, Mill, a.g.e., s. 37.

* Burada iki türlü seçme özgürlüğünden bahsedilmiştir. Birincisi kadınlara, toplumda bir seçme özgürlüğünün verilmesidir. Bu özgürlük, kadınların evlenmek istedikleri eşlerini bağımsız olarak kendilerinin seçmesi olarak tanımlanabilir. İkinci özgürlük ise siyasi özgürlüktür. Kadınlarında tıpkı erkekler gibi seçimlere katılıp Parlamento’da söz hakkına sahip olacak bireyleri seçmeleri olarak ifade edilebilir. Detaylı bilgi için bakınız: Capaldi, a.g.e., 2011; Çağla, Mill, a.g.e., 2007; Mill, **Principles Of Political Economy Books IV and V**, England: Penguin Books, First Published, 1970.

²⁶ Çağla, Mill, a.g.e., ss. 38-39.

²⁷ Çağla, Mill, a.g.e., s. 39.

1873 yılında vefat eden John Stuart Mill'in ölümünden sonra 1873 yılında otobiyografisi, 1874 yılında "Three Essays On Religion" ve 1879 yılında "Chapters On Socialism" adlı eseri Harriet Taylor'ın kızı tarafından (Helene Taylor) yayımlanmıştır.

2. JOHN STUART MILL'İ ETKİLEYEN DÜŞÜNÜRLER VE FELSEFİ AKIMLAR

John Stuart Mill zihinsel gelişimini tamamlamak için çeşitli akımlardan ve düşünürlerden ilham almıştır. Hayatının her döneminde kendine farklı bir çevre oluşturarak kendisi için en uygun olanı seçme arayışına girmiştir. Bu anlamda hayatının başı ve sonu arasında edebi, felsefi ve ahlaki anlamda kısmen de olsa farklılıklar bulunmaktadır. Mill kendi zamanında problem olarak tartışılan hemen her konuda bir şeyler yazmış olduğu için, genelde bu eserlerinde etkilendiği düşünürlere yer vermemiştir. Farklı alanlarda ve toplumsal-siyasal konularda yazı yazmak istediğinden akımlara ve düşünürlere atıfta bulunmamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki Mill döneminde olan felsefi akımlardan ve yakın çevresinde olan kişilerden etkilenmiştir. Okumalar yaparak ya da kendi döneminden önce yaşamış olan düşünürlerden ziyade arkadaş grubundan, arkadaşlıklarından ve o dönemde tartışılanlardan etkilenmiştir. Mill dönemini, ayna misali yansıtan bir düşünür olmuştur.

2.1. JAMES MILL (1773-1836) VE JEREMY BENTHAM (1748-1832)-FAYDACILIK

James Mill ve Jeremy Bentham, Mill'in çocukluk ve ilk gençlik döneminde yaşamını şekillendiren güçlü isimlerdir. Mill uzun bir dönem bu iki ismin etkisinden kurtulamamıştır. Mill, Faydacılık ekolünün kurucusu olan Bentham ve Faydacılık ekolünü geliştiren James Mill tarafından bu ekolün savunucusu olarak yetiştirilmiştir.²⁸

"Faydacılık en genel anlamıyla bir eylemin değerinin her durumda ancak sağladığı faydayla belirleneceğini savunan bir ahlak ilkesi ve toplumsal felsefedir."²⁹ Bu ekole göre insan her zaman acıdan kaçıp hazzı ister, arar. "Bu iki kavram (haz ve acı) insan

---

²⁸ Maurice Cranston, "John Stuart Mill and Liberty", *The Wilson Quarterly* (1976-), Vol. 11, No. 5 (Winter, 1987), p. 83.

²⁹ Çağla, *Mill*, a.g.e., s. 42.

davranışlarına yön veren iki temel unsur olmakla sınırlı değildir, bu kavramlar aynı zamanda ahlaki değerlerin de ölçüsünü oluştururlar.”³⁰ Bentham’a göre insana haz veren her şey ahlaki ve siyasi olarak “iyi”dir, acı veren her şey ise “kötü”dür. Haz veren her şey arzu edilirken, acı veren her şeyden ise kaçınılır.³¹ “Bentham için yegâne iyi, haz veya mutluluktur, bundan dolayı da eylemler ve politikalar ancak sonuçlarıyla, mutluluk üretmeleriyle değerlendirilmelidir.”³² Başka bir deyişle Bentham’a göre bir eylem genel olarak kişiyi mutlu edip kişiye haz veriyorsa o eylem doğru, acı veriyorsa kişiyi mutlu etmiyorsa o eylem yanlış (faydasızdır)tır.³³

Bentham bir reformcu olarak, rasyonalizm ve ampirizm yöntemlerini sentezleyip toplumsal reformun genel amacını da en geniş kitlenin mümkün olan en üst düzeyde mutluluğu olarak ifade etmiştir.³⁴ Bentham ve James Mill’in etrafında toplanan ve kendilerini “Felsefi Radikaller” olarak nitelendiren reformcuların genel hedefi de bu anlayış olmuştur.³⁵ “Bentham hazzın her faaliyete bağlı objektif bir özelliğinin bulunduğunu varsaymıştır; öyle ki, bir politikanın etkinliği onun her bir birey için ne kadar haz (veya acı) ürettiğine bakarak ölçülebilirdi.”³⁶

Bentham’a göre, zevklerin toplamı nicelik olarak hesaplanabilir (Bentham hazları nitelik olarak ayırmayıp sadece niceliksel bazda yedi boyuta ayırmaktadır ve bunu da “mutluluk hesaplaması” olarak nitelendirmiştir.). “Bentham, hesaplamanın (rasyonel) eylemin evrensel bir özelliği olduğunu söylemek ister gibidir.”³⁷ Bentham’a göre bütün hazlar nitelik bakımından eşittir (Bentham kitap okumakla müzik dinlemeyi eşit zevkler olarak görmüştür ya da başka bir örnek vermek gerekirse golf oynamayla, kişinin arkadaşlarıyla muhabbet etmesini eşit hazlar olarak görmüştür.) ve her insanın mutluluk

---

³⁰ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 16.

³¹ A. R. M. Murray, **An Introduction To Political Philosophy**, London: Cohen And West LTD, 4. Edition, 1968, p. 174.

³² Norman P. Barry, **Modern Siyaset Teorisi**, çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları, 1. Baskı, Şubat 2003, s. 134.

³³ Martha C. Nussbaum, “Mill Between Aristotle & Bentham”, **Daedalus**, Vol. 133, No. 2, On Happiness (Spring, 2004), p. 63.

³⁴ Barry S. Clark and John E. Elliott, “John Stuart Mill's Theory Of Justice”, **Review of Social Economy**, Vol. 59, No. 4 (Dec. 2001), p. 470.

³⁵ Murray, a.g.e., p. 43.

³⁶ Barry, a.g.e., s. 134.

³⁷ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 398.

seviyesi ölçülebilir. Bentham bunu defalarca “herkes hesaplar” diyerek vurgulamıştır.* Bentham bu hesaplama yöntemiyle mümkün olan çoğunluğun mutluluğunu sağlayarak, hükümetin ve yasal düzenlemelerin meşruiyetini sağlamak istemiştir. Bundan dolayı Bentham’a göre en iyi yönetim de ancak toplum ve bireye en fazla mutluluğu sağlayan yönetim olacaktır.³⁸ Başka bir deyişle, hükümet ve yasalar çoğunluğun tercihiyle meşruiyet temeline kavuşmuş olur.³⁹ Bentham’a göre, devlet, çoğunluğun tercih ettiği zevkleri ve mutluluğu korumaya çalışan bir kurumdur.⁴⁰

“Bentham’a göre hem doğal haklar teorisi hem de sosyal sözleşme teorisi birey ile devlet arasındaki ilişkileri izah edemez.”⁴¹ Çünkü “Bentham metodolojik bir bireycidir.”⁴² O’na göre, “Devlet” ve “toplum” gibi kelimeler hayali (kurgusal) varlıklardır (devlet, çoğunluğun yararının tespiti ve devamı için oluşturulan bir insan organizasyonudur)⁴³ ve “bunları içeren önermelerin eğer bir anlamları olacaksa, bunların bireysel davranışa ilişkin önermeler halinde ayrıştırılmaları gerekmektedir.”⁴⁴ Bu anlamda devlete itaatin sebebi korkudan ziyade faydadır ve bu faydanın korunabilmesi için devlete duyulan güvendir. Bu güven duygusunu toplumda oluşturabilmek, mutluluğu meydana getirebilmek ve mutluluğu koruyabilmek devletin en önemli görevidir. Burada toplumun/topluluğun çıkarı ancak devletin üyelerinin tek tek çıkarlarının aritmetik toplamından oluşmuştur.

Devletin, çıkarları koruyabilmek ve hazzı maksimum seviyede tutabilmek için yapacağı en iyi yöntem “hukuk yapmaktır”. “Bu yönüyle devlet, toplumun çoğunluğunun hemfikir olduğu “yarar”ı ihlal eden ya da “zarar” verenlerin davranışlarını sınırlandıran, dolayısıyla çoğunluğu koruyan bir kanun koyucudur.”⁴⁵ Başka bir ifadeyle “kanun koyucu suçluları cezalandırma politikasını tespit ederken, cezaları (acıları) suçun gelecekte ortaya

---

* Bentham’a göre hesaplama yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlar; zevklerin yoğunluğu, sürekliliği, bir eylemden sonra meydana gelme kesinliği ve meydana gelme sıklığı. Bentham’a göre bu hesaplamayı bazısı iyi, bazısı kötü yapar. Haz ve acının türleri ve boyutlarını açıklığa kavuşturmanın amacı hesaplamanın, özellikle yasa koyucu için doğruluğunun artırmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Iain Hampsher-Monk, a.g.e. Capaldi, a.g.e. Çağla, Mill, a.g.e.

³⁸ Halis Çetin, **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Ankara: Orion Yayınları, 1. Baskı, 2007, s. 46.

³⁹ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 17.

⁴⁰ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 18.

⁴¹ Çetin, a.g.e., s. 47.

⁴² Barry, a.g.e., s. 134.

⁴³ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 18.

⁴⁴ Barry, a.g.e., s. 134.

⁴⁵ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 18.

çıkmasını önlemeye ancak yeterli miktarda belirlemelidir ki, toplum daha iyi durumda olsun.”⁴⁶ Mill, Bentham’ın bu düşüncesini çok çıkarıcı bulmuş ve bundan dolayı da cezalandırmanın ahlaki yükümlülük ve basit menfaat arasında fark oluşturması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁷ Mill’e göre ceza sadece yasal yaptırım anlamına gelmemeli ahlaki bir boyutu yani sosyal yaptırımı da bulunmalıdır. Bentham’a göre ise hukuk, “emir” ve “sınırlandırmalardan” ibarettir.⁴⁸ “Cezalandırma çok aşırı olmamalıdır; çünkü bu, suçluya onun toplum için yaratacağı hazzan daha fazla acı verecektir.”⁴⁹ “Bu nedenle, cezalandırmaların şiddeti ne kadar az olursa, bir toplumda özgürlüğün sınırı o oranda geniş olur”⁵⁰ ki burada özgürlüğün sınırlarının geniş tutulmaya çalışılmasının sebebi, bireylerin fayda/haz seviyelerini maksimum düzeye çıkartılmak istenmesidir.*

Bu öğretiler doğrultusunda yetiştirilen Mill, 20 yaşından sonra Faydacılık ekolünü eleştirmeye başlamıştır. “Mill, kendi durumunun bilincinde olarak, olanaklı olduğu yerde ayarlama, gerekli olduğu yerde de yadsıma yolu ile yeni (Mill’in bunalımdan sonra ortaya koymaya çalıştığı görüşleri) ve eski (çocukluk döneminden itibaren Bentham ve babası tarafından aktarılan bilgileri) görüşlerini tutarlı bir düşünce modeli içinde birleştirme arayışındadır.”⁵¹

Mill, Bentham’ın programına yapılan itirazlara karşı gelmiş ve Benthamcı görüşü genel olarak kabul etmekle birlikte, haz kavramına açıklık getirmek istemiştir.⁵² Bu anlamda, Mill’e göre her haz eşit değildir ve her hazzın önceliği ve değeri kişiden kişiye farklılık gösterir.⁵³ Başka bir deyişle Mill’in anlayışında her zevk ve acı nitel ve nicel

---

⁴⁶ Barry, a.g.e., s. 135.

⁴⁷ David Lyons, “Mill’s Theory of Morality”, *Noûs*, Vol. 10, No. 2, Symposium on Utilitarianism (May, 1976), p. 106.

⁴⁸ Mill, *Hürriyet Üstüne*, a.g.e., s. 19.

⁴⁹ Barry, a.g.e., s. 135.

⁵⁰ Mill, *Hürriyet Üstüne*, a.g.e., s. 19.

* Bentham’a göre hukukun en önemli görevi güven ortamı tesis etmektir. Bu güven ortamı yaratmanın sebebi ise hazzı maksimum seviyede tutmaktır. Fakat mutluluğun ve buna bağlı olarak faydanın oluşabilmesi için de bireylerin özgür olması gerekmektedir. Ama Bentham özgürlüğü bir arka plana atarak önce hukukun görevini güvenliği temin etmek olarak belirlemiştir. Özgürlük sonradan gelir. Detaylı bilgi için bakınız: Norman P. Barry, a.g.e., 2003; Mill, *Hürriyet Üstüne*, a.g.e., 2009.

⁵¹ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 424.

⁵² Nussbaum, a.g.e., p. 65.

⁵³ Adnan Güriz, *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları; No:184, 1963, s. 78.

bileşene sahiptir.⁵⁴ Mill'e göre, hazlar hem nitel hem de nicel farklılıklar gösterdiği için de Bentham'ın ortaya koyduğu "mutluluk hesaplaması" yöntemiyle hesaplanamamaktadır.⁵⁵ "Hazzın niteliği ile niceliğini birbirinden ayırmak, "yüksek" ve "alçak (aşağı)" hazlardan bahsetmek gerekir."⁵⁶ Mill bununla, belirli etkinliklerin (entelektüel düşünme, bilimsel ve sanatsal araştırma yapma, tiyatro seyretme, opera dinleme, bale gösterisi yapma vb.- entelektüel, siyasal, bilimsel ve sanatsal faaliyetler) niceleyici (nicel bazda) anlamda daha az mutluluk sağlasalar (ya da sağlıyor görünseler) bile diğerlerinden daha üstün bir niteliğe sahip olduğunu kastetmiştir.⁵⁷ Mill bu gibi yüksek arzuların tatmininin fayda ile uyumlu olduğunu ısrarla savunmuştur. "Mill'e göre daha yüksek hazların elde edilmeye çalışılması uzun vadede daha fazla tatmin sağlayacaktır."⁵⁸ Bu anlamda Mill'de erdem, hatıra, saygı, sevgi, aşk ve sadakat gibi kavramlar yarar kavramının önüne geçmektedir. "Birey ya erdemli davranmaktan ötürü haz duyar ya da belli bir erdemi taşıyor olmaktan haz duyar, her iki durumda da mutlu olabilir."⁵⁹

Kısacası, Mill, fayda sağlayanın haz değil de mutluluk olduğunu belirtmiştir. Mutluluğu da hazların doyumuyla* birlikte gelen keyif olarak tanımlamamıştır. Mutluluğu oluşturan başlıca unsurun saygınlık olduğunu ve kendi deyişiyle, saygınlıkla bağımsızlığın ayna anlama geldiğini belirtmiştir.⁶⁰ Mill, Benthamcı görüşün ahlaki yönünün zayıflığını görmüş ve hedonist bir bakış açısını ahlaki yönden ele alıp faydacılığı yumuşatmaya çalışmıştır.⁶¹ "İnsanı, bedensel güdülerin etkisinde hareket eden basit bir psikolojik varlık

---

⁵⁴ Lanny Ebenstein, "Mill's Theory Of Utility", **Philosophy**, Vol. 60, No. 234 (Oct., 1985), p. 60.

⁵⁵ Kenneth Einar Himma, "The Interpretation of Mill's Utilitarianism", **History of Philosophy Quarterly**, Vol. 15, No. 4 (Oct., 1998), pp. 455-457.

⁵⁶ Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 43.

⁵⁷ Barry, a.g.e., s. 139.

⁵⁸ Barry, a.g.e., s. 139.

⁵⁹ Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 45.

* Mill faydacılık adlı kitabında: "Doyuma ulaşmış bir domuz olmaksızın, doyumuna ulaşmamış bir insan olmak daha iyidir; doyumuna ulaşmış bir budala olmaksızın, doyumuna ulaşmamış bir Sokrates olmak daha iyidir. Çünkü domuz ve budala sadece kendilerini düşünürler; oysa diğerleri hem kendilerini hem de başkalarını düşünürler. Her kim ki burada mutluluktan vazgeçtiğini düşünür, o son derece farklı iki kavramı, mutluluk ve doyum kavramlarını birbirine karıştırır." sözleriyle aslında önemli olanın, basit zevkleri yerine getirmek olmadığını, yüksek hazlar peşinde koşup saygınlığı elde ettiğini belirtmiştir. Burada Mill, insanı başkalarından da sorumlu ahlaki bir varlık olarak görüp Kant'ın ödev etiği kavramına atıfta bulunmuştur. Daha fazla bilgi için bakınız: Mill, **Hürriyet Üzerine**, a.g.e., 2009; Capaldi, a.g.e., 2011; Çağla, **Mill**, a.g.e., 2007.

⁶⁰ Capaldi, a.g.e., s. 275.

⁶¹ Rudi Verburg, "John Stuart Mill's Political Economy: Educational Means To Moral Progress", **Review Of Social Economy**, Vol. 64, No.2 (June 2006), pp. 229-240.

olarak kabul eden Bentham'ın aksine, Mill, insanı ahlaki bir varlık olarak kabul etmekte ve bu yönüyle de ahlaki değerlerin insan yaşamında zevklerden daha anlamlı olabileceğinin altını çizmektedir".⁶² Mill gerçek mutluluğun başkalarının duyduğu saygıyla olabileceğini belirterek bunu Faydacılık adlı kitabında şu şekilde ifade etmiştir:

Yüksek yeteneklere sahip bir varlığın mutlu olabilmesi için daha fazla şeye ihtiyacı vardır...Bunu, özgürlük ve kişisel bağımsızlık aşkı olarak da adlandırabiliriz...ama buna en uygun düşen adlandırma, her insanın, yüksek yetenekleriyle doğru orantılı olmasa da şu veya bu şekilde sahip olduğu ve bu duygunun güçlü olduğu kişilerde mutluluğun önemli bir parçasını oluşturan "saygınlık duygusudur".⁶³

Mill'in fikirleri Bentham'ın faydacılık anlayışından oldukça uzak olup, günümüzdeki bazı felsefecilere göre Mill, zamanla faydacı anlayışı terk etmiştir. Mill'in faydacı olmadığını iddia eden yazarlar, aslında onun romantik değerlere sahip olduğunu belirtmişlerdir. Düşüncelerinde istikrarlı ve tutarlı olan Bentham, her şeyi verdiği yarara göre değerlendirmiş ve bunu hayatının sonuna kadar savunmuştur. Mill, Bentham'dan farklı olarak faydacılığı benimseyememiş ve sık sık gelgitler yaşamıştır. Faydacılığı kendi zihinsel süreçlerinden geçirip, içine fayda anlayışına aykırı temalar yüklemiş ve saygıyı, kişisel bağımsızlığı, saygınlığı ve ahlaki fayda anlayışının içine yerleştirmeye çalışmıştır. Bundan dolayı Mill Bentham'ın faydacı anlayışından uzaklaşıp, hatta faydacı anlayıştan kopup kendi felsefesini oluşturmaya çalışmıştır. Bu anlamda Mill, faydacılığı ahlak duygusunun doğal temeli olarak, insana ait doğal, manevi bir unsur olarak sunmuştur.⁶⁴ Mill yaşamın amacının "fayda ilkesi" değil, "insan haysiyeti" olduğunu kabul etmiştir.⁶⁵ Mill, kişisel ve ahlaki gelişime vurgu yaparak aslında insanın hayatta değer vermesi gerektiği iki şeyi ortaya koymuştur.* "Mill, özgürlüğü fayda teorisinin zemininde açıklamıştır ve özgürlüğü düşünme, araştırma, konuşma, ahlaki yargı ve eylem

⁶² Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e, s. 21.

⁶³ John Stuart Mill, **Faydacılık**, çev. Şahap Nazmi Coşkunlar, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 3. Baskı, 1986, ss. 76-85.

⁶⁴ Gerald M. Mara and Suzanne L. Dovi, "Mill, Nietzsche, and The Identity of Postmodern Liberalism", **The Journal of Politics**, Vol. 57, No. 1 (Feb., 1995), p. 7.

⁶⁵ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 20.

* Mill'e göre insan yaşamında önemli olan şey, sadece insanın elde ettikleri değildir; bunların nasıl elde edildiği de en az onun kadar önemlidir. İnsanlar sadece kendi bedensel hazlarının peşinden koşmamalıdır. Maddi ve manevi zevkler birbirinden ayrılmalıdır. Ve Mill'e göre manevi zevkler maddi zevklerden daima üstündür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mill, **Faydacılık**, a.g.e., 1986.

özgürlükleri şeklinde dile getirmiştir ve bunların olmadığı toplumların asla özgür toplum olamayacağını savunmuştur.”⁶⁶

Mill’e göre Bentham’ın düşüncesi gibi devlet, çoğunluğun yararını temsil eden bir organizasyon değil, ahlaki bir varlıktır ve Mill, çoğunluğa değil (Çünkü Mill’e göre Bentham’ın anlayışı çoğunluğun diktatörlüğüne kapı aralamaktadır.) çoğulluğa hitap eden bir anlayışı benimsemiştir. Mill Bentham’ın çoğunluğun mutluluğunu en yüksek seviyeye çıkarma düşüncesini kabul etmemiş ve her büyük mutluluk ve tüm büyük mutluluk arasında nihai bir uyumsuzluk olduğuna inanmıştır.⁶⁷

2.2. THOMAS BABINGTON MACAULAY (1800-1859)

Macaulay önde gelen İngiliz tarihçi ve devlet adamı olup aynı zamanda politik olarak bir Whig’dir.⁶⁸ Macaulay küçük yaştan itibaren tarihsel karakterler hakkında şiirler yazmaya başlamıştır. Aynı zamanda denemeci ve eleştirmen olan Macaulay⁶⁹, İngiliz tarihi konusunda yazdığı kitaplarıyla ün kazanmıştır. Hindistan’ın eğitim reformunda önemli rol oynayan Macaulay,⁷⁰ oluşan büyük taleple İngiliz Avam Kamarası’na seçim imtiyazını genişleten, Büyük Reform Yasa Tasarısı’nın savunucuları arasında olmuştur. İngiliz eğitim sisteminde devletin reform yapması gerektiğini belirten Macaulay, Hindistan’da bu amaca yönelik bir seçkin sınıfının oluşturulması gerektiğini belirtmiştir.⁷¹ İngiliz toplumunun sürekli olarak geliştiğine ve değiştiğine inanan Macaulay, sosyal değişimin sürekli yeni ihtiyaçlar yarattığı bir ülkede reformu devrimin tek alternatifi olarak görmüştür. Faydacılık anlayışını inceleyen ve Bentham’dan etkilenen Macaulay, James Mill’in fikirlerini de kendi tarih anlayışından sapmayarak incelemiş ve eleştirilerde bulunmuştur. Macaulay

---

⁶⁶ Çetin, a.g.e., s. 47.

⁶⁷ Ebenstein, a.g.e., p. 60.

⁶⁸ Andrew Browning, “Lord Macaulay, 1800-59”, **The Historical Journal**, Vol. 2, No. 2 (1959), pp. 149-160.

⁶⁹ Browning, a.g.e., p. 150.

⁷⁰ David Kopf, “The Letters of Thomas Babington Macaulay. Volume III: January 1834-August 1841 by Thomas Babington Macaulay; Thomas Pinney Review”, **The Journal of Asian Studies**, Vol. 37, No. 3 (May, 1978), p. 561.

⁷¹ Kenneth Ballhatchet, “The Importance of Macaulay”, **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, No. 1 (1990), p. 91.

bundan dolayı John Stuart Mill'e yönelik doğrudan bir etkide bulunmamış⁷², James Mill'e yönelttiği eleştiriler aracılığıyla John'un dikkatine mazhar olmuştur.

Macaulay denemelerini ve eleştirilerini Edinburg Review'da ve türkülerini Lays Of Ancient Roma'da yayınlamıştır.⁷³ 1829'da tarihçi Thomas Babington Maculay, Edinburg Review'da James Mill'in Essay On Government'ına (Devlet Yönetimi Üzerine) can alıcı bir eleştiri yayınlamıştır.⁷⁴ Bu eleştirinin odak noktası, James Mill'in yönetim üzerine tümdengelimci varsayımlarda bulunması ve göz ardı edilen konularda genel yargılar oluşturmasıdır. Macaulay siyasetin bu şekilde ele alınmasına karşı çıkmıştır ve bu karşı çıkışın sebebi Iain Hampsher-Monk'a göre, "Mill'in insanın tarihsel deneyimindeki duyarlı değişkenliği düşünsel olarak göz ardı ediyor olmasıdır"⁷⁵. James Mill'in tarihsel değişimi bu anlamda sosyal siyasal değişimi göz ardı edip genel-geçer bir yargıya varmasına, Macaulay şiddetle karşı çıkmıştır.

Macaulay, James Mill'in kurgusal-hayali bir yönetim modeli üzerinde çalıştığını ve var olan yönetimler hakkında bir bilgiye sahip olmadığını söyleyerek aslında oluşturmaya çalıştığı ya da Mill'in kendi eserinde ifade ettiği yönetimin gerçek bir yönetimle ilgisinin olmadığını belirtmiş ve Mill'in siyasetinin ne kadar zayıf olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

Hampsher-Monk'a göre; "James Mill, var olan gerçek yönetimleri referans göstermekten kaçınabilirdi; çünkü yönetim kuramı tümdengelimci bir çizgideydi ve siyaset soyut tasarlanmış bireylerin bencilce davranacakları sanısı içinde yönetimi yararı arttırması zorunlu bir biçimde resmediyordu".⁷⁶ James Mill'in yönetim anlayışı, kuramlara dayandırılarak, basit öncüllerle evrensel genel geçerliliği olan bir model sunmuştur bu model de sayısal geometrik teoremler gibi uygulanabilecek bir karakter taşımaktadır. "Mill'in denemesi, psikolojik bencillik ön kabulünden ve yararın arttırılmasının

---

⁷² Thomas Pinney, "The Letters of Thomas Babington Macaulay", **Victorian Periodicals Newsletter**, Vol. 9, No. 3 (Sep., 1976), p. 92.

⁷³ Catherine Hall, "Macaulay's Nation", **Victorian Studies**, Vol. 51, No. 3, Special Issue: Papers and Responses from the Sixth Annual Conference of the North American Victorian Studies Association (Spring 2009), p. 505.

⁷⁴ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 424.

⁷⁵ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 425.

⁷⁶ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 425.

istenebilirliğinden yola çıkıp, klasik ekonomi modellerini incelikli bir karşılaştırma ile yönetimin olması gereken biçimine varmıştır”⁷⁷

Macaulay, James Mill’in denemesinde tündengelim yöntemine-tarihsel olmayan devlet yorumuna karşı çıktığı kadar, denemesindeki temel kabullerine de karşı çıkmaktadır. James Mill, kadın ve çocukların çıkarlarının babalarının yahut kocalarının çıkarlarıyla örtüştüğünü, dolayısıyla ayrı bir temsile gerek olmadığını savunmuştur.

Bu anlayışa sahip olan James Mill, Macaulay’a göre tutarsız davranmaktadır. “Tündengelim yapısı kadınların çıkarlarını erkeklerinkinin içine yerleştirmiştir ve dolayısıyla Mill, sessizce insan ırkının yarısının çıkarlarını bir kenara atmıştır.”⁷⁸ “Macaulay, James Mill’e, bir hükümdarın çıkarı nasıl her zaman tebaasının çıkarlarıyla örtüşmüyorsa, niçin bir baba yahut kocanın çıkarının karısı veya kızının çıkarıyla her zaman örtüştüğünü varsayalım, diye sormaktadır.”⁷⁹ Bu durumun en ciddi örneği ise oy hakkı ile ilgili tartışmadır. “Macaulay’a göre burada James Mill konuyu bilgece ele almamakta ve evrensel oy hakkının kadınları da kapsamasına karşı çıkararak insan soyunun yarısının çıkarlarını görmezden gelmektedir.”⁸⁰ Bu anlamda John Stuart Mill, Macaulay’ın, babasını bu şekilde eleştirmesinden sonra James Mill’in düşüncelerini ciddi anlamda sorgulamaya başlamıştır. Mill bunu otobiyografisinde şöyle ifade etmiştir:

Macaulay’in babamın konuyu ele alış biçimine yönelik bazı eleştirilerinde gerçeklik payı vardı. Babamın bazı önermeleri gerçekten de çok yetersizdi ve siyasette önemli sonuçların çıkış noktası olan az sayıda genel gerçekliğin yalnızca ufak bir kısmına yer veriyordu. Yönetici organın çıkarıyla topluluğun çıkarının özdeşleşmesi, buna atfedilebilecek bir nesnel anlamda iyi bir hükümetin dayandığı tek şey değildir. Bu çıkar özdeşliği sadece seçimle de güvence altına alınamaz. Babamın Macaulay’in eleştirilerine yaklaşım tarzından hiç hoşlanmamıştım. Bu bana, babamın felsefi yöntemi politikaya uygulanabilir olarak kavrayışında, bugüne kadar varsaymış olduğumdan daha fazla hata bulunduğunu düşündürdü.⁸¹

Macaulay’ın James Mill’i eleştirmesi John Stuart Mill’in gözünü açmasına ve babasının felsefi düşüncesinin bir takım eksikliklere sahip olduğunu görmesine yol açmıştır. (Mill, Macaulay’ın babasının tarihsel olmayan devlet yorumuna yönelttiği

⁷⁷ Hampsher-Monk, a.g.e., ss. 424-425.

⁷⁸ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 426.

⁷⁹ Capaldi, a.g.e., s. 67.

⁸⁰ Çağla, Mill, a.g.e., s. 25.

⁸¹ Aktaran: Capaldi, a.g.e., s. 68.

eleştiriye katılmaktadır.) Babası hayattayken ona karşı çıkmayı göze alamayan Mill, James Mill'in vefatından sonra katılmadığı görüşlerini düzeltmeye çalışmıştır. Bu anlamda Mill ve yakın arkadaşlarının katılmadığı ve eleştirdiği nokta, James Mill'in kadına yönelik bakış açısı olmuştur. John Stuart Mill ve arkadaşları, "iyi bir yönetimde kadınların oy kullanmasına gerek olmadığını ve bu anlamda erkeklerin çıkarlarıyla kadınların çıkarlarının örtüştüğünü" düşünen James Mill'in savını kabul etmeyip, bu düşünceden tamamen ayrılmışlardır.

2.3. SAINT-SIMON (1760-1825), SAINT-SIMONCULAR VE AUGUSTE COMTE (1798-1857)

"John Stuart Mill ussal ütopyacı toplum savunucusu Fransız Saint Simon'cu düşünürler ve Auguste Comte'un çalışmalarının etkisi altında kalmıştır."⁸² Auguste Comte Saint Simon'un takipçilerindedir. Aslında bundan dolayı Auguste Comte'da Saint Simonculardandır. "Saint Simon, tarihsel gelişmenin belli yasalar çerçevesinde belli bir yöne doğru aktığını, her toplumun belli bir düzeyde metafizik- teorik bilgilerden kaynaklanan inançlar üstünde yükseldiğini, güncel hayattaki iktisadi etkinliğin bu inançlarla uyumlu olduğunu söylemiştir."⁸³ "Bu inançlar bir kez işlevini kaybettiği zaman, bunlar üzerine bina edilen toplumsal düzen ya çöker ya da başka bir sisteme dönüşür."⁸⁴

Mill, Saint Simon'un tarih anlayışından etkilenmiştir. Macaulay'in Mill'in babasına yönelttiği eleştiriden dolayı (Macaulay, James Mill'in tarihsel olmayan devlet anlayışına sahip olduğunu iddia etmiştir) Saint Simon'un tarih felsefesi, o zamanlar Mill'e çekici gelmiştir. Saint Simon'un tarih felsefesinden etkilenen Mill, Saint Simoncuların, tarihi son aşamaya ilerleyen teleolojik bir süreç olarak algılamalarına sıcak bakmıştır. Mill, Macaulay'in geçmişi, tarihi dersler çıkarılması gereken ve tarihi tekrar eden bir süreç olarak görmesinden rahatsızlık duymuştur. Mill tarihi, tekrarlayan bir devinim olarak görmeyip reformcu bir tarih anlayışını benimsemiştir. Bundan dolayı o dönemde Saint Simon'un tarih anlayışı Mill'e albenili görünmüştür. Saint Simon tarihin değişkenliklere

---

⁸² Hampsher-Monk, a.g.e., ss. 427-428.

⁸³ Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 27.

⁸⁴ Capaldi, a.g.e., s. 82.

sahip olduğunu ve ilerlemeci bir yapı olduğunu belirterek Mill'in tarih felsefesinden oldukça etkilenmesine sebep olmuştur. Saint Simon, tarihin belli bir dönemdeki koşulların evrensel, genel-geçer bir özelliğe sahip olamayacağını ve yine tarihin belli bir döneminde doğru olarak kabul edilen davranışların ya da hükümlerin, başka bir dönemde aynı özelliğe sahip olamayacağını belirtmiştir.

“Mill ayrıca Saint Simon’un feodalizm karşıtı tavrından, toplumsal dönüşümde entelektüellere atfettiği özgün rolden, toplumsal barışı ve kadın- erkek eşitliğini savunması gibi unsurlardan dolayı Saint-Simon’la aynı fikirde olduğunu düşünmüştür.”⁸⁵ Bundan dolayı Mill, Saint Simon’un etkisiyle kendi ekonomi kuramını yeniden gözden geçirmiştir. Modern ya da feodalizm sonrası toplumun bilim, teknoloji ve sanayi unsurlarıyla yükselmesi gerektiğini düşünen Mill, işçilerin feodal kültür unsurlarından arındırılarak özerk bireyler olarak yetiştirilmesi gerektiğini ve bunu da seçkin bir sınıfın önderliği doğrultusunda yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca orta sınıfların hiyerarşik olmayan bir önderlik sürecine yönlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu şekilde toplumsal evrimin başarılı olacağını düşünmüştür. Bu düşüncelerin oluşmasına ve felsefi radikalizmden kopmasına Saint Simon ve Auguste Comte etkili olmuştur.

Auguste Comte, 1817 yılında Saint Simon’la tanışmış ve Saint Simoncuların arasına girmiştir. Fakat kısa bir süre sonra 1824’te Saint-Simon’culardan ayrılarak 1826’dan itibaren kendi düşüncelerini “pozitivizm” adı altında ifade etmeye başlamıştır.⁸⁶ Mill’de Comte’un pozitivist felsefesinden etkilenmiştir.⁸⁷ “Pozitivizm siyasi, sosyal ve dini boyutları olmakla birlikte temelde bir felsefedir.”⁸⁸ Comte’a göre Aydınlanma sonrası oluşan kaosa düzen verecek olan pozitif felsefedir.

Comte, ‘Pozitif Felsefe Dersleri’nde “temel görüşlerimizden her biri, bilgilerimizin her dalı birbiri ardınca üç ayrı teorik aşamadan geçer”⁸⁹ demiştir. Comte teolojiden metafizik yoluyla pozitif aşamaya giden tarihsel bir değişim olduğunu belirtmiştir.⁹⁰ Mill, Comte’un bu üç aşamadan oluşturduğu bilgiyi kabul etmiştir. Mill’e göre bu aşamalar

---

⁸⁵ Çağla, Mill, a.g.e., ss. 27-28.

⁸⁶ Ali Rıza Bütün, **Batı Siyaset Düşüncesinde Büyük Akıl Hocaları**, İstanbul: Crea Yayınları, 1. Baskı, Şubat 2012, s. 191.

⁸⁷ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 13.

⁸⁸ Bütün, a.g.e., s. 193.

⁸⁹ Bütün, a.g.e., s. 193.

⁹⁰ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 428.

tarihin sırasını ve yönünü belirlemektedir.⁹¹ John Stuart Mill, Comte'un oluşturduğu tarihsel aşamaları kendi düşünce tarzına göre adlandırıp, Comte'un yaptığı gibi üç aşamalı tarihsel bir tez ortaya koymuştur. Bu aşamaları Mill, yabanılık, barbarlık ve uygarlık olarak nitelendirmiş ve iktisadi ve toplumsal gelişmenin bu üç temel aşama çerçevesinde oluştuğunu savunmuştur.⁹² Comte'a göre teolojik ya da hayali aşamada, açıklamalar bir veya birden fazla doğaüstü araçlarla yapılmaktadır. Garip bulunan ve açıklanamayan olaylarda bu doğaüstü güçlere atıfta bulunulur. Metafizik ya da soyut aşamada, doğaüstü güçler yerini soyut etkenlere bırakmıştır. "Comte'a göre pozitif çağda insan zekâsı, mutlağı bulmanın ne kadar imkânsız olduğunu anlamış ve evrenin nereden gelip nereye gittiğini, olayların iç sebeplerini aramaktan vazgeçmiştir."⁹³

Comte özellikle pozitif/bilimsel bilginin önemine vurgu yapmıştır. O'na göre bilim dışı düşünceler safсата olarak değerlendirilir. Bir bilginin bilimsel ve geçerli bir nitelik taşıyabilmesi için gözleme ve somut verilere dayandırılmalıdır. Bilgi; felsefe ve bilim olarak ayrılır ve felsefenin görevi dil çözümlenmelerinden ibarettir çünkü dış dünyaya ait kesin ve ampirik veriler yoktur. Ayrıca herhangi bir verinin anlamlı olabilmesi için, pozitivistlere göre doğrulanabilir olması gerekmektedir. Comte'a göre bilimsel teoriler gözlenmiş olguların ilişkisinden meydana gelir ve pozitif bilginin özünde ise onun uygulanabilirliği yatmaktadır. Pozitivist düşünceye göre, herhangi bir maddi ya da fiziksel açıklaması ve desteği olmayan bir düşünce doğru olarak kabul edilemez ve bu anlamda pozitivist teori gözlem üzerine kurulmuştur.

"Bilinen anlamıyla sosyolojinin ilk kurucusu ve bu terimi ilk kullanan kişi Auguste Comte, sosyoloji ile tarihin konularının aynı olduğunu düşünmüş, sadece çalışma tarzlarının farklı olduğunu söylemiştir."⁹⁴ Comte, tarihselci bir sosyal bilim anlayışını savunarak yeni yükselen sanayi toplumunun bilimsel, endüstriyel ve profesyonel seçkinler, kültürel liderler tarafından pozitif bilim aracılığıyla mükemmelleştirilebileceğini düşünmüştür.⁹⁵ Bu anlamda hem Comte hem de Mill radikallere karşı çıkmışlar ve

---

⁹¹ Clark W. Bouton, "John Stuart Mill: On Liberty and History", **The Western Political Quarterly**, Vol. 18, No. 3 (Sep., 1965), p. 571.

⁹² Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 35. Ayrıntılı bilgi için bakınız: John Stuart Mill, **Principles Of Political Economy Books IV and V**, a.g.e., 1970.

⁹³ Bütün, a.g.e., ss. 193-194.

⁹⁴ Bütün, a.g.e., s. 200.

⁹⁵ Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 34.

kurumların tarihin bir yansıması olduğunu belirterek, reformların kültürel seçkinler önderliğinde başarılı olabileceğini belirtmişlerdir.

Mill, Comte'un entelektüellere attığı role katılmıştır çünkü Mill'de modern dünyada kültürel seçkinlerin önemli bir rol oynayacağına inanmaktadır. Fakat Mill kişisel bağımsızlığa ve kişinin kendi kendini yönetmesine, kendi kendinin efendisi olmasına vurgu yaptığı için, Comte'un daha ileri gidip, (Saint Simon'da Comte'la hem fikirdir. Bundan dolayı Mill aynı sebepten ötürü Saint Simon'la da ters düşmüştür.) toplumun örgütlenip teknik seçkinlerle yönetilmesini savunmasına ki bu da kuşkusuz ki entelektüel diktatörlüğe kapı araladığı için karşı çıkmıştır. Bu anlamda Mill nasıl ki babasını ve Bentham'ı kişisel bağımsızlığa yer vermedikleri için kabul etmediyse aynı şekilde Comte'u da dar kalıplı insan doğası anlayışıyla reddetmiştir.

Tarihsel süreç konusunda oldukça iyimser ve evrimci bir bakış açısına sahip olan Comte, tarihte hep ileriye ve iyiyi doğru gidildiğini belirtmiştir. Mill Comte ile hem fikir olup, toplumun doğal ilerlemesinin insanın öznelikleri ve organik haliyle olacağını belirtmiştir.⁹⁶ Mill, doğal olarak toplumun ilerlemesinden söz ederken mekanik bir ilerlemenin kaçınılmaz olduğunu ifade etmemiştir.⁹⁷ Comte'un tarih anlayışına göre "akıl, tarihsel olarak gelişir ve bu tek tek bilimlere yansır, bu durumda her aşamaya karşılık düşen bir toplumsal yapı mevcuttur."⁹⁸

"Comte'a göre zekâ ile beynin büyüklüğü arasında bir bağlantı mevcuttur ve ona göre erkeklerin beyni kadınlarınkinden büyüktür."⁹⁹ Bu bakış açısına sahip olmasının nedeni Comte'un "Frenoloji" diye nitelendirdiği (her bir zihinsel işlevin, beynin belli bölgeleriyle ilgili olarak fizyolojik açıdan açıklanabileceğini savunan bir anlayış¹⁰⁰) düşünce yapısından kaynaklanmaktadır. Comte'un kadınlara yönelik attığı ikincil konumu kabul etmeyen Mill, bu anlamda kadın-erkek eşitliğini savunmuştur.

Comte deneysel yollarla, gözlemlerle yapılan verilerin değerli olduğunu belirterek, hiçbir özel psikoloji yasanın iç gözlemlerle keşfedilemeyeceğini belirtmiştir. "Comte, insan

---

⁹⁶ Abram L. Harris, "John Stuart Mill's Theory of Progress", **Ethics**, Vol. 66, No. 3 (Apr., 1956), p.163.

⁹⁷ Harris, a.g.e., p. 163.

⁹⁸ Capaldi, a.g.e., s. 174.

⁹⁹ Capaldi, a.g.e., s. 174.

¹⁰⁰ Capaldi, a.g.e., s. 174.

doğasına ilişkin temel yasaların, psikolojik değil sadece sosyolojik düzeyde var olduğunu savunmuştur.”¹⁰¹ “Bu anlamda Mill’e göre, pozitivizm sadece maddi olgular üzerinde durmakla bireyin manevi boyutunu ihmal etmiş; bu yönüyle de bireyi, dolayısıyla da toplumu tam manasıyla anlamamızı engellemiştir.”¹⁰²

Mill ve Comte’a göre sanayi toplumunun yeni bir ahlaki öze desteklenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Fakat Mill, Comte’un “sosyal despotizm” anlayışına şiddetle karşı çıkıp, ahlaki fikir birliğinin keyfi olarak ya da dayatılarak yapılmaması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰³ Mill, Comte’un sosyal despotizmi meydana getiren anlayışının ötesine geçip, psikolojik düzeyin de önemini vurgulayarak Comte’un eksikliğini gidermeye çalışmıştır.¹⁰⁴

“Comte’un Mill’i en çok etkileyen metodolojik yeniliği ise, Mill’in “terstümdengelimci ya da tarihsel” dediği yöntem olmuştur ve Mill bu noktada Comte’a katılarak, tarihin, içinden sosyal politikalar üretebileceğimiz dikkatle oluşturulmuş genellemelerin kaynağı olduğunu düşünmüştür.”¹⁰⁵ Terstümdengelimci yöntem tarihi başlangıç noktası olarak aldığından ve genellemeleri temele koyduğundan dolayı Mill’in dikkatini çekmiştir. “Mill’e göre Tümdengelimci yöntem; genel akıl yürütmeye sonuca varmak ve bu sonuçları özel deneyimle doğrulamak yerine, özel deneyimleri harmanlayarak genellemelere varmış ve bunların bilinen genel ilkelerden çıkarılıp çıkarılamayacağını tespit ederek doğrulamıştır.”¹⁰⁶

Mill, babasının temel genellemeler anlayışıyla, Macaulay’in bu genellemelerin tümevarımsal bir şekilde tarihle desteklenmesi gerektiğini vurgulayışını birleştirip, bunları Comte’un genellemelerin tarihsel özgünlükleri yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda insan doğasının daha temel genel ilkelerinden de çıkarılabileceği şeklindeki anlayışı aracılığıyla bir araya getirmeyi düşünmüştür.¹⁰⁷ Mill babasının ve Bentham’ın doğrudan psikolojik genellemelerle ilerlemesini ve Macaulay’in bu genellemelerin içini doldurarak

---

¹⁰¹ Capaldi, a.g.e., s. 175.

¹⁰² Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 15.

¹⁰³ C. L. Ten, “Mill and Liberty”, **Journal Of The History Of Ideas**, Vol. 30, No. 1 (Jan. - Mar., 1969), p. 50.

¹⁰⁴ Ten, a.g.e., pp. 50-53.

¹⁰⁵ Capaldi, a.g.e., s. 176.

¹⁰⁶ Capaldi, a.g.e., s. 176.

¹⁰⁷ Capaldi, a.g.e., s. 176.

tümevarımcı bir analogiyle ilerleme düşüncesini Comte sayesinde bir araya getirmeyi başarmıştır.

2.4. WILLIAM WORDSWORTH (1770-1850)

İngiliz şair olan Wordsworth, Coleridge'in başlattığı romantik bir anlayışla 1798 yılında şiirsel türkülerini yayınlamaya başlamıştır.¹⁰⁸ Wordsworth şiirin gücünü kullanarak duygulara seslenmiş ve böylece Mill, 1828 yılında ilk Wordsworth okuması sayesinde babasının hoşlanmadığı romantik şiirle tanışmıştır. Mill bu dönemde hayatının en zor günlerini geçirmektedir. Bunalımda olan Mill, uzun kır yürüyüşleri ve Wordsworth'un şiirleri sayesinde insan yaşamında çok önemli olan duygusal boyutu keşfetmiştir.¹⁰⁹

“Mill'in 1826 ile 1830 arasında geçirdiği kişisel bunalım, Aydınlanma Projesi'ni, dünyayı ve insanı mekanik bir şekilde ele almasını ve dünyayı, zamansallığa gönderme yapmaksızın, geometrik ya da mekânsal bir anlayışla kavrama çabasını yetersiz bulmasının bir sonucudur.”¹¹⁰ Romantizmin gerek Aydınlanma aklı karşısına imgelemi, duyguları, tutkuları ve içgüdüleri çıkartması Mill'in düşüncelerinde de bir uyanışa sebep olmuştur.¹¹¹

İnsanı hem rasyonel hem de duygusal yönleriyle bir bütün olarak gören Mill, Wordsworth'un sayesinde bu duygusal boyutun dile getiriliş halini görmüştür. Bu keşiflerle beraber Mill bunalımı atlarmaya ve babasından, faydacılık ekolünden, felsefi radikalizmden, Bentham'dan uzaklaşmaya başlamıştır. Babasının Mill için öngördüğü mekanik düzen kırılmaya başlamıştır.¹¹² Mill, Wordsworth'un, şiirlerinde ahlaki duygulara vurgu yaptığını ve bireyin içsel kültürüne seslendiğini görmüştür. Mill, bu içsel kültürün kişisel bağımsızlıkla ilgili olduğunu düşünmüştür. Bu anlamda bu süreci Mill, babasından aldığı mekanik düşünce yapısından kurtulmaya ve bir yandan da liberalizmi korumaya çalışarak geçirmiştir. Çünkü Mill'in düşünce yapısına liberalizm uygunken salt mekanik bir eğitim bir o kadar uygun değildir. Mill, ahlaki kavramlara, duyguya yer vermek istemiş

---

¹⁰⁸ Wordsworth and Coleridge, **Lyrical Ballads**, Coradella Collegiate Bookshelf Editions, 2007, pp. 1-5.

¹⁰⁹ Elynor G. Davis, “Mill, Socialism and The English Romantics: An Interpretation”, **Economica**, New Series, Vol. 52, No. 207 (August 1985), p. 345.

¹¹⁰ Capaldi, a.g.e., s. 94.

¹¹¹ Fatih Duman, **Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına Edmund Burke**, Ankara: Liberte Yayınları, 1. Baskı, Ocak 2010, s. 143.

¹¹² Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 25.

fakat bunu babasının verdiği terbiyede, eğitimde bulamamıştır. Yaşadığı bu boşluğu şiirde Wordsworth doldurmaya başlamıştır. Mill, Wordsworth’la birlikte bireysel çıkarların ne kadar basit ve bayağı olduğunu görmüştür. Wordsworth şiirlerinde çağrışımıcılığı kullanan ve çağrışım yoluyla insanlara hitap eden tory bir şairdir. Bu anlamda çağrışımıcılığın diline hâkim olan Wordsworth bu anlamda da Mill’in dikkatine mazhar olmuş bir muhafazakâr şairdir. Çünkü James Mill’de çağrışımıcılığı kullanarak kendi görüşlerini açıklamaya çalışmıştır. Erdemle mutluluk kavramı arasındaki bağlantıyı çağrışım yoluyla açıklamıştır. Bu açıklama Mill’e yeterli gelmeyip bu anlamda bu boşluğun doldurulmasını Mill’in zihninde Wordsworth sağlamıştır. Mill bu anlamda erdemli yaşamla mutluluk arasında bir bağ kurmak yerine ikisini bir araya getirmeye çalışmıştır.

“Wordsworth, bir yandan, duygularımızın “düşüncelerimiz tarafından değiştirilip yönlendirilebileceğini” görmüş ve dolayısıyla Mill’e çağrışımıcılığın bazı türlerinin kişisel bağımsızlıkla bir biçimde uyum içinde olduğunu göstermiştir.”¹¹³ Bu anlamda Mill kendi bağımsızlık düşüncesinde yalnız olmadığını ve kişisel bağımsızlığın da bir duygu alanının olduğunu görmüştür. Mill, Wordsworth’la birlikte bilimin gerçekleriyle sanatın gerçekleri arasında çelişki olmadığına inanan bir yazar tanımıştır.

Mill, akli çözümlemeyle yani parçalara ayırmakla özdeşleştirip, tek tek bireylerin yararı ile ortak yarar arasında bir bağ, birlik kuramamış ve dolayısıyla bütünü görememiştir. Bu çözümleyici akıl bir birlik oluşturamadığı gibi yapının anlamının da keşfedilmesine engel olmuştur. Wordsworth imgelemin* dünyayı, yapıyı algılamak için önemli olduğunu çünkü bu şekilde parçaları bir bütün olarak görebilme yetisine sahip olunacağını belirtmiştir. “İmgelem, kendisini oluşturan parçalar karşısında anlamı ya da bütünü tanımlama yetisi iken, çözümleyici akıl yapının tanımlanmasıyla ilgilidir.”¹¹⁴ Bu anlamda bu bütünlüğü Wordsworth imgelem yöntemiyle şiire aktarmıştır. Mill’e göre akıl

---

¹¹³ Capaldi, a.g.e., s. 71.

* Hume ve Kant rasyonalistlerin karşı olduğu ve 18. Yüzyıla kadar uzak durulan imgelemi yeniden şekillendirip işlevsel hale getirmişlerdir. Hume’un yazıları, insan işlerinde aklın rolünü ve önemini sorgular. Hume’a göre, bütün fikirler, algılama yoluyla zihin üzerinde meydana gelen deneysel izlenimlerden kaynaklanır. İnsanlar farklı zihinsel izlenimleri birleştirerek yeni fikirler oluştururlar. Örneğin insanlar, fiziksel nesneyi, zihinlerinde masa izlenimleri bırakan bir masayı algılamak suretiyle bir masa fikri elde ederler. Bu nedenle insan bilgisi, kısmen, zihindeki fikirlerle dünyadaki fiziksel nesnelere arasındaki ilişkilerin veya benzerliklerin gelişimi olarak tanımlanabilir. Bu anlamda Kant ve Hume açısından daha fazla bilgi için bkz. Donald G. Tannenbaum- David Schultz, a.g.e., ss. 337-355.

¹¹⁴ Capaldi, a.g.e., s. 74.

bize fiziksel dünyadaki düzenleri öğretirken, insan dünyasının anlamını ve yaşamın ne anlama geldiğini ancak imgelem ve duygudaşlık (aynı kültürü, kültürel mirası ve duyguyu paylaşmak anlamında kullanılmıştır.) öğretebilir.¹¹⁵

İmgelemden oldukça etkilenen Mill, bilimin sanatla, aklın da imgeleme desteklenmesini savunmuştur.¹¹⁶ Mill, Wordsworth'la (imgelemi keşfetmesiyle) birlikte düşünce özgürlüğünün önemli olduğunu ve gerçek özgürlüğün (dışsal özgürlüğün) tahayyül edebilme özgürlüğünden gelebileceğini görmüştür. Mill, imgelem kavramıyla Alman Romantiklerine özgü olan, özgürlüğün kendimizi sürekli olarak eğitmemiz, yenilememiz ve yeniden yaratmamızdan oluştuğunu savunan, Bildung kavramını kabul etmiştir. “Mill'in romantik şairlere duyduğu ilginin sonucu olarak görüşlerinin değişmesinde belirleyici olan, özgürlüğün, yani kendi kaderini tayin etme olarak yorumlanan özgürlüğün ve imgelemsel bir süreç olarak algılanan kendi kaderini tayin etme özgürlüğünün hizmetindeki bağımsızlıktır”.¹¹⁷ Bu anlamda Mill, babasından bağımsız olma isteğini Wordsworth sayesinde kendine söyleyebilmiş ve bunalımdan kurtulabilmek için kalbinde bir ışık doğmuştur.

2.5. CARLYLE (1795-1881)

“Mill'in Thomas Carlyle ile tanışması hem romantizme yakınlaşmasını ve hem de felsefi radikalizmden kopuşunu çabuklaştırmıştır.”¹¹⁸ “Carlyle, Felsefi Radikalleri şiddetle eleştirip, iyi yönetimin erdemden değil, aydınlanmış kişisel çıkarla mümkün olduğu şeklindeki görüşlerini yerden yere vurmuştur.”¹¹⁹ “Carlyle kendi dini inançlarına Alman Romantik felsefesinde bir zemin bulmuştur ve tarihi, ilahi adaletin, mukadder bir şekillenmesi olarak görüp, bu mukadderatta kendini toplumsal ahlaki konsensüste kendisini göstermiştir.”¹²⁰

---

¹¹⁵ Capaldi, a.g.e., s. 73.

¹¹⁶ Capaldi, a.g.e., s. 74. Mill şiirle mantığı, bilimle sanatı birleştirmeye çalışmıştır böylece bu birleşimle felsefenin ortaya çıkacağına inanmıştır.

¹¹⁷ Capaldi, a.g.e., s. 74.

¹¹⁸ Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 30.

¹¹⁹ Capaldi, a.g.e., s. 99.

¹²⁰ Capaldi, a.g.e., s. 98.

“Carlyle, Aydınlanmanın mekanik ve atomcu evren anlayışının tersine, dünyayı organik bağlamda, yani ilahi amacın maddi ifadesi olarak görmüştür.”¹²¹ Bu bakış açısına sahip olan Carlyle, herkese belli ahlaki görevler yükleyerek, bir mistik devlet kurma hayaline götürmüş ve Mill’i de bu düşünce yapısı, aradaki bazı farklılıkları çıkartacak olursak, etkilemiştir. Bu anlamda “Carlyle’yi saf muhafazakâr olarak görmek aşırı olmakla birlikte, yargılamaya dayanan mantığı, liberal ekonomiye ve bunun toplumsal sonuçlarına duyduğu düşmanlıkla, organik bir düzene duyduğu özlemle ve aristokratik değerleri yüceltmesi ile yine de muhafazakârlığa bağlanmaktadır.”¹²² (Bu düşünceleri Carlyle ile birlikte Coleridge’de paylaşmaktadır.) “Carlyle’ya göre feodal zihniyetten kurtulamamış bir orta sınıfın iktidarından fazla bir şey beklenmemelidir.”¹²³

“Carlyle, toplumsal reformun öncelikle bireysel bilinç düzeyinde başlatılması gerektiğini savunmuştur ve bundan dolayı da Carlyle, Fransız Devriminin görece başarısını ‘ahlaki devrim’ alanında gerçekleştiğini savunmuştur.”* “Carlyle’e göre, uzlaşma (konsensüs) ihlal edildiği takdirde, Fransız Devrimi’nde olduğu gibi, yozlaşmış liderliğe karşı devrim meşruiyet kazanmaktadır.”¹²⁴

Şunu da belirtmek gerekir ki, Mill’in hem Wordsworth hem de Carlyle’dan öğrendiği en önemli ders, “gerçek değişimin, yeni yönetim tipleri oluşturmakla değil, insan bilincindeki değişimle mümkün olduğudur”.¹²⁵ Bu anlamda Mill, kişisel bağımsızlık, özgürlük ve bireyin kendi kendisinin efendisi olabilmesi için öncelikle bireyin kendi kendini iyi yetiştirmesi ve ayrıca toplu olarak zihinsel gelişimin ve değişimin sağlanması gerektiğini belirterek bu düşünceden oldukça yararlanmıştı. “Carlyle’ın, insanların yüreklerini ve zihinlerini değiştirmeden oy hakkı tanımının fazla bir olumlu getirisi olamayacağı görüşüne Mill de katılmaktadır.”¹²⁶

---

¹²¹ Capaldi, a.g.e., s. 98.

¹²² Philippe Beneton, **Muhafazakârlık**, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s. 75.

¹²³ Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 30.

* Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 30. Fransız Devrimi, tarihsel açıdan, feodalizmin kalıntılarını yıkan önemli ve gerekli bir dönüm noktasıdır, fakat başarısız olmuştur. Kişisel bilinçlenme ve feodal bir bakış açısından kurtulamayan bir orta sınıfın toplumsal ve bireysel reform sağlayamayacağının görülmesi noktasında sosyal ve ahlaki bir başarı sağlayabildiğini kısmen söylemek doğru olabilir.

¹²⁴ Capaldi, a.g.e., s. 98.

¹²⁵ Capaldi, a.g.e., s. 99.

¹²⁶ Capaldi, a.g.e., s. 100.

“Mill’e babasının görüşlerinin sığığını ilk gösteren ve Romantizm’i ilk keşfetmesini sağlayan Thomas Carlyle olmuştur.”¹²⁷ “Mill’in Carlyle ile yoğun ilişki içinde bulunması, demokrasinin etkili işleyişi konusunda ciddi şüpheler duymaya başlamasını, siyaset felsefesinin önemli temaları olan erdem ve özgürlük gibi konularla daha yakından ilgilenmesini sağlamıştır.”¹²⁸

2.6. COLERIDGE (1772-1834)

Coleridge, her şeyden önce romantik bir şairdir bundan dolayı Mill’i romantizm açısından en fazla etkileyen Coleridge olmuştur.¹²⁹ “Coleridge akıl ve kavrama arasındaki idealist ayrımı kabul etmiş ve akli nihai gerçekleri keşfetme yetisi olarak görmüştür.”¹³⁰ Coleridge’in ünü dünya çapında gün geçtikçe büyümüş, Coleridge’in büyüğü ve gizemi Carlyle’yi de etkisi altına almıştır.¹³¹

“Coleridge’in siyaseti, muhafazakâr olup, liberal bireyciliğe, faydacı rasyonalizme ve onun bir ürünü olan atomlara bölünmüş, laikleştirilmiş ve çıkar tapınağının hizmetine sokulmuş modern topluma karşı durmuştur.”¹³² Coleridge’e göre Benthamcılık ve liberal politik ekonomi toplumu parça parça yanlış anlamının örnekleridir.¹³³ Bu anlamda Coleridge, modern dünyanın içler acısı kargaşasının karşısına, geleneksel düzeni, yaşayan ve organik bir topluluğun düzenini çıkarmıştır.¹³⁴

Coleridge’e göre, İngiliz siyasal sistemi birbiriyle rekabet eden iki toplumsal gücün “süreklilik” ve “ilerleme” güçlerinin ürünü olup, her iki güç de, zıt olmasına rağmen, yeni entelektüel sınıf olan Coleridge’in “clerisy”* adını verdiği bir “Aydın Sınıf”ının dile getirdiği ahlaki uzlaşmayı sağlamaya çalışmışlardır. Bu aydın sınıfın rolü, kültürel mirasın

---

¹²⁷ Capaldi, a.g.e., s. 101.

¹²⁸ Çağla, Mill, a.g.e., s. 30.

¹²⁹ William Christie, **Samual Taylor Coleridge A Literary Life**, London: Palgrave Macmillan, First Published, 2007, pp. 210-214.

¹³⁰ Çağla, Mill, a.g.e., s. 30.

¹³¹ Christie, a.g.e., p. 210.

¹³² Beneton, a.g.e., s. 75.

¹³³ Andrew Vincent, **Modern Politik İdeolojiler**, çev. Arzu Tüfekçi, Paradigma Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, Mayıs-2006, s. 112.

¹³⁴ Beneton, a.g.e., s. 75.

* Coleridge, clery (ruhban sınıf) sözcüğünü değiştirip, içine ruhban sınıfının, aristokrasinin ve burjuvaların en entelektüel kesimlerini yerleştirerek oluşturduğu yeni entelektüel sınıfın adıdır.

temel değerlerini yorumlayarak, yurttaşla kültürel miras arasında bağlantı kurmak, “o toprakta doğmuş her bireyin, devletin bir parçası, uygar dünyanın özgür bir bireyi olabilmesini sağlayacak niteliklere kavuşması için gereken yetilerini geliştirmek ve bilgi ve becerilere ulaşmasını sağlamaktır.”¹³⁵ Mill ve Coleridge, bütün toplumsal kötülüklerin kaynağının bilgisizlik, eğitimsizlik ve kültür eksikliğinden geldiğine inanmışlar ve bunun giderilmesinde de bireyin kendi çabalarının önemli olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁶ Bu anlamda bu eksiklik, daha eğitimlilerle ve daha iyi yetişmiş bir sınıfın (ki bunu Coleridge “Clerisy” olarak nitelendirmiştir) sürekli çabalarıyla giderilebileceğini savunmuşlardır.¹³⁷

Capaldi’ye göre, Coleridge, Mill’in düşüncesindeki muhafazakâr damarı yansıtmıştır çünkü ona göre, bireysel çıkarla ortak yararın gelenek ve görenekler aracılığıyla birleştirilebileceğini Mill’e anlatan Coleridge olmuştur.* Bu durum Mill’in Coleridge’e hayran kalmasını sağlamıştır. Coleridge’ın tarihsel kültürü savunması, aynı zamanda, kendini eğitim yoluyla değiştirebilecek esneklikteki bir insan doğası görüşünü savunmak anlamına gelmiştir.¹³⁸ Mill, liberal kültürün içinde bulunan bireysel hakları, hukukun üstünlüğünü, piyasa ekonomisini, temsili hükümeti ve hoşgörüyü uzun bir tarihsel sürecin sonunda varılan bir nokta olarak görmüş fakat bu kültür, tarihsel süreç içinde zorunlu olarak bu aşamaya varmış olsa dahi liberal kültürün daha tamamlanmış sayılamayacağını belirtmiştir. Bu anlamda Mill hayatı boyunca zıtlıkları bir araya getirmeye çalışmış ve içinde liberal kültürü destekleyen muhafazakâr anlayış ve argümanların bulunduğu bir çeşit sentez arayışında olmuştur.

“Mill, Coleridge’ın romantik idealizmini benimsemiştir çünkü Romantikler’in Aydınlanma Projesine yönelttiği eleştirilere, özellikle de Aydınlanma Projesi’nin indirgemeci ve atomcu insan doğası yaklaşımına yönelik eleştirilerine Mill’de

---

¹³⁵ Capaldi, a.g.e., s. 103.

¹³⁶ Harold Bloom, **Samuel Taylor Coleridge**, New York: Bloom’s Literary Criticism, 1. Edition, 2010, pp. 108-112. (Aslında muhafazakâr bir düşünür olan Coleridge, bu kötülüklerin kaynağını, hatta başlıca kaynağını insanların Tanrı’dan uzaklaşması olarak görmüştür.)

¹³⁷ Bloom, a.g.e., p. 110.

* Uygurluk (Coleridge’e göre maddesel ilerleme) ile “kültürlenme” (insanlığı belirleyen nitelik ve yeteneklerin uyumlu gelişmesi) arasında fark öngören Coleridge, bu ikisinin birleştirilmesi durumunda bireysel çıkarlarla toplumun ortak yararının uzlaştırılabileceğini ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Çağla, **Mill**, a.g.e., 2007; Capaldi, a.g.e., 2011.

¹³⁸ Capaldi, a.g.e., s. 104.

katılmıştır.”¹³⁹ Mill ve Coleridge’e göre birey, içinde bulunduğu kültürel ve tarihsel ortamından soyutlandığı takdirde tam olarak anlaşılabilir bu yüzden birey bulunduğu ortam içerisinde ele alınmalıdır.*

2.7. TOCQUEVILLE (1805-1859)

“Tocqueville “Amerika’da Demokrasi” adlı eserinde liberal görüşlerini demokrasi ile birleştirmeye çalışmıştır.”¹⁴⁰ Tocqueville bu kitabında, Amerika’da o tarihte yürürlükte olan demokratik sistemin ayrıntılı bir betimlemesini yapmıştır¹⁴¹ ve bunu yaparken Amerikan demokrasisinin kurumlarını tanıtır, siyasal iktidarın oluşumunu, eşitlik ve özgürlük bilincini ve demokratik sistemin yaşam koşullarını gözler önüne sermeye çalışmıştır.¹⁴² “Tocqueville Amerika’da Demokrasi’nin ilk cildinde Amerikan toplumu ve hükümetinin oldukça iyimser bir portresini çizerken, ikinci cildinde despotizmin ve yönetimin merkezileştirilmesinin tehlikelerine değinip, Fransa’ya yönelik eleştirilerde bulunmuştur.”¹⁴³ Fakat Tocqueville, er ya da geç Fransızların Amerikalılar gibi eksiksiz bir eşitlik ortamına sahip olacağını belirtmiştir.¹⁴⁴

“Tocqueville, hem aristokrasisi olmayan hem de halkı devlet tarafından ezilmeyen (yeryüzünde tek örneği olan) Amerika toplumunu inceleyip, Fransa’ya ara kurumları ezme politikasından vazgeçmesi gerektiğini belirtmiştir.”¹⁴⁵ Mill, Tocqueville’in Fransızlarla Amerikalıları karşılaştırmasından etkilenip, tıpkı Tocqueville’in yaptığı gibi

---

¹³⁹ Capaldi, a.g.e., s. 105.

* Romantik toplumsal çözümleme, Benthamcı radikallerin giriştiği şeyi yapmak yerine (yani indirgemeci, atomcu ve kurumları yerden yere vuran bir yaklaşım yerine) toplumsal kurumları kendi başına ve bu kurumların içindeki bireylerle etkileşimi açısından ele almaya çalışmıştır. Romantikler’e göre, kurumlar soyut varlıklar ve tarihsellikten bağımsız yapılar değildir. Kurumların anlamı, buldukları dönemin getirdiği tarihsel koşullara göre anlaşılır aslında kurumlar da tıpkı yaşayan canlılar gibi organik bir biçimde bize aktardığı anlamları ve hikâyeleri vardır. Detaylı bilgi için bakınız: Beneton, a.g.e., 2011; Capaldi, a.g.e., 2011; Çağla, Mill, a.g.e., 2007; Çetin, a.g.e., 2007.

¹⁴⁰ Çetin, a.g.e., s. 51.

¹⁴¹ H. O. Pappé, “Mill and Tocqueville”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 25, No. 2 (Apr. - Jun., 1964), pp. 224-228.

¹⁴² Cengiz Çağla, *Tocqueville ve Özgürlük*, İstanbul: Belge Yayınları, 1. Baskı, Ocak-2007, s. 19.

¹⁴³ Mine Gözübüyük Tamer, “Tarihsel Süreçte Sivil Toplum”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 1 (Haziran-2010), s. 99.

¹⁴⁴ Alexis De Tocqueville, *Amerika’da Demokrasi*, çev. İ.Sezal ve F. Dilber, Ankara: Yetkin Yayınları, 1994, s. 28.

¹⁴⁵ Tamer, a.g.e., s. 99.

Mill’de kendi toplumu olan İngiliz toplumunu ve Amerikalıları karşılaştırmıştır. Mill bu karşılaştırmada Tocqueville’in gözlerinden bakarak İngiliz toplumunun politik özgürlük ve sosyal zorbalık için giderek artan bir arzu arasında çelişki görmüştür.¹⁴⁶ İngilizlerin tam olarak neyi istediklerini kestiremeyen Mill, Amerika’da böyle bir durumun olmadığını çünkü yurttaşın vatanını benimsediğini ve sahiplendiğini görmüştür.

“Tocqueville, merkezileşmiş bir demokratik devletin artan gücüne karşı bireysel özgürlükleri koruyacak bir tampon olarak ara kurumlara (yerel yönetim, ekonomik kurumlar, din, aile, gönüllü örgütler, sivil toplum kuruluşları, vb.) önem verilmesini önermiştir”.¹⁴⁷ Mill on yıl önce ihtimal vermemiş olduğu, tam siyasi eşitlik koşullarında bireysel özgürlüklere yönelik tehlikelerin olabileceğini Tocqueville sayesinde görmüştür ve demokratik kurumların değeri Mill’in inancını güçlendirmiştir.¹⁴⁸ Mill üzerinde Tocqueville’in etkisi ani ve belirgin olmuştur. “Tocqueville demokrasinin temel ilkesinin eşitlik, eşitliğin de özgürlükten önemli olduğunu belirtmiştir.”¹⁴⁹ Tocqueville demokrasi kavramını, birbirinden farklı anlamlarda kullanmaktadır. “Tocqueville’e göre demokrasi fırsatların eşitliği anlamına gelip, sınıf, tabaka ve özel ayrıcalıkların yokluğuna işaret ederek, yurttaşların kişisel amaçları doğrultusunda eyleme geçmedeki eşitliğini göstermektedir.”¹⁵⁰ Bu anlamda Mill’e göre Tocqueville’in eşitlik dediği şey, “tamamen ticaret toplumunun gelişmesiyle bağlantılıdır ve Mill, Tocqueville’in demokrasiyi geliştiren şeyin piyasa ekonomisi olduğu fikrine katılmıştır”.¹⁵¹

Tocqueville’in demokrasi kavramına yüklediği anlam, fırsatların eşitliği ile sınırlı olmayıp, demokrasi kavramının bir iktidar biçimine de işaret ederek, demokrasiyi siyasal demokrasi ve toplumsal demokrasi olarak birbirinden ayırmıştır. Tocqueville’e göre siyasal demokrasi, yasalarla birey ve grup özgürlüklerini güvenceye almalıdır ancak özgürlükçü yasalar bir toplumda özgürlüğün güvence altına alınması için gerekli ama yeterli koşul

---

¹⁴⁶ J. S. McClelland, **A History of Western Political Thought**, New York: Routledge, 5. Edition, 2002, p. 470.

¹⁴⁷ Capaldi, a.g.e., s. 155-156.

¹⁴⁸ Terence H. Qualter, “John Stuart Mill, Disciple of de Tocqueville”, **The Western Political Quarterly**, Vol. 13, No. 4 (Dec., 1960), p. 882.

¹⁴⁹ Çetin, a.g.e., s. 51.

¹⁵⁰ Ahu Tunçel, **Bir Siyaset Felsefesi: Cumhuriyetçi Özgürlük**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mart-2010, s. 242.

¹⁵¹ Capaldi, a.g.e., s. 157.

değildir.¹⁵² Çünkü toplumun egemen kültürü demokrasiyi taşıyabilecek bir yapıya sahip olmalı ve özgürlüğe imkân tanınmalıdır. Mill, Tocqueville'in bu ayrımından oldukça etkilenmiştir. "Mill, Tocqueville'in bu tespiti sayesinde, özgürlüğün kamusal anlamda toplum içinde üretilmesi gerektiğini savunmuştur."¹⁵³

"Bireysel çıkarımı her şeyin üstünde tutan yurttaşlardan oluşan bir toplum, eşitlik yanılısaması içinde çoğunluğun verdiği kararları sorgulamadan uygulayan özgür olmayan bireyler üretmektedir."¹⁵⁴ Bu durum kuşkusuz ki çoğunluğun despotizmini beraberinde getirir. Tocqueville'e göre, çoğunluğun despotizmi yöneten ve yönetilen arasında ara kurumların olmamasından doğar.¹⁵⁵ Mill, Tocqueville'in düşüncesini benimseyerek, artık özgürlüğü yalnızca siyasal alanda değil aynı zamanda toplumsal alanda da aramaya başlamıştır. Mill, Tocqueville'in çözümlenmeleriyle birlikte despotizmin sadece siyasal iktidar tarafından kaynaklanmadığını bazen de toplumdan, çoğunluğun getirdiği baskıdan dolayı olabileceğini görmüştür. Mill, Tocqueville ile mutabık kalarak toplumu geliştirmek, iyileştirmek için gerekli olan tek ve benzersiz fikirlerin çoğunluk tarafından bastırılacağını düşünmüştür.¹⁵⁶ "Mill'in Tocqueville'den öğrendiği şeylerden biri de, siyasi felsefenin hangi ölçüde toplumsal felsefe tarafından belirlendiği ve dolayısıyla siyasi hareketlerin ardındaki toplumsal güçleri anlamının öneminin ne kadar büyük olduğudur."¹⁵⁷

"Tocqueville'e göre, despotizmi önleyecek en etkin silah seçimlerdir çünkü seçimlerle bireyler kendilerini yönetecekleri seçer, denetler ve değiştirebilirler."¹⁵⁸ "Mill'de bu anlamda Tocqueville'e katılarak, insan haklarının yalnızca siyasi katılımın artırılmasıyla (örneğin özyönetimle) korunabileceğini ve bunun da bağımsız yurttaşlık bilincini artırıp geliştirmenin ayrıca bir nedeni olduğunu savunmuştur."¹⁵⁹ Bu anlamda

---

¹⁵² Çağla, **Tocqueville ve Özgürlük**, a.g.e., s. 238.

¹⁵³ Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 33.

¹⁵⁴ Çağla, **Mill**, a.g.e., s. 32.

¹⁵⁵ Çetin, a.g.e., s. 52.

¹⁵⁶ Beth E. Warner, "John Stuart Mill's Theory of Bureaucracy within Representative Government: Balancing Competence and Participation", **Public Administration Review**, Vol. 61, No. 4 (Jul. - Aug., 2001), p. 406.

¹⁵⁷ Capaldi, a.g.e., s. 133.

¹⁵⁸ Çetin, a.g.e., s. 52.

¹⁵⁹ Capaldi, a.g.e., s. 133.

Mill Tocqueville'in bulgularına, onun kendi görüşlerine alternatif bir açıklama sunmuştur.¹⁶⁰

---

¹⁶⁰ Wendy Sarvasy, "J. S. Mill's Theory of Democracy for a Period of Transition between Capitalism & Socialism", **Polity**, Vol. 16, No. 4 (Summer, 1984), p. 576.

İKİNCİ BÖLÜM

JOHN STUART MILL'İN SİYASET FELSEFESİ

John Stuart Mill, farklılıkları, karşıtlıkları ve benzerlikleri bir arada tutmaya çalışan bundan dolayı da farklı ve zıt görüşlerden beslenen bir filozoftur. Mill'in uzun erimdeki düşünce yapısı birçok değişime uğramıştır. Bu yüzden Mill'in siyaset felsefesi oldukça geniş perspektiflere sahiptir. Mill, farklılıkları içeren ve faydacılığı yumuşatıp bireysel fayda için özgürlükleri savunan eklektik bir düşündürdür. Bundan dolayı, Mill, döneminde söz edilen her konuya eğilmiş ve kendi düşüncelerini eserlerinde ortaya koymaya çalışmıştır.

Mill, öncelikle babasından ve babasının yakın arkadaşı olan Jeremy Bentham'dan aldığı faydacı anlayışı yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Mill'in "*Faydacılık*" adlı eseri bu anlamda Mill'in siyaset felsefesini anlayabilme noktasında bize yardımcı olacak kaynaklar arasındadır. John Stuart Mill, bu eserinde Bentham'ın faydacılığı ile kendi faydacılığı arasında bir mesafenin olduğunu belirterek, kendi faydacı anlayışının Bentham'dan ayrılan yönlerini ortaya koymaya çalışmıştır.¹ Bunu yaparken birinci bölümde bahsedilen akımlardan ve düşünürlerden oldukça ilham almıştır.

Mill, döneminde oldukça yer tutan özgürlük kavramına değinmiş ve bu anlamdaki düşüncelerini de "*Hürriyet Üstüne*" adlı eserinde ifade etmeye çalışmıştır. *On Liberty*, Mill'in liberalizmini açığa çıkartan, ana tema olarak "*ahlaki özgürlük*" ve "*bireysel kendiliğindenlik*" kavramlarına yer veren ünlü bir yapıttır. Mill, döneminin ilerisinde düşünen ve oldukça radikal fikirlere sahip olan (tarih düşüncesi dışında, kadınlara seçme

---

¹ Louis B. Zimmer, "The 'Negative Argument' in J. S. Mill's Utilitarianism", *Journal of British Studies*, Vol. 17, No. 1 (Autumn, 1977), pp. 121-122.

hakkı verilmesi bağlamında) bir felsefecidir. Mill bu anlamda toplumda bir takım reformların olması gerektiğini savunmuş ve “Mill’in reform önerileri siyasal sistemi reforme etmeye yöneldiği gibi, iktisadi alanı, aile yapısını ve cinsiyet ilişkilerini de demokratikleştirmeyi amaçlamıştır”.² Mill, toplumun geleceği; bireylerin ve dolayısıyla toplumun mutluluğu için, faydacı bir bakış açısıyla reformların gerekli olduğunu iddia etmiştir.³ Radikal değişim derken, Mill, seçmenlerin sınıfına ve niteliğine yönelik ayrımlara yönelmiş ve seçmenlerin çoğunluğa değil çoğulluğa hitap etmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴ Kadınlara seçme hakkının verilmesi gerektiğini belirten Mill, bu anlamda da döneminin ilerisinde adım atan ve hatta yürüyen bir düşünür olma özelliğini korumuştur.

Mill, hükümet, yönetim ve seçim sistemleri hakkındaki düşüncelerini “*Temsili Hükümet Üstüne Düşünceler*” başlığı adı altında açıklamaya çalışmıştır.⁵ Mill bu eserinde olması gereken siyasal sistem hakkında savlar ortaya koymuştur. “Mill’in Temsili Hükümet Üstüne Düşünceler ’inde işlediği ana fikir ise, gerçek demokrasinin, yalnızca çoğunluğun değil, herkesin temsilini gerektirdiğidir.”⁶ Bundan dolayı Mill, *Hürriyet Üstüne*’ de ifade ettiği gibi kadınların da oy hakkını kullanmalarını savunmuş ve böylece evrensel oy kullanma hakkının olması gerektiğini belirtmiştir.⁷ Fakat burada şunu da belirtmek gerekir ki Mill, kadınlara oy hakkının tanınmasını ve evrensel oy hakkının olması gerektiğini belirtirken yararcı bir bakış açısına sahiptir.*

---

² Cengiz Çağla, **Mill**, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s. 61.

³ Zimmer, a.g.e, p. 136.

⁴ R. J. Halliday, **Political Thinkers Volume IV: John Stuart Mill**, Edited by: Geraint Parry, Routledge, London and New York, 2004, pp. 41-45.

⁵ John Stuart Mill, “Temsili Hükümet Üstüne Düşünceler ’den Seçme Parçalar”, çev. Sina Akşin, **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi, Seçilmiş Yazılar-III-Yakınçağ**, der. Mete Tunçay, Ankara: SBF Yayınları, 1963, ss. 79-86.

⁶ Mete Tunçay, **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi 3: Yakınçağ Seçilmiş Yazılar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 289, 1. Baskı, Ankara 1963, s. 70.

⁷ Iain Hampsher-Monk, **Modern Siyasal Düşünce Tarihi**, çev. Necla Arat, Deniz Hakyemez, Tüten Ang vd., Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2004, s. 480.

* Şunu belirtmek yerinde olacaktır ki Mill, her kesime oy hakkı tanımamıştır. Bireyleri niteliksel olarak sınıflandırmaya ve bundan dolayı da oy hakkını da niteliğine göre niceliksel olarak belirlemeye çalışmıştır.

Mill sınırlı hükümetin kişisel özgürlüklerinin korunması açısından ideal olduğunu belirterek liberal bir düşünce yapısına bürünür.⁸ Bu varsayımında Mill, kişisel özgürlüklerin toplumsal gelişmeye yönelik katalizör bir etkide bulunacağını belirtmiştir.

Liberalizm açısından değerlendirildiğinde, John Stuart Mill'in düşüncelerinin iki liberalizm anlayışı arasında bir köprü oluşturduğunu söylemek mümkündür.⁹ Mill, hem klasik hem de modern liberal değerleri içinde barındıran bir filozof olmakla beraber, zamanının önünde yürüyen nadide kişilerdendir. Bu özelliği Mill'in siyaset felsefesi açısından önem arz etmektedir. Mill, bir çeşit sentez arayışına girmiş ve liberal bir düşünür olarak, klasik ve modern değerlerden önemli ölçüde yararlanmışır. Tezin bu bölümünde, Mill'in Klasik liberallerle ve Modern liberallerle olan ilişkisi, Mill'in *Hürriyet Üstüne* adlı kitabı temel alınarak, siyaset felsefesi açısından ifade edilecektir. Fakat üçüncü bölümde bu konu Klasik liberalizm ve Modern liberalizm açısından farklı bir perspektiften bakılarak, Mill'in topluma, sanayi kapitalizmine, işçi sınıfına, kadınların konumuna ve haklarına dair düşünceleri ve çözümlenmeleri irdelenecektir.

1. POLİTİK FELSEFE AÇISINDAN FAYDACILIK VE MILL

Mill, birinci bölümde ifade etmeye çalıştığımız gibi küçük yaştan itibaren faydacı bakış açısına bağlı olarak, bu ekolün mensupları tarafından (Bentham ve babası James Mill) birebir olarak yetiştirilen ve ileride bu ekolün savunucusu olarak görülen bir felsefecidir.¹⁰ Mill, başta bu düşünce yapısına harfi harfine bağlı ve bunu ateşli bir şekilde savunurken, zamanla bu düşünce akımıyla arasına bir set çekmeye çalışmıştır.¹¹ Bu akımdan kopmamış fakat bu akımı düzeltmeye, eksikliklerini tamamlamaya çalışmıştır.¹² Bu düşüncelerini de "Faydacılık" adlı kitabında açıklamaya çalışmıştır. Mill politika felsefesinin zeminine fayda kavramını yerleştirmiş ve onun üzerine kendi anlayışını inşa

⁸ Donald Tannenbaum-David Schultz, **Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar Ve Fikirleri**, çev. Fatih Demir, Adres Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Ekim 2006, ss. 370-371.

⁹ Fatmagül Berktaş, "Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, der. Hatice Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Eylül 2009, s. 77.

¹⁰ A. Bain, "John Stuart Mill", **Mind**, Vol. 5, No. 17 (Jan., 1880), pp. 86-92.

¹¹ Lanny Ebenstein, "Mill's Theory Of Utility", **Philosophy**, Vol. 60, No. 234 (Oct., 1985), pp.539-540.

¹² John R. Fitzpatrick, **John Stuart Mill's Political Philosophy**, Continuum, London and New York, 1998, p. 1.

etmiştir.¹³ Bunu yaparken Mill, Alman Romantik Felsefesinden, Saint Simon'un tarih anlayışından, romantik geleneğin bireye yönelik topluma yönelik ahlaksal bakış açısından oldukça faydalanmıştır.¹⁴

Bentham'ın faydacılığına birinci bölümde ayrıntılarıyla değinilmiştir. Fakat burada Mill'in faydacılık anlayışı, Bentham'ın faydacılığı ile arasındaki mesafe dikkate alınarak sunulmaya çalışılacaktır. Bentham'a göre; "ahlakın en üstün ilkesi, mutluluğu maksimize etmektir ve toplam hazzı, acı karşısında maksimum kılmaktır".¹⁵ Her insan hazzı arar ve acıdan kaçınır ve bu düşünce faydacı felsefenin, ahlaki ve siyasal temelini oluşturur.¹⁶ Bu demektir ki herkes etiği, adaleti, hukuku, siyaseti, toplumsal gelişmeyi mutluluk verdiği sürece ister, arzular. Bundan dolayı Bentham, hükümetlerin toplumsal hazzı azaltacak politikalar üretmemesi gerektiğini çünkü bireysel hazzın azalmasına paralel olarak, toplumsal hazzın da mutluluğunda azalacağını belirtmiştir.¹⁷ Bentham'a göre toplum, onu oluşturan bireylerin toplamı ve bireyler tarafından oluşturulmuş yapay bir kurumdur. Bu anlamda Bentham, toplumun değişeceğine ve gelişeceğine inanmamıştır. Tarihsel olarak Bentham'ın bakış açısı tümdengelimcidir. Bentham ve James Mill var olan yapıları incelemek yerine olması gereken ya da tahayyül ettikleri kurumları tasvir etmeyi yeğlemişler ve bundan dolayı da, toplumu yaşayan, canlı bir organik varlık olarak görmemişlerdir.

"Mill, *Faydacılık* adlı çalışmasında, kendi faydacılık anlayışının yanı sıra faydacılığın ahlak ve politika felsefesi bakımından anlamını ve faydacılık ile bir politik kavram olan adalet arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmıştır."¹⁸ Mill bunu yaparken çeşitli yönlerden Bentham'ın faydacılığını eleştirmektedir. Mill, Bentham kadar kararlı ve

---

¹³ Kenneth Einar Himma, "The Interpretation of Mill's Utilitarianism", *History of Philosophy Quarterly*, Vol. 15, No. 4 (Oct., 1998), pp. 455-457.

John Christman, *Social and Political Philosophy: A Contemporary Introduction*, Routledge, London and New York, 2002, p. 14.

¹⁴ John Stuart Mill, *Hürriyet Üstüne*, çev. M. Osman Dostel, Sadeleştiren: Ömer Çaha, Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Mart 2009, s. 13.

¹⁵ Michael J. Sandel, *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?*, çev. Mehmet Kocaoğlu, Bigbang Yayınları, 1. Baskı, Ocak 2013, s. 50.

¹⁶ Robert Scott Stewart, "Utilitarianism Meets Romanticism: J. S. Mill's Theory of Imagination", *History of Philosophy Quarterly*, Vol. 10, No. 4 (Oct., 1993), p. 370.

¹⁷ Norman P. Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları, 1. Baskı, Şubat 2003, ss. 134-135.

¹⁸ Derda Küçükcalp, "Fayda, Özgürlük ve Demokrasi ilişkisi Bağlamında John Stuart Mill'in Politik Felsefesi", *Felsefe Dünyası*, Sayı:56, 2012/2, Ankara, s. 111.

statik bir faydacı değildir.¹⁹ Bentham, hayatının sonuna kadar kendi düşünce yapısından ve faydacı anlayıştan taviz vermemiş ve bu ekolü ısrarla savunmuştur. Bentham, Mill'den farklı olarak bilimsel ve sistemli bir faydacı anlayış geliştirmeye çalışmış bundan dolayı da haz kavramının bireyden bireye farklılık göstermeyeceğine böylece haz kavramının niceliksel olarak ölçülebileceğine inanmıştır.²⁰

Mill, Bentham'ın ahlaki açıdan iyi olanın belirlenmesinde fiili yerine getirenin duyduğu haz veya mutluluk kavramını ölçüt olarak temel almasına karşı çıkmıştır.²¹ Mill bu anlamda çok basite indirgenen hazzıya yönelik hayvani dürtülerin etik dışı olduğunu belirterek, faydalar arasında bariz bir nitel ayrımın olması gerektiğini vurgulamıştır.²² Mill hazlar arasında nitel bir ayrıma yönelmiş bundan dolayı niteliksel olarak ayrılan hazlarında değerlerinin farklılık göstereceğini, 'düşük' ve 'yüksek' hazların olabileceğini belirtmiştir.²³

Mill, Bentham'ın faydayı ahlaki ve siyasi anlamda ölçüt olarak almasına karşı çıktığı gibi, tarihsellikten yoksun ve ilerleme-gelişme düşüncesinden yoksun bir fayda anlayışını benimsemesine de karşı çıkmıştır. Mill, bu anlamda birinci bölümde ifade ettiğimiz üzere tarih düşüncesinde Saint Simon'dan ve Auguste Comte'un insanlık tarihini bölümlere ayırmasından oldukça etkilenmiştir. Bununla birlikte Mill, Bentham'ın aksine faydayı dolayısıyla toplumu, değişen ve gelişen canlı bir varlık olarak görmüş ve zaman ilerledikçe toplumun daha iyiye doğru gittiğini belirtmiştir.²⁴ Bentham toplumun hazzını ve mutluluğunu dolayısıyla çoğunluğun mutluluğunu veri alırken, Mill bireyin mutluluğunu, özgürlüğünü, hakkını ele almıştır.²⁵

"John Stuart Mill, Benthamcı faydacılığın bireysel faydadaki bir artışın ortak faydada bir artışı da beraberinde getireceği, bireysel fayda ile toplumsal fayda arasındaki

---

¹⁹ David O. Brink, "Mill's Deliberative Utilitarianism", **Philosophy & Public Affairs**, Vol. 21, No. 1 (Winter, 1992), p. 67.

²⁰ Charles Rowley, **Özgürlük ve Devlet**, çev. İbrahim Dalmış, Liberte Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Nisan 2002, s. 48.

²¹ Rudi Verburg, "John Stuart Mill's Political Economy: Educational Means To Moral Progress", **Review Of Social Economy**, Vol. 64, No.2 (June 2006), pp. 229-232.

²² John Stuart Mill, **Faydacılık**, çev. Şahap Nazmi Coşkunlar, Ar Basımevi, Ankara, 1946, ss. 17-28.

²³ Çağla, a.g.e., s. 43.

²⁴ Clark W. Bouton, "John Stuart Mill: On Liberty and History", **The Western Political Quarterly**, Vol. 18, No. 3 (Sep., 1965), pp. 569- 571.

²⁵ Brink, a.g.e., pp. 71-84.

uyumun otomatik olarak sağlanacağı yönündeki varsayımına da karşı çıkmıştır.”²⁶ Çünkü ona göre, bireysel fayda toplumsal fayda ile aynı yönde olmayabilir. Bireysel faydanın toplumsal fayda ile uyumlu olabilmesi, çoğunluğun yönetimi durumunda söz konusudur. Buna karşı çıkan Mill, çoğunluğun otoritesini istemediğinden, farklılığa yönelip çoğulluğu savunduğundan bireyle toplumun çıkarlarının zaman zaman çatışabileceğini hatta aile için de de çocukla babanın, kadınla erkeğin çıkarlarının çatışabileceğini belirtmiştir.

John Stuart Mill’in, faydacılığın eksik yanlarını görmeye başlaması, ilk etki olarak Macaulay’ın James Mill’i eleştirmesinden ve James Mill’in bir tarih anlayışına sahip olmadığını iddia etmesinden kaynaklanmıştır. Daha sonra Mill tarih felsefesi açısından Saint Simon’dan ve Auguste Comte’dan etkilenmiştir. Macaulay, birinci bölümde ifade ettiğimiz gibi, James Mill’in “*Hükümet Üzerine Deneme*” adlı eserine yönelik eleştiride bulunmuş ve James Mill’in kurumları ele alırken insanlık tarihindeki değişimleri göz ardı ettiğini ve böylece kurumları ve toplumları anlamamız açısından eksik olduğunu belirtmiştir.

Macaulay, James Mill’in gerçek yönetimler hakkında bir bilgiye sahip olmadığını²⁷ ve bundan dolayı sağlıklı verilerde, tezlerde bulunamayacağını belirtmiştir. Yönetim kuramı açısından tümdengelimci bir metot izleyen faydacılar var olan siyasi ve toplumsal yapı hakkında eleştirilerde bulunmayıp sadece olmasını istedikleri, tasarladıkları kurumları açıklamaya çalışmışlardır.²⁸ Ayrıca tümdengelim kuramı toplumda çıkar çatışmasının bulunmamasına yönelik bir anlayışı da beraberinde getirerek kadınların, çocukların çıkarlarının, kocalarıyla/babalarıyla eşdeğer tutarak, insan ırkının yarısının çıkarlarını bir kenara atmıştır.²⁹ Dolayısıyla kadınların oy kullanma hakkı gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Burada faydacılar denildiğinde şüphesiz ki konumuz gereği veri aldığımız Jeremy Bentham’ın faydacılığı belirtilmektedir.

John Stuart Mill, Macaulay’ın eleştirisinden oldukça etkilenip, babasının ve dolayısıyla faydacı anlayışın eksikliklerini görmeye başlamıştır. Faydacı kuramının, siyasal, psikolojik ve yönetime ilişkin birey temelli eksikliklere sahip olduğunu gören Mill,

---

²⁶ Küçükalp, a.g.e., s. 113.

²⁷ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 425.

²⁸ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 425.

²⁹ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 426.

bu anlamda farklı akımlardan ve düşünürlerden beslenmeye ve kendi yararcılığını yapılandırmaya başlamıştır. “Mill, faydacılığı daha az hesaplamaya dayanarak ve daha çok insancıl bir yaklaşım olarak yeniden yapılandırarak kurtarmaya çalışmıştır.”³⁰

XIX. Yüzyıl toplum reformcuları için, ahlak kuramı açısından siyasal ve yasal eylemlerde yararı hesaplayabilmek ilk dönem faydacıları için oldukça çekici olmuştur.³¹ Bentham için de aynı durum geçerli olmuş ve hatta Bentham mutluluk hesaplaması diye bir yöntem geliştirmiştir. Mutluluğu haz kavramına indirgeyerek oldukça basit bir anlayışı benimseyen faydacılar, toplumu durağan ve kolay bir yapı olarak ele almışlardır.³² Bu durumda John Stuart Mill, toplumun bu kadar kolay bir şekilde anlaşılabilen basit bir yapı olmadığını belirtmiş ve halkın güdülerinin oldukça karmaşık olduğunu bundan dolayı halkın kültürünü ve alışkanlıklarını da göz önünde bulundurmamız gerektiğini söylemiştir.³³ Çünkü Mill’e göre fayda kişiden kişiye, toplumdan topluma ve nesilden nesile farklılık gösterebilen bir kavramdır.

“Benthamcı faydacılık, faydanın tarihsel bağlamını ihmal etmesi nedeniyle, faydayı zamana ve mekâna göre değişmeyen evrensel bir değerlendirme ölçütü olarak görmüştür.”³⁴ Mill, Bentham’ın bu düşüncesini eleştirmiş ve bir dönem çekici gelen davranışların, anlayışların, yönetimin, hükümetin zamanla değişebileceğini ve hatta tersi bir durum alabileceğini belirtmiştir.³⁵ Yüzyıllar arasında kültürel, yaşamsal farklılıklarının olabileceğini iddia eden Mill, mutluluk anlayışının evrensel olmadığını, insanı mutlu eden şeylerin nesilden nesile, dönemden döneme, insandan insana çeşitlilik göstereceğini söylemiştir.³⁶ Bu bakımdan koşulların sonuçları etkileyebileceğini ve tarih felsefesini de oluşturanın bizzat tarihsel gelişimin ve değişimin olduğunu belirtmiştir.³⁷

---

³⁰ Sandel, a.g.e., s. 66.

³¹ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 438.

³² Stewart, a.g.e., pp. 370-374.

³³ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 438.

³⁴ Küçükalp, a.g.e., s. 112.

³⁵ J. O. Urmson, “The Interpretation of the Moral Philosophy of J. S. Mill”, **The Philosophical Quarterly**, Vol. 3, No. 10 (Jan., 1953), pp. 35-38.

³⁶ Bouton, a.g.e., p. 571-572.

³⁷ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 439.

2. MILL'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI VE MILL'DE ÖZGÜRLÜĞÜN DEĞERİ

Mill özgürlüğe dair düşüncelerini “*Hürriyet Üstüne*” adlı kitabında dile getirmiştir. Mill’in düşünceleri özgürlüğün doğasına dair uzun yıllar zarfında zihninde şekillenmiştir.³⁸ “Kitabın temel ilkesi başkalarına zarar vermemek koşuluyla insanların her istediklerini yapmak konusunda özgür olmaları gerektiğidir.”³⁹ Bundan dolayı Mill, bireyin dışarıdan gelen keyfi bir zorlama olmaksızın serbestçe davranabilmesi gerektiğini savunan negatif özgürlük* anlayışını benimsemiştir.

Devlete karşı bireyin haklarını öne süren Mill, bireysel ve toplumsal özgürlüklerin sınırlarını kendi düşünce yapısına göre biçimlendirmiştir.⁴⁰ Mill’e göre devlet, bireyi kendisine karşı korumak adına, çoğunluğun en iyi yaşam şekline ilişkin inançlarını dayatarak bireysel özgürlüklere müdahale etmemelidir.⁴¹ Mill bireyin özgürlüğünü ele alırken, diğer bireylerle olan ilişkilerini incelemiş ve bireylerin, birbirleriyle olan bağlantı sonucunda özgürlüğün meydana geldiğini belirlemiştir. Mill’e göre “bir bireyin özgür olması demek, onun sadece kişisel amaçlarına ulaşmak için dilediği gibi hareket etme hakkına sahip olması demek değildir, aynı zamanda diğerlerinin de aynı hakka sahip olduklarını kabul etmesi demektir”.⁴² Mill’e göre:

Özgürlük Üstüne adlı denemenin amacı, toplumun birey ile olan zorlama ve kontrol tarzındaki ilişkileri konusunda kullanılan araçlarla ilgili basit bir ilke beyan etmektedir. Bu araçlar yasal cezalar şeklindeki maddi güç tarzında olabileceği gibi, kamuoyunun manevi baskısı şeklinde de olabilir. Burada ileri sürülen ilke iki durum için de geçerlidir. Bu ilke, insanların bireysel olarak ya da

³⁸ Mark A. Kishlansky, **Batı'nın Kaynakları**, 2. Cilt, çev. M. Kürşad Atalar, Açılım Kitap Pınar Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2013, s. 281.

³⁹ Sandel, a.g.e., s. 67.

* Mill’in, ılımlı bir negatif özgürlük anlayışını benimsediğini söyleyebiliriz. Çünkü negatif özgürlük anlayışında her türlü baskının reddedilişi vardır. Toplumdan ve yönetimden gelen baskıların olmaması gerektiğini savunan ve özerk birey anlayışını içeren bu özgürlük anlayışı her bireyin her anlamda özgür olması gerektiğini savunmuştur. Bu özgürlüğün sınırını ise negatif özgürlük anlayışı bir başkasının hakkını, özgürlüğünü kısıtladığı nokta olarak görmektedir. Bir başkasının özgürlüğünü kısıtlayan bireyin özgürlüğünü, hukuki yollarla devlet sınırlandırmaktadır. Mill, yönetimden gelen baskılara *Hürriyet Üstüne* adlı kitabında pek fazla değinmeyip, toplumdan ve kamuoyundan gelen sosyal teamüllerin meydana getirdiği baskıya karşı çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., ss. 21-45; Küçükalp, a.g.e., ss. 114-117; Çağla, a.g.e., ss. 41-62; Kishlansky, a.g.e., ss. 280-286; Berktaş, a.g.e., ss. 81-87; Tannenbaum-Schultz, a.g.e., ss. 357-368; Monk, a.g.e., ss. 451- 470. Atilla Yayla, **Liberalizm**, Plato Film Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Kasım 2003. ss. 160-182.

⁴⁰ Kishlansky, a.g.e., s. 281.

⁴¹ Sandel, a.g.e., s. 67.

⁴² Çağla, a.g.e., s. 58.

toplu olarak aralarından herhangi birinin hareket serbestliğine müdahalelerine cevaz veren biricik gerekçenin, ancak 'nefsi koruma' gerekçesi olacağı ilkesidir.⁴³

Mill uygar bir toplumda, bireyin isteğine rağmen gücün meşru olarak kullanılabilmesi tek yer başkalarına gelecek bir zararı önleme noktasında olduğunu belirtmiştir. Mill medeni bir topluluğun herhangi bir üyesinin başka biri tarafından maddi ya da manevi şekilde her nasıl olursa olsun yönlendirilmesine karşı çıkmıştır. O kişinin, ister iyiliği, hayrı için olsun, hiçbir kimse o kişiyi bir şey yapmaya ya da bir şeye katlanmaya zorlamamalıdır. Mill'e göre bireyin, 'başkası bunu bu şekilde doğru bulur ya da böyle yapmam gerekiyor' diye davranmasını doğru bulmamıştır.⁴⁴ Böyle bir durumun hiçbir yönden haklı bir gerekçesi yoktur. Bu anlamda Mill başkasına zarar vermediği müddetçe bireylerin hareket özgürlüğünün olması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.

Mill bir durum hakkında bireylerin birbiriyle tartışmasını, serzenişte bulunmasını ya da birbirlerini ikna etme noktasında yarışmasını, düşüncesini yaptırması noktasında ricada bulunmasını meşru bulmuştur. Fakat zorla düşüncelerin kabul ettirilmesini, hiçbir zaman mantıklı ve uygun bulmamıştır.⁴⁵ Mill bu düşüncelerini ve başkasına zarar vermediği takdirde bireylerin seçme özgürlüğünün olması gerektiğini çocukları ve ergin olmayanları ayırarak belirtmiştir. Çünkü "henüz başkaları tarafından gözetilmeye muhtaç halde olanların, başkalarından gelecek zararlara olduğu kadar, bizzat kendi eylemlerine karşı da himaye olunmaları"⁴⁶ gerekmektedir. Bu durumu Mill, aynı şekilde medeniyet aşamasına ulaşmamış ilkel toplumlar için de düşünmektedir. Çünkü Mill'e göre "barbarlar (geri kalmış ülkelerin halkı) ve çocuklar, özgür ve eşit tartışmanın faydalarını uygun bir şekilde değerlendirmek için eğitilirken, kendilerinden korunmalıdır".⁴⁷ "Medeni olmayan toplumları idarede istibdat meşru bir hükümet tarzıdır".⁴⁸ Fakat bu düşüncesinde Mill bir şart koymaktadır. Mill'e göre ilkel toplumlar kendiliğinden medeni toplumlar haline gelemeyizler. İlkel toplumları ilerletecek bir gücün olması ve bu gücünde içinde reform ruhu

---

⁴³ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 56.

⁴⁴ J. K. Whitaker, "John Stuart Mill's Methodology", **Journal of Political Economy**, Vol. 83, No. 5 (Oct., 1975), p. 1037.

⁴⁵ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 56.

⁴⁶ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 57.

⁴⁷ Tannenbaum-Schultz, a.g.e., s. 366.

⁴⁸ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 57.

bulunan ve toplumun yararı için her türlü yolu denemeye hazır bulunan bir liderin olması gerekmektedir.⁴⁹

Mill değişen toplumsal ve siyasal yapıya bağlı olarak halkın özgürlüğe yönelik taleplerinde, şekillenmelerin meydana geldiğini belirtmiştir.⁵⁰ “Eski çağlarda halk, çıkarlarını temsil edecekleri yerde kendilerine karşı zor kullanan üsttekilere karşı haklarını korumak için gücün sınırlanmasını özgürlük ideali olarak kullanmıştır.”⁵¹ Despot ya da otoriter bir yönetimde gücün sınırlandırılmasına yönelik oluşturulan talep o dönemde yaşayan bireyler açısından özgürlük olarak yorumlanmıştır. Çünkü eski çağlarda bireyler belli bir sınıfın boyunduruğu altına girmeye zorlandırıldığından bireysel bir hak talep etme cesaretini ve isteğini gösterememişlerdir.⁵²

Yönetilenler zamanla yöneticilerinin kendilerinden farklı ve çıkarlarına yönelik hareket etmelerinden rahatsızlık duymaya ve bu durumu da dile getirmeye başlamışlardır.⁵³ Bu anlamda insanlar, kendilerini ifade edebilme ve itaat etme noktasında karşı durma cesaretini gösterebilmeye başlamışlardır. Yönetilenler kendi çıkarlarına zıt olarak yöneticilerin kararlar almasına karşı çıkmışlardır. Bundan dolayı yönetilenler, “devlet idaresini elinde bulunduranları, diledikleri zaman görevden alabilecekleri birer ücretli memur veya vekil haline getirmeye” çalışmışlardır.⁵⁴ Ancak bu şekilde bireysel özgürlüklerin korunma altına alınabileceğini düşünen bireyler farklı bir sorunla karşılaşmışlardır. Hoşgörünün yerleşemediği, farklılıkların yer edinemediği ve medeni topluma geçiş aşamasında olan bu toplumlarda, * çoğunluğun diktatörlüğü* ya da siyasi

---

⁴⁹ James P. Scanlan, “J. S. Mill and the Definition of Freedom”, *Ethics*, Vol. 68, No. 3 (Apr., 1958), p. 198.

⁵⁰ John Stuart Mill, *Principles Of Political Economy Books IV and V*, Penguin Books, First Published, England, 1970, pp. 118-125.

⁵¹ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 451.

⁵² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mill, *Principles Of Political Economy Books IV and V*, a.g.e., pp. 124-162.

⁵³ C. L. Ten, “Mill and Liberty”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 30, No. 1 (Jan. - Mar., 1969), p. 50.

⁵⁴ Mill, *Hürriyet Üstüne*, a.g.e., s. 45.

* Bu sorunların yaşandığı toplumları Mill medeni toplum olarak görmemiştir. Çünkü Mill’e göre özgürlüğün özgürce yaşandığı, hak ihlallerinin olmadığı ve bireysel farklılıkların, farklı yaşam ve düşünce tarzlarının hoşgörülle karşılandığı toplumlar medeni toplumlardır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mill, *Hürriyet Üstüne*, a.g.e., ss. 78-124.

* Mill bu kavramı Tocqueville’in Amerika’da Demokrasi adlı kitabını okuduğu sırada benimsemiş ve ister siyasal yapıda olsun isterse toplumsal yapıda olsun çoğunluğun tahakkümünün olabileceğini ve özgürlüklerin kısıtlanabileceğini görmüştür. Siyasal yapıda, belli bir kesim tarafından zorlamanın meydana gelebileceğini ve bu kesimde monarşik yapıda ya da aristokratik yapıda olabileceğini belirtmiştir. Toplumsal yapıda ise farklı düşünen ya da farklı yaşamaya, davranmaya çalışan ya da davranan, yaşayan bireylerin, yaşamak isteyen bireylerin toplumun çoğunluğu tarafından sırf

kavgaların yaşanması (seçkin kesimler arasında meydana gelen) gibi sorunlar ortaya çıkmıştır.

Mill özgürlük elde etme noktasında bireylerin hakkını ihlal ederek fayda elde edilmesine de karşı çıkmıştır. Ona göre, bütün ahlaki konularda fayda temelli düşünmek yapılabilecek en son ve en basit davranıştır.⁵⁵ “Bir bireyin özgür olması demek, onun sadece kişisel amaçlarına ulaşmak için dilediği gibi hareket etme hakkına sahip olması demek değildir, aynı zamanda diğerlerinin de aynı hakka sahip olduklarını kabul etmesi demektir.”⁵⁶ Fakat başka bir kimsenin faydası için o kişinin hakkını elinden almak ya da yapmasını istediği şeyi yapmasına engel olmak da oluşan durumlara göre doğru bir davranıştır. Diğer bir anlatımla “bir hemcinsinin hayatını kurtarmak veya savunmasız olanları fena muamelelere karşı korumak üzere araya girmek gibi bazı bireysel iyilik davranışları bir insanın topluma karşı görevidir”.⁵⁷ Bir birey, Mill’e göre yanlış yaptığı davranışlarla diğer bireylere zarar verebileceği gibi, yapması gerektiği fakat ihmalde bulunduğu davranışlardan dolayı da zarar verebilir.⁵⁸ Bundan dolayı da topluma karşı sorumlu tutulabilir. Fakat bireyin kötülüğe engel olma sorumluluğu, bir başka kimseye zarar vermeme sorumluluğu ile karşılaştırıldığında daha hafif bir sorumluluktur.

Mill, “Hürriyet Üzerine”de öncelikle düşünme ve tartışma özgürlüğü üzerinde durur. Mill, her bireyin düşüncelerini özgürce ifade edebilmesi gerektiğini bu anlamda doğru bildiklerimizin doğruluğunun ya da yanlışlığının ancak herkesin düşüncelerini çekinmeden ifade edebildiği müddetçe ortaya çıkabileceğini belirtmiştir.⁵⁹ Mill’e göre “bir teki hariç bütün insanlar aynı düşüncede olsalar ve yalnız bir kişi farklı düşüncede olsa, nasıl bu şahsın tüm insanları susturmaya hakkı yoksa aynı şekilde bütün insanların da bu kişiyi susturmaya hakları yoktur”.⁶⁰ Mill, ancak bu şekilde insanların hakikate ulaşabileceğini belirtmiş ve sosyal bilimlerdeki öğretiler de dâhil tartışmalı öğretilerin

---

geleneklere, göreneklere ve dini inançlara uymadığı için dışlanacağını ve hatta yaşamına son verilebileceğini belirten Mill, bu anlamda da toplum baskısının da olabileceğini belirtmiştir. Daha fazla bilgi için bakınız: Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., ss. 65-91.

⁵⁵ David Lyons, “Mill's Theory of Morality”, **Noûs**, Vol. 10, No. 2, Symposium on Utilitarianism (May, 1976), p. 101.

⁵⁶ Çağla, a.g.e., s. 58.

⁵⁷ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 58.

⁵⁸ D. G. Brown, “Mill on Liberty and Morality”, **The Philosophical Review**, Vol. 81, No. 2 (Apr., 1972), pp.135-138-142.

⁵⁹ Brown, a.g.e., pp.135-136.

⁶⁰ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 66-67.

birçoğunun düşünce ve ifade özgürlüğünün olmasına bağlı olarak, hakikate ulaşacağına inanmıştır.⁶¹ Ona göre, hiçbir düşünce susturulmayı, baskılanmayı, boğulmayı hak etmemektedir.⁶²

“Mill hoşgörüyü, yani bizim onaylamadığımız şekilde de olsa, diğer insanların düşünmelerine, konuşmalarına ve faaliyette bulunmalarına izin verme arzusunu savunmuştur.”⁶³ Düşüncelerin ifade edilmesiyle, insanları hoşgörüyle dinleyerek, insanların görüş ve anlayışlarını kavramaya çalışarak, kendi düşüncelerimizi de yargılayabilir hatta yanlış olduğuna kanaat getirdiğimiz, ikna olduğumuz düşüncelerimizi değiştirebiliriz. Bu durum aynı şekilde karşımızdaki bireyler için de geçerlidir. Karşımızdaki kişilerin düşüncelerinin yanlış olduğuna kendi fikirlerimizi anlatarak ikna edebilir ve onların fikirlerini de değiştirebiliriz. Fikir paylaşımında bulunmak, özgürce kendi fikirlerimizi anlatabilmek, doğruluğunu ya da yanlışlığını gösterebilmek; “anlayabilmek” adına en iyi yol olduğu gibi, düşünce paylaşımı ufkumuzu geliştirmek ve geniş düşünmek açısından da en iyi yöntemdir.

Mill’e göre bir düşüncenin susturulması insanlığa, yaşayan nesle ve gelecek nesillere yapılan en büyük hırsızlıktır. Düşünce hırsızlığının yapılması var olan düşüncelerin doğruluğunun ispatlanamamasına neden olurken, yanlış bilinen fakat doğru diye kabul edilen düşüncelerin de yanlış olduğunun anlaşılmasına sebep olmaktadır. Mill, düşüncelerin ifade edilmesiyle doğruların tartışılarak ortaya çıkacağını belirtmiş ve bireylerin diğer bireyler üzerinde düşüncelerinin yanılmaz olduğunu belirterek o düşüncüyü aşılamaaya çalışmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Mill’e göre “bir kimse bir düşüncenin yalnız yanlışlığına değil, aynı zamanda ahlaksız ve küfür olduğuna dair bir kanaate sahip olsa bile, o düşüncenin lehindeki kanıtların dinlenmesini yasaklarsa, yanılmazlık taslamış olur”.⁶⁴ Bundan dolayı Mill, tarihte unutulmaz hadiselerin yaşandığını ve büyük hataların işlendiğini belirtmiştir.

Eski çağlardan beri katı kanunların uygulanarak toplumda farklı görülen dışlanan her şey yok edilmeye çalışılmıştır ve yok edilmeye çalışılan şeyler; düşünceler ve öğretiler

---

⁶¹ Barry, a.g.e., s. 241.

⁶² Brown, a.g.e., pp. 136-138.

⁶³ Nigel Ashford, **Özgür Toplumun İlkeleri**, çev. Can Madenci, Liberte Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Şubat 2009, s. 61.

⁶⁴ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 78.

olup, ne yazık ki bunun ağır bedelini insanlar ödemiştir. Fakat öğretilerin, düşüncelerin bazısı günümüze kadar var olmuş ve gelecek nesillerde de var olacaktır. Bu anlamda Mill, böyle bir sürecin aslında yaşanmaması gerektiğini çünkü elde edilmeye çalışılan amacın gereksiz olduğunu hiçbir düşüncenin yok edilmemesi gerektiğini ve hiç kimsenin de böyle bir hakka sahip olmadığını belirtmiştir. Doğruların, hakikatlerin zaten bir şekilde ortaya çıkacağını ve bir şekilde evrensel doğrulara ulaşılacağını ileri süren Mill, süreci hızlandırmak adına her bireyin kendi fikirlerini ifade edebilme haklarının olduğunu belirtmiştir.

Mill, denemesinde bu tür olaylara tarihten örnekler vererek açıklamaya çalışmıştır. Sokrates'in yaşadığı toplum tarafından kâfirlikle ve ahlaksızlıkla suçlanarak idam edilmesinin sebebini Mill, onun düşüncelerinin yok edilmeye çalışılması olarak belirtmiştir. Fakat bu şekilde sadece bedenın yok edilebileceğini, var olan ve doğruluğu kabul edilen düşüncelerin kolay kolay yok edilemeyeceğini söylemiştir.⁶⁵ İki bin yıldan beri Sokrates'in ünü devam etmekte ve savunduğu düşünceler geçerliliğini korumaktadır.⁶⁶ Birçok filozofa ilham kaynağı olan Sokrates, adeta gelecek nesillere bir ışık olmuştur. Döneminde bulunduğu devlet tarafından kabul edilen ilahlara inanmadığı ve bu ilahları inkâr ettiği için Sokrates kâfirlikle suçlanmıştır ve döneminin gençliğine ışık tuttuğu ve ufuklarını açtığı için de ahlaksızlıkla suçlanmıştır. İşte Mill'in de belirttiği gibi çoğunluğun diktatörlüğü ve zorbalığı siyasi güçler tarafından olabileceği gibi kamuoyu tarafından da olabilir. Kamuoyunun baskısı ve kamuoyunun duyduğu inanç farklılığı, düşünce farklılığı, anlayış farklılığı ve hoşgörüsüzlüğü Sokrates'i idama götürmüştür.

Mill, dini inanışların zaman içerisinde nasıl değiştiğini göstermek adına Hz. İsa'dan örnek vermiştir.⁶⁷ Döneminde Hz. İsa putlara tapmayı reddederek aslında tek bir İlahın olduğunu ve Onun da Allah olduğunu belirterek döneminin kabul ettiği ilahları reddetmiştir. Bu anlamda Hz. İsa kutsal şeylere küfreden biri olarak görülmüş ve insanlar tarafından çarmıha gerilerek vahşice öldürülmüştür. Mill, düşüncelerin özgürce ifade edilebilmesi, bireyciliğin yaşanabilmesi için toplumda, sosyal kontrolün olması gerektiğini

---

⁶⁵ Henry M. Magid, "Mill and the Problem of Freedom of Thought", **Social Research**, Vol. 21, No. 1 (Spring 1954), p. 54.

⁶⁶ Magid, a.g.e., p. 54.

⁶⁷ Joseph Hamburger, "John Stuart Mill on Liberty and Control", **Ethics**, Vol. 111, No. 3 (April 2001), p. 637.

belirtmiştir.⁶⁸ Çünkü Mill, belli bir dönem yanlış olarak kabul edilen ya da doğruluğu ısrarla savunulan öğretilerin, inanışların zamanla değişebileceğini hatta tam tersi bir durum alabileceğini düşünmüştür.

Mill'e göre düşünme özgürlüğü, sadece hakikatleri ya da yanlışları ortaya çıkarmaz. Ayrıca “düşünce özgürlüğü, sıradan insanların düşünce seviyelerini, ulaşılması mümkün olan en üst seviyeye çıkarmak için de önemlidir”.⁶⁹ Düşünme özgürlüğü toplumda büyük düşünürleri ortaya çıkarmakla birlikte toplumun da zihin yapısının gelişmesine ve ileri düşünen bireylerin oluşmasına katkı sağlamaktadır.⁷⁰ Nasıl ki adalelerimizi çalıştırdığımızda fiziksel gücümüzü en üst seviyeye çıkartabiliyorsak aynı şekilde de beynimizi çalıştırarak, sürekli bir şeyler üzerinde düşünerek ufkumuzu açabiliriz.

Mill, herhangi bir sebepten dolayı susturulan bir düşüncenin yanlış olduğu bilinse dahi, bu yanlış olarak kabul edilen düşüncenin içerisinde bir takım hakikatlerin olabileceğini belirtmiştir.⁷¹ Bu anlamda Mill'e göre, “hakikatin geriye kalan kısmının tamamlanması ihtimali ancak karşıt düşüncelerin çarpışması yoluyla gerçekleşmektedir”.⁷² Mill'e göre yanlış düşüncelerin ifade edilmesine izin vermek, doğru olan düşüncelerin güçlenmesini ve yanlış düşüncelerle doğruların yüzleşmesini sağlayarak insanların düşünmelerini, yeni kanıtlar ortaya koymalarını ve böylece hakikatlerin canlılığını korumayı sağlamaktadır.⁷³ “Çok sayıda meydan okumanın bir sonucu olarak, doğru fikirler, dinamizmini kaybetmekten ve bir dogmaya dönüşmekten korunur.”⁷⁴ Bundan dolayı Mill, ısrarla her düşüncenin ifade edilme hakkı olduğunu ve ancak belli sınırlar içerisinde tartışarak hakikatlere ulaşılabilceğini bireylerin de bu şekilde kendilerini geliştirebileceğini dolayısıyla medeni bir toplumun oluşturulabileceğini ve bireysel özgürlüklerin yaşanabileceğini belirtmiştir.

Mill özgürlüğün olması gerektiğini savunurken, faydacı teorinin gücünü kullanmaktadır. Mill özgürlüklerin yaşanmasına yönelik duyulan saygının sayesinde,

---

⁶⁸ Hamburger, a.g.e., p. 637-638.

⁶⁹ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 92.

⁷⁰ Bruce Baum, “J. S. Mill on Freedom and Power”, **Polity**, Vol. 31, No. 2 (Winter, 1998), pp. 203-208.

⁷¹ Fitzpatrick, a.g.e., p. 63-65.

⁷² Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 121.

⁷³ Tannenbaum-Schultz, a.g.e., s. 369.

⁷⁴ Tannenbaum-Schultz, a.g.e., s. 369.

zaman geçtikçe, daha büyük mutluluğun olacağını belirtmiştir.⁷⁵ Mill, özgürlüğü, faydacı anlayışa uygun olarak, genel refahı arttırdığı için savunmuştur.⁷⁶ Mill çoğunluğun, çoğunluktan farklı düşünen, bağımsız düşünen kimseleri susturmalarını, kısa dönemde fayda getirebileceğini fakat uzun dönemde ise bu gibi durumların toplumda mutsuzluğa yol açacağını belirtmiştir. Bundan dolayı Mill fayda anlayışında özgürlüklerin ve üstün hazların toplumda maksimum olmasını uzun vadede karlı bulmuştur. Toplumun ilerlemesini ve gelişmesini Mill, üstün hazların çokluğuna ve bireysel özgürlüğe bağlamıştır. Kısa dönemli basit hazların ve düşünce sansürlerinin kısa dönemde fayda getirebileceğini fakat uzun dönemde ise mutsuzluk ve geri kalmışlık getireceğini belirtmiştir.

Özgürlüğün olmasıyla birlikte bireysel gelişmenin, yaratıcılığın, ileri düşüncelerin olacağını, evrensel hakikatin ortaya çıkacağını ve toplumsal ilerlemenin yaşanacağını belirten Mill, kısacası bireysel gelişmenin, toplumsal gelişmenin dinamiği olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁷ Mill'e göre "azami sayıda kişi için azami iyilik, nihai olarak özgürlük sonucunda ortaya çıkan toplumun uzun dönemli gelişmesinde ortaya çıkar".⁷⁸ Mill toplumun gelişmesi için ve faydacı teoriye göre en büyük sayıda mutluluğun yaşanabilmesi için özgürlüğün olması gerektiğini vurgulamıştır. Fakat faydacı teorinin aksine, kısa dönemli kaba ve hayvani arzuların takip edilmesine karşı çıkmış çünkü bu tür arzuların kişisel ve toplumsal ilerlemeyi engellediğini belirtmiştir. Toplumsal ve kişisel gelişim için bireylerin zihinsel, sanatsal ve bilimsel zevkler edinmeleri gerektiğini bu anlamda uzun dönemde bireylerin doyum noktasına ulaşacağını ve kendilerini tamamlayacaklarını belirtmiştir.

Mill "Devletin vatandaşlarına müdahalede bulunarak onlara bireysel tercihleri dışındaki bir hayat tarzını empoze etmesine karşı çıkmıştır."⁷⁹ Devletin yeni fikirlere baskısı bir bütün olarak topluma zarar verip, toplumsal gelişmeyi engellemektedir.⁸⁰ Böyle bir durumun yaşanması bireysel mutluluğu ve dolayısıyla da toplam mutluluğu

---

⁷⁵ Sandel, a.g.e., s. 68.

⁷⁶ Yayla, a.g.e., s. 175.

⁷⁷ Fitzpatrick, a.g.e., p. 67-68.

⁷⁸ Tannenbaum-Schultz, a.g.e., s. 370.

⁷⁹ Yayla, a.g.e., s. 176.

⁸⁰ Tannenbaum- Schultz, a.g.e., s. 368.

azaltmaktadır. Faydacı anlayışa göre, en çok sayıda insanın, toplumda en fazla mutluluğu dikkate alındığından; bireyin hareket, düşünce, ifade, tartışma ve ekonomik özgürlüğünün toplumda en üst seviyede olması, sonuçta böyle bir amaca hizmet etmektedir.

Mill, negatif özgürlük anlayışının katı bir yorumunu savunan düşünürlerin aksine, bireyi tarihsel ve toplumsal bir bağlam içerisinde düşünerek negatif özgürlük anlayışını yumuşatmıştır.⁸¹ “Mill, pür bir negatif özgürlük anlayışının temelinde bulunan toplumu önceleyen özerk birey anlayışı yerine, özerkliğini, ancak toplumsal yaşam içerisinde diğerleriyle etkileşim halinde hayata geçirebilen bir birey anlayışını savunmuştur.”⁸² Mill, ılımlı bir negatif özgürlük anlayışını benimseyerek, toplumda yaşayan bireylerin, tarihsel, kültürel ve toplumsal koşullardan bağımsız olamayacağını ve bu anlamda değişen durum ve şartlara göre özgürlüklerin kısıtlanabileceğini belirtmiştir.⁸³ Mill, devlete de görevler yüklemiş ve bireylerin siyasal iktidar tarafından, gerekirse sınırlandırılabilceğini belirterek negatif özgürlük anlayışının katı bir savunucusu olmaktan ziyade devleti yok saymayı ılımlı bir çizgi ortaya koymaya çalışmıştır.

Mill, çevresine zarar veren ve yükümlülüklerini yerine getirmeyen bireylerin, siyasal iktidar tarafından yasal güç kullanılarak sınırlandırılmasının haklı bir gerekçe olduğunu savunmuştur.⁸⁴ Bundan dolayı Mill, devlete, toplumda huzuru sağlamak için görevler yüklemiş ve siyasal iktidarın gerekli yerlerde söz hakkına sahip olması gerektiğini belirterek negatif özgürlük anlayışını yumuşatmıştır.⁸⁵ “Negatif özgürlük anlayışına göre içerisinde bulunan sosyal, ekonomik ve kültürel koşullar gibi bireyin eylem ve tercihlerini dolaylı olarak etkileyen faktörler özgürlüğü engelleyici faktörler olarak görülmez.”⁸⁶ Fakat Mill, bu noktada da ılımlı bir negatif özgürlük anlayışını benimser ve bazı durumlarda maddi kaynak yetersizliğinden dolayı bireylerin özgürlüğünün kısıtlanabileceğini, devletin bu gibi durumlarda, bireylerin özgürlüğü için ekonomik yaşama müdahale etmesi gerektiğini savunur.

---

⁸¹ Küçükalp, a.g.e., s. 116.

⁸² Küçükalp, a.g.e., s. 116.

⁸³ Küçükalp, a.g.e., s. 116.

⁸⁴ Brown, a.g.e., p. 134.

⁸⁵ Hamburger, a.g.e., p. 637.

⁸⁶ Küçükalp, a.g.e., s. 116.

Mill, çocukların eğitimi için zorunlu bir eğitimin olması gerektiğini ve bunu da devletin üstlenmesi gerektiğini belirterek, diğer konularda olduğu gibi bu husus da da devlete görev atfetmektedir.⁸⁷ Zorunlu eğitimin olmasını savunan Mill, bir noktada duruma endişeyle bakmakta ve ebeveynlerin ahlaki eğitim vererek bireysel özgürlüklerin korunması gerektiğini belirtmektedir.⁸⁸ Endişelendiği nokta şudur ki, her siyasal iktidar kendi otoritesini güçlendirmek için tek tip bireyler yaratmaya ve farklılıkları törpülemeye çalışmaktadır. Bu da bireysel özgürlüğün, özgünlüğün ve orijinalliğin olmaması anlamına gelmektedir. Mill, ahlaki eğitim ve kanaatlerin uyandırılmasıyla toplumda farklılıkların yaşanabileceğine ve bireyciliğin ortaya çıkabileceğine inanmaktadır.

Mill, *Hürriyet Üstüne* 'de son olarak gerçek hayatta özgürlük ilkesinin ekonomiye nasıl tesir ettiğini örnekler aracılığıyla açıklamaya çalışmıştır. Mill, bu uygulamaları anlatmaya başlamadan önce özgürlük ilkesini iki farklı açıdan değerlendirmiştir. Bu değerlendirme; bir önceki konuda da ifade edildiği gibi birincisi; “birey, başkasının çıkarını ilgilendirmediği sürece, kendi eylemlerinden dolayı topluma karşı sorumlu değildir”.⁸⁹ Birey bu noktada kendi göbek bağını kendisi kesmektedir. Bu durumda, bireyin yaptığı ya da yapmadığı davranışlar netice olarak sadece kendisini ilgilendirmekte ve etkilemektedir.⁹⁰ Birey başkalarıyla olan ilişkilerinde, öğütler alabilir, ikazlara maruz kalabilir ya da diğerleri tarafından dışlanıp, uzak tutulabilir. Fakat bu durumlar sadece kamuoyu tarafından, bireye yaşatılabilecek durumlardır. Yasal bir cezaya çarptırılma söz konusu değildir.

İkincisi ise, birey başkalarının hakkını ihlal edebilir ve başkalarının çıkarına zarar verip o kişilerin özgürlüğünü kısıtlayabilir.⁹¹ Ya da yapması gereken sorumlu olduğu yükümlülükleri yerine getirmediğinden dolayı başkalarının çıkarlarını zedeleyebilir. Bu durumda bireyin kendisi, nasıl bir davranışa maruz kalabileceğini belirlemekte ve dışarıdan gelecek etkileri ve tepkileri kabul etmek zorundadır. Eğer toplum tarafından saygın bir konumunun olmasını istiyorsa ona göre yaşamalı ve işine, hayatına ona göre çeki düzen vermelidir. Sarhoş, tembel, yalancı ve buna benzer kötü huyları barındıran ve bu kötü

---

⁸⁷ Hamburger, a.g.e., p. 637.

⁸⁸ Lyons, a.g.e., p. 108.

⁸⁹ Mill, *Hürriyet Üstüne*, a.g.e., s. 190.

⁹⁰ Magid, a.g.e., p. 44.

⁹¹ Magid, a.g.e., pp. 48-50.

davranışlarını işine ve çevresine yansıtan birey, sadece kendisini etkilememiş ayrıca çevresini de etkilemiş olmaktadır.⁹² Bundan ötürü, toplum, bu kişiye gerek toplumsal, gerekse yasal müeyyidelerde bulunma hakkına sahiptir.

Mill iki ilkeyi bu şekilde açıklamaktadır. Fakat bunun dışında olan istisnalarında olduğunu belirtmekte ve bunların da istemeyerek meydana geldiğini ve bir zorunluluğun olduğunu ifade etmektedir. Mill, rekabetin ve yarışın olduğu her yerde birilerinin kazanacağını yani çıkarına yönelik hareket edeceğini, diğerinin ise kaybedeceğini onun da çıkarını, yerine getirmeyip fayda elde edemeyeceğini dolayısıyla da birinin hak kaybedeceğini belirtmiştir.⁹³ Bu gibi durumlarda toplumun müdahalesine gerek olmadığını çünkü bunun olağan bir durum olduğunu ve yarışa giren herkesin, bunu baştan kabul ettiğini belirterek bu gibi istisnaların da göz önünde bulundurulması gerektiğini söylemiştir. Mill böyle bir durumun yaşanmasını, aslında bireylerde olan bir sorun olarak görmemekte, sosyal kurumların yeterince iyi olmadıklarından kaynaklandığı ifade etmektedir. Eğer bir birey yasal yollarla rekabeti kazanırsa toplum, o kişiye hiç bir anlamda ceza verme hakkına sahip değildir. Fakat durum tam tersi olursa (hileyle ya da kopyayla sınavı kazanan bir birey) diğer bireylerin hakkını çiğnediğinden ötürü yasal bir cezaya çarptırılabilir.

Bu gibi durumlar sınava giren bireyler arasında yaşanabileceği gibi rakip şirketler arasında da yaşanabilir. Sosyal ya da ticari hayatta buna benzer durumlar olabilir. “İnsanlara bir mal satma girişiminde bulunan kişi, başkalarının ya da genel olarak toplumun çıkarlarını etkileyen bir şey yapmış olur.”⁹⁴ Bundan dolayı, bu kişi, toplumun çıkarını etkilemekte ve gerekirse müdahalesine maruz kalabilmektedir. Serbest ticaretin meydana gelmesiyle birlikte, rekabet artmış ve buna bağlı olarak da müşteri çekebilmek için fiyatlarda ve ürünlerde farklılaşmaya gidilmiştir.⁹⁵ Serbest ticaretin olması özgürlüğün yaşanabilmesini gerektirir. Fakat bazı durumlarda devletin müdahale etmesi özgürlüğün sınırlandırıldığı anlamına gelmemelidir. Yani maliyetleri aşağı çekip dolayısıyla, malın değerini ucuzlatıp müşteri çekebilmek adına kaliteyi düşüren ve insan sağlığına zararlı ürünler satan firmalara devlet, bireylerin faydası ve tüketiciyi korumak için müdahale

---

⁹² Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 190.

⁹³ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 191.

⁹⁴ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 191.

⁹⁵ Çağla, a.g.e., ss. 114-117.

edebilir.⁹⁶ Bu müdahaleye toplum soğuk bakmaz. Çünkü toplumun faydası için yapılan bir uygulama olarak görülür.

Mill, rekabetin sosyal ve ticari hayatın her ikisinde de olabileceğini ve bu konuda toplumun hangi durumlarda nasıl bir tepki verebileceğini ifade ettikten sonra özel hayata ilişkin örnekler vermiştir. Mill bir zehrin satışıyla ilgili yapılması gereken yasal düzenlemelerin olması gerektiğini fakat satışıyla ilgili bir sınırlandırmanın olmaması gerektiğini belirtmiştir. Bu şekilde kişisel özgürlüğün korunabileceğini belirten Mill, zehrin üzerine, zararları ve ne gibi özelliklerinin olduğunun yazılmasının yeterli bir bilgilendirme olacağını söylemiştir.⁹⁷ Bu tür örnekleri Mill, ‘Hürriyet Üstüne’ de çoğaltarak ve farklılaştırarak anlatmaya çalışmıştır.

“Liberallerin önem verdikleri temel ilke, bir kişinin sahip olduğu görüşlerden dolayı değil, fakat sadece başkalarının haklarını ihlal eden eylemlerinden dolayı cezalandırılması gerektiğidir.”⁹⁸ Bundan dolayı Mill’in özgürlüğe dair politik felsefesi genel itibarıyla liberallerin savunduğu (Mill’de liberal bir filozoftur.) ilkeyle uyumaktadır. “Mill’in savunduğu istek ve hedeflerin serbestliği, kendi karakterimize uygun olacak bir yaşamın çerçevesini çizebilmek, kendi arzu ettiğimiz şekilde davranmak, ortaya çıkacak sonuçlardan sorumlu olmak, bunları yaparken başkalarının istek, çıkar ve faaliyetlerine zarar vermemektir.”⁹⁹

Mill, iktisadi etkinliklerin ve özgürlüklerin bireysel serbestlik alanında yaşanması gerektiğini, devletin bireysel ve toplumsal fayda için bir takım önlemler alması için çalışması gerektiğini savunmuştur. Mill, devletin önlemleri alırken, tüketicinin ve üreticinin çıkarlarını dengelemesi gerektiğini belirtmiş ve eğer bir yaptırım uyguluyorsa bireyin başka bir bireye ya da topluma verdiği zarara bakarak hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. Yani, alkol tüketen bir birey, eğer sarhoş olduğunda kötü huylar edinip çevresine zarar veriyorsa, bu toplumu ilgilendiren ve yaptırım gerektiren bir durum olmaktadır. Fakat birey alkol tüketimini ölçülü olarak yapıyor ve çevresindekileri rahatsız

---

⁹⁶ Çağla, a.g.e., ss. 114-120.

⁹⁷ Çağla, a.g.e., ss. 117-118.

⁹⁸ Barry, a.g.e., s. 242.

⁹⁹ Çağla, a.g.e., s. 118.

etmiyor ve ailesini de, maddi ve manevi anlamda bir zarara uğratmıyorsa, bu durumda yasal bir ceza alması söz konusu değildir.

3. MILL'DE BİREY OLMANIN DEĞERİ VE BİREY- TOPLUM İLİŞKİSİ

John Stuart Mill, Hürriyet Üstüne adlı kitabında bireylerin hareket özgürlüğünün sınırlarını, çizgilerini belirlemeden önce birey olmanın üstünlüğünü ve değerini açıklamaya çalışmıştır. Mill, özgürlük savunusunu birey temelli kaleme almıştır.¹⁰⁰ Çünkü ona göre, özgürlüğün başlangıç noktası “birey olabilmektir” ve birey olmak demek; kendi kararlarında, bedeninde, düşüncelerinde, hareketlerinde ve yaşamında nihai ve tek karar sahibi olmak demektir.¹⁰¹ Bu anlamda “negatif özgürlük anlayışı, kendi maddi ve manevi güçleri üzerinde, dolayısıyla da, tercih ve eylemlerinde mutlak söz sahibi olan özerk bir birey anlayışı varsaymaktadır”.¹⁰²

Mill'e göre düşünce farklılıklarını, toplumun olgunlukla karşılaması gerektiği gibi, aynı şekilde farklı yaşam tarzlarını da, toplum olgunlukla karşılamalı ve bireylerin doğal bir hakkı olduğunu kabul etmeleri gerekmektedir.¹⁰³ Çünkü ancak bu şekilde kalıplara sığmadan, sığmaya çalışmadan bireylerin özgürce nasıl yaşamak istiyorsa yaşamalarına izin vererek, farklı hayat tecrübelerinin edinilmesine yardımcı olunacaktır. Bu hayat tecrübesini edinme fırsatının bireylere verilmesi gerektiğini belirten Mill, toplumda farklı yaşam tarzlarına izin verilerek kişisel ve toplumsal gelişimin sağlanacağını savunmuştur.¹⁰⁴ Çünkü ona göre birey, kişisel yeteneklerini ancak özgür olduğunda kendi sınırlarını zorlayacak kadar kullanabilmektedir.¹⁰⁵

---

¹⁰⁰ Elisabeth A. Lloyd, “Feyerabend, Mill, and Pluralism”, **Philosophy of Science**, Vol. 64, Supplement. Proceedings of the 1996 Biennial Meetings of the Philosophy of Science Association. Part II: Symposia Papers (Dec., 1997), pp. 404-406.

¹⁰¹ Frank Thilly, “The Individualism of John Stuart Mill”, **The Philosophical Review**, Vol. 32, No. 1 (Jan., 1923), pp. 8-10.

¹⁰² Küçükalp, a.g.m., s. 115.

¹⁰³ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 129.

¹⁰⁴ Thilly, a.g.e., pp. 11-12.

¹⁰⁵ Mark Strasser, “Mill and the Utility of Liberty”, **The Philosophical Quarterly**, Vol. 34, No. 134 (Jan., 1984), pp. 63-65.

Mill, bir bireyin kendisiyle alakalı konularda söz hakkına sahip olması ve “ben varım” diyebilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁶ Bu şekilde bireysel gücün ortaya çıkacağını, toplumda her anlamda farklılıkların olacağını ve dolayısıyla özgünlüğün meydana geleceğini savunmuştur. Mill, her bireyin davranışlarında kendine has özelliğın olduğunu (özgünlüğün olduğunu) ve kendi bireysel özelliklerinin, yaşam tarzına ve düşüncelerine yansıdığını ifade etmiştir. Mill’e göre “kişi, kendi düşünce ve yeteneğinin gerektirdiği gibi değil de, başkalarının arzusu istikametinde davranmaya zorlanırsa, hem bireysel hem de toplumsal ilerlemenin en temel dinamiği devre dışı bırakılmış olur”.¹⁰⁷

Mill’in özgürlük anlayışı, siyasal iktidarlar tarafından getirilen sınırlamaların dışındaki bazı faktörleri de özgürlük için bir tehdit olarak görür. Mill, toplum ve kamuoyu tarafından zaman içerisinde oluşturulan ve adına gelenek, görenek, örf ve adet denilen sosyal teamüllerin, bireyin davranışını ve hareket özgürlüğünü kısıtlamasına karşı çıkmıştır.¹⁰⁸ Bu anlamda Mill’in özgürlük anlayışı toplum tarafından üretilen maddi ve manevi kısıtlamaları da dikkate alır. Ona göre bireyselliği tehdit eden temel güç, toplum tarafından getirilen ve yapılması istenilen sınırlamalardır. “Mill’e göre bir insanı bir alışkanlığa ya da geleneğe ya da hâkim düşünceye göre yaşamaya zorlamak yanlıştır.”¹⁰⁹ Çünkü herkesin birbiriyle uyum içinde yaşamaya çalışması insani yeteneklerin körelmesine ve yok olmasına sebep olmaktadır. Bireylerin tam ve özgür olmalarıyla birlikte insani yeteneklerini aktif bir şekilde kullanabileceğini belirterek, geleneğe ve egemen düşünceye göre davranan bireylerin ancak maymunlar gibi taklit yeteneklerini geliştirebileceklerini belirtmiştir.

Mill’in bireysellekle kastettiği, insanları pasif olmaktan ziyade aktif hale getiren, sosyal teamüllerin ve genel kabul görmüş sosyal davranışların eleştiricisi yapan ve teamülleri kendi akıl testine tabi tutmaksızın kabul etmeyi reddetmelerini sağlayan insani özelliktir.¹¹⁰ Mill’de bireysellik özerk birey anlayışını içermektedir.¹¹¹ Ona göre birey, kendi aklını ve karakterini kullanan, şahsi kararlarında tek başvuru noktası olarak kendini

---

¹⁰⁶ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 129.

¹⁰⁷ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 129.

¹⁰⁸ Y. N. Chopra, “Mill’s Principle of Liberty”, **Philosophy**, Vol. 69, No. 270 (Oct., 1994), pp. 439-440.

¹⁰⁹ Sandel, a.g.e., s. 69.

¹¹⁰ Barry, a.g.e., s. 239.

¹¹¹ Abram L. Harris, “John Stuart Mill’s Theory of Progress”, **Ethics**, Vol. 66, No. 3 (Apr., 1956), p. 159.

görendir.¹¹² Bir başkasının düşüncesine göre hareket edenler ve başkalarına göre karar alanlar Mill'e göre bireyciliği yaşayamayan insanlardır. Bu insanlar toplumun gelişmesine, ilerlemesine ve yeniliklerin yaşanmasına engel olanlardır. Bu anlamda Mill, her anlamda gelişim için bireyselleşmenin olması gerektiğini vurgulamıştır.

Mill, tercihler kapsamında kendi hayatını ve arkadaş çevresini kişinin kendisinin belirlemesi noktasında ısrarcı davranarak ancak bu şekilde insanın kendi yeteneklerini sonuna kadar kullanabileceğini belirtmiştir.¹¹³ Mill esasında bireylerin bir şeyi kural için uymak zorunda olması gerektiğine karşı çıkmaktadır. Bu kural toplum tarafından ve yönetim tarafından getirilen sınırlamaları içermektedir. Fakat Mill, geleneksel davranış kurallarına uyan bir kişinin, bunu kural olduğunu düşünmeden yapmasını, özgürlüğü kısıtlayıcı bir etki olarak görmemiştir. Bundan dolayı Mill, örf ve adetlere, gelenek ve göreneklere soğuk bakmamış fakat onların birey üzerinde söz hakkına sahip olmasına ve bireyi etkilemesine, bireye baskıda bulunmasına karşı çıkmıştır.¹¹⁴

Mill, bireylerin kendilerinden önce meydana gelen, birikimleri ve tecrübeleri kullanmalarını doğru bulmakla birlikte, bunun eğitim-öğretimden geçerek elde edilmesi gerektiğini savunmuştur.¹¹⁵ Toplumun mutluluğu ve bireylerin özerkliğini güçlendirecek reformlara ihtiyaç olduğunu, bunun da devlet tarafından verilen zorunlu eğitim ile toplum tarafından verilen ahlaki eğitimle olacağını belirtmiştir.¹¹⁶ “Bireyselliğin ve özerkliğin “zihin eğitimi” yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılacağını ve bu şekilde bilişsel yeteneklerin gelişebileceğini savunmuştur.”¹¹⁷ Mill'e göre “insanların gençliklerinde, doğruluğu kanıtlanmış beşeri tecrübelerden yararlanmalarını mümkün kılacak bir eğitim-öğretimden geçmelerinin önemini kimse inkâr edemez”¹¹⁸. Fakat Mill, insanın belli bir yetişkinliğe ulaştığında, kendi yeteneğinden ve algılama gücünden yararlanarak, zaman içerisinde elde ettiği bilgi ve tecrübeleri kendi akıl süzgecinden geçirerek kendine mal etmesi gerektiğini savunmuştur. Mill'e göre bir bireyin herhangi bir şeyi sadece adet olduğu için yapmasının

---

¹¹² Thilly, a.g.e., p.13.

¹¹³ Maurice Cranston, “John Stuart Mill and Liberty”, **The Wilson Quarterly** (1976-), Vol. 11, No. 5 (Winter, 1987), pp. 87-88.

¹¹⁴ Cranston, a.g.e., p. 88.

¹¹⁵ Robert C. Binkley, “Mill's Liberty Today”, **Foreign Affairs**, Vol. 16, No. 4 (Jul., 1938), pp. 565-569.

¹¹⁶ Çağla, a.g.e., s. 60.

¹¹⁷ Çağla, a.g.e., s. 60.

¹¹⁸ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s.131.

yanlış olduğunu ve o kişinin aslında bir tercihte bulunmadığını belirtmiştir.¹¹⁹ Mill, bu şekilde davranan bir bireyin kendi zihinsel gelişimini gerçekleştiremeyeceğini, hatta mantık gücünün gerileyeceğini ve yeteneklerinin köreleceğini belirtmiştir. Bu durum kişinin tembelleşmesine ve toplumda pasif kalmasına neden olmaktadır.

Mill kendi gidişatını kendi belirlemeyen bireylerin, kendilerine ait bir karakterlerinin olmadığını belirterek, bu tip kişileri buharla işleyen bir makineye benzetmektedir. Kendisine ait arzuları ve yönelimleri olan bireylerin kendilerine özgün karakterlerinin olacağını belirtmiştir. Sadece bu bireylerin enerjilerinin yüksek olacağını iddia eden Mill, bu tip insanların toplumu geliştireceğini, ileriye taşıyacağını ve bazen de iyi anlamda değiştireceğini savunmuştur.

Mill, insanların kendilerinde bulunan bireysel özellikleri işleyerek ve geliştirerek toplumda daha iyi bir konum kazanacaklarına inanmaktadır.¹²⁰ Mill'e göre "bu yolla, insanların ortaya koydukları eserler onların karakterlerini taşır; hayat canlı, bol ve çeşitli hale gelir".¹²¹ Fakat insanlar, kendilerini daha yüce bir konuma getirmeye çalışırken, birbirlerinin haklarına ve çıkarlarına tecavüz etmemelidir.¹²² Mill, insanların birbirlerine duydukları saygının, değerinin ancak kendileri olmakla sağlanacağını ve toplumda çeşitliliğin var olmasıyla birlikte hayatın daha renkli ve canlı olacağını, bireyin sosyal yönünün gelişeceğini ve bireyselliğin oluşacağını belirtmiştir.¹²³ Bu bağlamda insanların yaptıkları işlerde orijinalliği arayacaklarını belirtmiştir.

Mill, toplumda orijinallik peşine düşen bireylerin olmasını, gelenekçi bir yaklaşımı benimseyen insanların olmasından daha çok istemiş ve bu insanların toplumu uygarlığa taşıyacağına inanmıştır. Mill, orijinalliğin, özgünlüğün peşine düşen insanların sayısının toplumda az olduğunu ve onların birer dahi olduğunu belirtmiştir. Bu insanların toplumda yetişebilmesi için özgürlüğün var olması gerektiğini söylemiştir. Çünkü baskı altında bireyselliğin yaşanması ve kendi benliklerini kalıplara sığmadan geliştirebilmeleri mümkün değildir. Mill'e göre bireyselliğin olmadığı, yaşanmadığı, karakter ve kültür

---

¹¹⁹ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 132.

¹²⁰ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 139.

¹²¹ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 139.

¹²² Christopher Clausen, "John Stuart Mill's "Very Simple Principle"", **The Wilson Quarterly** (1976-), Vol. 33, No. 2 (Spring, 2009), pp. 41-42.

¹²³ Clausen, a.g.e., p.41.

çeşitliliğinin olmadığı toplumlarda ilerleme durur ve o milletin tarihi ve kültürü yok olur. “Bireysellik hem insan yaşamının kendisinin en yüksek biçimde anlatımı olarak hem de uygarlığın ilerlemesindeki yükseltici rolüyle değerli bulunmalıdır.”¹²⁴

Mill, Hürriyet Üstüne adlı eserinde birey olmanın değerini ortaya koyduktan sonra bireyin kendi üzerindeki hâkimiyetinin uygun sınırını belirlemeye ve toplumun da birey üzerindeki otoritesinin nerede başlayıp nerede biteceğine dair düşüncelerini ortaya koymaya çalışmıştır.¹²⁵ John Mill, toplumda bireyin diğer bireyler üzerinde ne kadar söz hakkına sahip olabileceğini ve bireyin kendisinin ne kadarının topluma ait olması gerektiğini kitabında belirlemeye ve bu anlamda sınırlar çizmeye uğraşmıştır. “Yasaklayabileceğimiz ya da eleştirebileceğimiz şeylerle (resmi olmayan biçimde, bir toplum olarak ya da yönetim siyaseti ile), izin vermemiz gerekenler arasında Mill’in yaptığı ayırım, ‘kendini düşünen’ eylemlerle, ‘başkasını düşünen’ eylemler arasındaki can alıcı bir ayrıma dayanır.”¹²⁶ Mill’e göre “hayatın, bireyi ilgilendiren belli başlı kısımları bireye, toplumu ilgilendiren kısmı da topluma ait olmalıdır”.¹²⁷ Mill, bireyin sadece kendisini ilgilendiren ve netice olarak da sadece kendisine tesir eden konularda bireyin özgür olması gerektiğini savunmuştur.¹²⁸ Diğer taraftan, bireyin yaptığı ya da yapmadığı bir davranıştan dolayı başka bir bireyi ya da toplumu olumsuz yönde etkilemesine ve bundan dolayı toplumun da maddi ya da manevi araçlarla bireyi sınırlandırmasını, yapılması gereken bir davranış olarak görmüştür.

*Her ne kadar toplum, bir sözleşmeye dayanmasa ve bir sözleşmeye göre hak ve yükümlülükleri net biçimde tanımlamasa da toplumsal korumaya kavuşmuş olan her birey elde ettiği bu faydaya karşılık bir borç altına girmekte ve toplum halinde yaşamının bir gereği olarak o toplumdaki diğer bireylere karşı belli bir yükümlülük altına girmektedir.*¹²⁹

Mill, bu yükümlülükleri; bireyin, başka bir bireyin çıkarlarına zarar vermektan kaçınması ve toplumun ve üyelerin zarardan korunması için yapılan fedakârlıklar ve çalışmalar olarak belirlemiştir. Eğer bu yükümlülükleri yerine getirmekten kaçınan bir

¹²⁴ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 461.

¹²⁵ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 157.

¹²⁶ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 463.

¹²⁷ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 157.

¹²⁸ Halliday, a.g.e., p. 109.

¹²⁹ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 158.

birey olursa toplum o bireye yaptırımında bulunabilir. Bu yaptırım kanuni yollarla olabileceği gibi kamuoyu tarafından da çeşitli şekillerde cezalandırılarak oluşturulabilir. Toplum bireye müdahale edebilir ve bireyin, başka birine vermiş olduğu zararı gidermeye çalışabilir.

Mill eylem türlerini ikiye ayırmıştır. Kamusal eylemler ve özel eylemler. “Kamusal eylemler, başkalarının haklarına müdahale eden eylemlerdir ve bu tür eylemleri düzenlemek hükümetin görevidir.”¹³⁰ Hükümet yükümlülüklerini yerine getirmeyen bireyleri yasal yollarla cezalandırma hakkına sahiptir. Özel eylemler ise sadece bireyi ilgilendiren durumları kapsamaktadır.

*Özel eylemler, kamusal sorumluluklarla ilişkisizdir. Bu eylemler, başkalarına zarar vermesi mümkün olmayan ve bu nedenle, başka hiç kimsenin haklarını etkilemeyen eylemlerdir. Bireyler bu eylemlerin içinden kendi tercih ettiklerini yerine getirirler.*¹³¹

Mill’e göre “insanlar iyiyi kötüden ayırt etmek için birbirlerine yardım etmekle ve iyiyi tercih edip kötüden kaçınmaya birbirlerini teşvik etmekle yükümlüdürler”.¹³² Mill insanların sahip oldukları kişisel yeteneklerini ve akıllarını basit hazlar peşinde koşarak tüketmelerine ve vakitlerini bu şekilde harcamalarına karşı çıkmıştır. Bundan dolayı Mill, insanların üstün yeteneklerini ve zekâlarını kullanarak, daha iyi bir konuma gelmek amacıyla birbirlerine, yardım etmeleri gerektiğine inanmıştır. Bunu Mill toplumsal ve bireysel yükümlülük olarak görmüştür. “Yurttaşlar, vergi ödemek, mahkemeye kanıt vermek, çocuklarını eğitmek gibi yükümlülükleri yerine getirmek görevleriyle bağımlıdır.”¹³³ Bu yükümlülükleri yerine getirirken, bir birey başka bir bireyin, hayatını nasıl şekillendireceği ya da şekillendirmesi gerektiğini söyleme hakkına sahip değildir. Bireyin hayatını şekillendirmesi, kendi mutluluğunu, düzenini oluşturması sadece kendisini ilgilendiren bir konudur.

---

¹³⁰ Tannenbaum-Schultz, a.g.e., s. 366.

¹³¹ Tannenbaum-Schultz, a.g.e., s. 367.

¹³² Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 159.

¹³³ Tannenbaum-Schultz, a.g.e., s 367.

“İnsanların birbirleriyle ilişkilerinde herkesin ileride ne ile karşılaşacağını bilmesi için ekseriyetle genel kurallara riayet edilmesi zorunluluğu vardır.”¹³⁴ Bu anlamda kişilerin toplumda yaşadığını ve bazı yükümlülüklerin, kuralların olduğunu ve uyulması gerektiğini bilmeleri gerekir, ayrıca bu kurallara uymaları toplu yaşam için hayatı kolaylaştırıcı unsurlardır. Fakat tamamıyla sadece kişinin kendisini ilgilendiren ve netice olarak da kişiyi etkileyen konularda kişi serbest olmalıdır.¹³⁵ Bireye, bir konuyu değerlendirmesi ya da farklı açılardan bakabilmesi adına tavsiyeler söylenebilir. Bu tavsiyelere uyup uymamak nihai olarak kişinin kendisini ilgilendiren bir konu olup, karar verecek tek kişi yine kişinin kendisidir. Mill’e göre “bütün bu öğüt ve uyarılara rağmen o kişinin işlemesi muhtemel hatalar, başkalarının onun iyiliğine olduğunu düşündükleri şeyler konusunda onu zorlamaktan kaynaklanacak olumsuz sonuçların yanında çok hafif kalır”.¹³⁶

Bir kişinin durumu diğer insanları kötü anlamda etkileyip, o kişinin karakteri ve yaşam şekli diğer insanlara kötü örnek oluşturuyorsa, toplumun o kişiye müdahalede bulunması yapılması gereken bir davranıştır.¹³⁷ Sadece kendi çıkarı için başka birisinin özgürlüğünü kısıtlayan, sınırlayan ve sınırı ihlal eden bireylerin de toplum tarafından durdurulması yapılması gerekenler arasındadır. Bu kişiler; tembellik yapan, kumar oynayan, içki içen ve diğer insanlara zarar veren, iffetsizliğin, huysuzluğun olduğu; kısacası başkasını rahatsız eden kötü huylar barındıran insanlardır.* Bu insanların yasal yollarla ya da toplum tarafından cezaya çarptırılması, toplumun mutluluğu için yapılacak en doğru davranıştır. Bireyselliği baskı altına alma ya da kötü huylar barındıran kişilerin özgürlüğünü kısıtlama, farklı yaşam tarzlarını köreltme ya da orijinalliği törpüleme gibi bir durum söz konusu değildir. Burada amaç, geçmişten beri gelen ve hiç kimsenin memnun kalmadığı ve bireyselliğe yararlı olmayan durumları önlemeye çalışmaktır.

---

¹³⁴ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 160.

¹³⁵ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 463-466.

¹³⁶ Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., s. 160.

¹³⁷ Magid, a.g.e., p. 44.

* Eğer bu insanlar sadece kendilerine zarar veriyorlarsa bu durumda müdahale etmek kişinin özgürlüğünü kısıtlamak olacaktır ki bu da doğru bir davranış değildir. Bu bir örnek yardımıyla açıklanacak olursa; bir polisin, askerinin ya da öğretmenin görev dışında sarhoş olması ve zararının sadece kendisine dokunması halinde cezalandırılmaları doğru değildir. Burada ayırt edici unsur, ‘başkasına zarar verme’ ve ‘sadece kendisine zarar verme’ dir. Bu ikisi arasında yapılan ayırımı başkasına zarar veren eylemler yasal ya da toplumsal dışlamalarla cezalandırılabilir. Fakat kendisine zarar veren durumlar da bireyler dilerlerse o kişiyi kendilerinden uzak tutma ya da bir başkasını o kişi hakkında iyi niyetli uyarma haklarına sahiptirler. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., ss. 157-187. Hampsher-Monk, a.g.e., ss. 462-466.

Mill, bireyselliğin ve özerkliğin olabilmesi, toplumsal yükümlülüklerin anlaşılıp, gönüllü olarak yapılabilmesi için eğitimin olması gerektiğini belirtmiştir.¹³⁸ Bu şekilde kişisel faziletlerle birlikte, insanların başkalarına iyilik yapma ve yardımda bulunma isteği de eğitimle birlikte gelişebilecek bir durum olmaktadır. Eğitim sadece devletin verdikleriyle olmamalıdır. Devletin verdiği kamusal eğitimi Mill, iki taraflı kılıç olarak görmektedir.¹³⁹ Çünkü devlet istediği kalıpta bireyler oluşturmak için çaba sarf eder. “Herkes aynı görüşleri benimsettiği için kamusal eğitim, daha büyük tek biçimliliğe yol açabilir.”¹⁴⁰ Ayrıca gönüllü ve ahlaki eğitimler de mevcut olmalıdır. Bundan dolayı anne-babalar tarafından ve toplum tarafından, bireye zihin eğitimi verilmeli ve ikna yoluyla faziletler aşılmalı, kanaatler uyandırılmalıdır.¹⁴¹ Bu şekilde bireylerin diğer bireylerin hak ve özgürlüklerine saygı duymaları ve toplumsal yükümlülüklerini ve ödevlerini gönüllü olarak yerine getirmeleri sağlanır.

4. MILL’DE DEMOKRASİNİN DEĞERİ

John Stuart Mill hükümet, yönetim ve demokrasi ile ilgili düşüncelerini *Considerations on Representative Government (Temsili Hükümet-Yönetim Üstüne Düşünceler)*’da ortaya koymuştur. Tarihsel süreç içerisinde yönetime ilişkin değişikliklerin olabileceğini belirten Mill, *Principles Of Political Economy’de* “Sanayi Devriminin toplumsal sonuçlarını”¹⁴² değerlendirmiştir. Mill, toplumda en iyi politik düzenin katılımcı demokrasiyle olabileceğini fakat kalabalık toplumlarda ya da devletlerde katılımcı demokrasinin işlerliğini kaybedeceğini belirtmiştir.

Mill, özgürlüklerin ve bireyselliklerin demokratik bir yönetim sayesinde korunabileceğini iddia etmiştir. Fakat nüfustan dolayı yönetime katılımın Antik Yunan’da olduğu gibi her bireyin söz hakkına sahip olduğu bir tarzda olamayacağını söylemiştir. Bu yüzden Mill, ideal bir politik düzen olarak temsili demokrasiyi benimsemiştir. Mill, kişisel özgürlükler için, bireylerin kendini yetiştirmesi gerektiğini ve her bireyin yönetimde ufak

---

¹³⁸ Fitzpatrick, a.g.e., p 113.

¹³⁹ Tannenbaum-Schultz, a.g.e., s. 367.

¹⁴⁰ Tannenbaum-Schultz, a.g.e., s. 367.

¹⁴¹ Çağla, a.g.e., s. 60.

¹⁴² Çağla, a.g.e., s. 35.

ta olsa payının olması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴³ Bireysel özgürlüklerle, yönetime katılımı paralel olarak gören Mill, katılımın artırılmasının ancak bireyin eğitim seviyesiyle alakalı olduğunu çünkü cahil halk kitlelerinin bireysellikten uzak olduğunu ve dolayısıyla kolayca çoğunluğun isteklerine yönelik hareket edebileceklerini belirtmiştir.¹⁴⁴ Mill, bundan dolayı, eğitimin, kişisel gelişimlerin önünün açılmasına ve bireysel özerkliğin artırılarak, kendi fikirlerini çekinmeden ifade eden, savunan bireylerin yetiştirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Mill, demokrasiyi; farklılıklara, çoğulluğa, zıtlıklara aynı anda yer verebileceğine ve toplumda bireyler arasında hoşgörüyü yerleştirebileceğine inandığı için istemiştir.

Demokratik bir düzenin, sadece medeni toplumlarda olacağını iddia eden Mill, yönetim anlayışını; özgürlük, kadın, aile ve diğer konular gibi tarihsel-toplumsal bir bağlam içerisinde ele almıştır.¹⁴⁵ Mill, neslin ilerledikçe daha iyiye doğru gittiğini varsaymış ve bundan dolayı insanlık tarihini üçe ayırarak, her toplumsal yapıda farklı yönetim şeklinin olması gerektiğini ancak bu yolla uygarlaşmanın olabileceğini belirtmiştir.

Mill, *Considerations on Representative Government*'da en iyi yönetimin nasıl olması gerektiğini irdelenmiştir. Jeremy Bentham ve James Mill'in yönetim üzerine düşüncelerini kendi düşünceleriyle kıyaslamış ve Mill, yönetime ilişkin üç büyük sorun olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁶ Bu sorunlardan "birincisi, kendi iyilikleri adına kişiler hangi güce boyun eğmelidirler? İkincisi, bu güce boyun eğmeleri için nasıl ikna edilirler? Ve son olarak da, bu gücün kötüye kullanımını 'hangi araçlarla denetim altına alınır?'"¹⁴⁷ Mill, bu üç soruya cevap verirken tarihsel bir bakış açısıyla insanlık tarihini, yabanıllık, barbarlık ve uygarlık olarak üç döneme ayırmıştır. Mill, yönetimin tarihsel yönünü ısrarla vurgulamış ve farklı tarihsel gelişim basamaklarının farklı yönetim biçimlerini olanaklı kıldığını kabul etmiştir.¹⁴⁸

---

¹⁴³ Gordon A. Welty, "Mill's Principle Of Government As A Basis Of Democracy", **The Monist**, Vol. 55, No. 1, Foundations of Democracy (January, 1971), p. 53.

¹⁴⁴ Welty, a.g.e., p. 51-57.

¹⁴⁵ Welty, a.g.e., p. 51.

¹⁴⁶ Mill, **Principles of Political Economy Books IV and V**, a.g.e., pp. 157-165.

¹⁴⁷ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 473.

¹⁴⁸ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 474.

Mill faydacıların aksine toplumu, tarihi ilerleyen, gelişen bir varlık olarak görmüş ve devamlı olarak ileriye ve iyiye, mükemmelliğe ulaşan, kendini aşan bir tarih anlayışına sahip olmuştur. Bu anlamda Mill, toplum savunucuları olan ve tarihi toplumla ilişkilendiren Saint Simon ve Auguste Comte'dan etkilenmiştir. Bu düşünürler tarihi, teolojik dönemden metafizik döneme geçip, pozitivist döneme giden bir hareket olarak görmüştür.¹⁴⁹ Ve her aşamanın bir öncekinden daha önde ve daha ileriye dönük olduğunu, ussal, ahlaki ve meşru olduğunu belirtmişlerdir. Toplumsal sorunlarında ancak bu aşamaları anlayabilmekle aşılabileceğini belirten filozoflar bu şekilde toplum bilimini ortaya çıkarmışlardır.

Mill, Auguste Comte'un tarihi tarihsel aşamalara ayırması gibi kendisi de insanlık tarihini üç döneme ayırmıştır. Yabanılık, barbarlık ve uygarlık olarak insanlık tarihini üç döneme ayıran Mill, ilerleyen ve gelişen bir tarih anlayışını benimsemiştir.¹⁵⁰ Mill bu aşamaları ekonomik, sosyal, siyasal yönden ele almıştır. "Mill'e göre uygarlığın yükselişinin sonuçları ekonomik, siyasi, toplumsal ve ahlakidir."¹⁵¹ Mill, insanlık tarihinin ilk dönemlerinde toplumsallaşmanın olmadığını ortak bir benliğe ve amaca sahip olmadıklarını belirtmiştir. Bu anlamda Mill, medeni toplumların, tarım, ticaret ve imalat ürünlerinden yana oldukça zengin olduğunu¹⁵² ifade etmiş ve bu toplumların güven bakımından daha rahat bir yaşam sürdürdüklerini belirtmiştir. Ayrıca uygar toplumlarda insanlar ekonomik olarak daha zengin, siyasal ve sosyal olarak daha özgür ve ahlaki olarak da daha medeni bir yapıya sahiptirler. Bundan dolayı uygarlığın gelişmesiyle, yönetim efendiden ya da askerlerden yani despot bir kişiden-sınıftan halk kitlelerine devredilmiş ve halk kendi kendini yönetebilecek medeni toplumlar haline gelmiştir.

Mill, yabanılık döneminde insanlar arasında bir güven duygusunun olmadığını bundan dolayı bu ilkel toplulukta bir dayanışmanın bulunmadığını belirtmiştir. Yabanılık döneminde, mülk kavramının olmadığını dolayısıyla herkesin kendi güvenliğini kendisinin sağladığını söyleyen Mill, barbarlık döneminde mülk edinmenin ortaya çıktığını söylemiştir. Barbarlık döneminde mülk sahibi olmayanların, "aşağı sınıf" olarak

---

¹⁴⁹ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 428.

¹⁵⁰ Çağla, a.g.e., s. 35.

¹⁵¹ Nicholas Capaldi, **John Stuart Mill**, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Şubat 2011, s. 144.

¹⁵² Capaldi, a.g.e., s. 143.

nitelendirildiğini ve mülk sahipleri tarafından himaye edildiğini ayrıca her isteklerinin de yaptırıldığını kısacası efendinin ya da belli bir zümrenin kölesi olduklarını iddia eden Mill, böyle bir anlayışın, sanayi devrimiyle birlikte kırıldığını ifade etmiştir.

Mill'e göre kaba halkların yönetiminde despot bir yönetim tarzının uygulanması mantıklıdır.¹⁵³ Çünkü ona göre kaba halklar temsili demokrasinin işleyişi için yeterli zihinsel ve toplumsal donanıma sahip değildir.¹⁵⁴

*Bu halklar, kamusal uzlaşma olanağı için kişisel tutku ya da gururu, ortak talepleri için baskılamakta yetersiz kalabilirler; düzenin korunması ya da kendi bölgesini savunması için devlete yardımcı olmakta isteksiz olabilirler; ya da uygar yaşamı koruyacak siyasal kurumlara katılım konusunda fazlasıyla bencil ya da tembel olabilirler.*¹⁵⁵

Bundan dolayı Mill, kaba halkın yönetiminin küçük bir azınlık tarafından yapılmasının en iyi yönetim olacağını belirtmiştir.¹⁵⁶ Fakat bu koşullar altında toplumdaki iyi nitelikleri yükseltmek için azınlığı oluşturan aristokrasiye büyük görev düşmektedir. Despot bir yönetimden katılımcı bir yönetime geçişin uygarlık aşamasına gelmesi açısından önemli olduğunu belirten Mill, bu bağlamda kaba halkın siyasal katılım yoluyla zekâ ve erdeminin yükseleceğine inanmaktadır.¹⁵⁷

Mill, ilkel devlette ilerleme için zorunlu olan iki nitelik belirtmektedir. Bunları Mill, despot bir yönetim ve endüstrileşme olarak ortaya koymaktadır.¹⁵⁸ Mill'e göre ilk aşamada kaba halk topluluğunun yönetilebilmesi için siyasal sistemin despotik olması gerektiğini bunun da mutlak monarklar ve gerçek aristokratlar tarafından yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Böyle bir siyasal yapıda bulunan ve barbarlık aşamasında köle vasfını taşıyan halkın sanayi devrimiyle birlikte atağa geçeceğini, özgürlüğe duyulan özlemin hızlı bir şekilde giderilmeye çalışılacağını belirtmiştir.¹⁵⁹ Despot bir yönetime

¹⁵³ John Stuart Mill, "Temsili Yönetim Üstüne Düşünceler III. Bölüm: En İdeal Yönetim Biçimi Temsili Yönetimdir", çev. Selin Dizgilioğlu, **Mill**, Cengiz Çağla, Say Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 287-292.

¹⁵⁴ John Stuart Mill, "Temsili Yönetim Üstüne Düşünceler III. Bölüm: En İdeal Yönetim Biçimi Temsili Yönetimdir", ss. 290-293.

¹⁵⁵ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 476.

¹⁵⁶ John Stuart Mill, "Temsili Yönetim Üstüne Düşünceler III. Bölüm: En İdeal Yönetim Biçimi Temsili Yönetimdir", ss. 290-293.

¹⁵⁷ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 477.

¹⁵⁸ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 477.

¹⁵⁹ Henry M. Magid, "Freedom and Political Unity", **Ethics**, Vol. 51, No. 2 (Jan., 1941), pp. 146-148.

sahip olan kaba halk topluluğunun korkuyla güdülendiğini, “kuralları ve yargıları kendi yararlarına olsa dahi uygar toplumlardaki bireyler gibi içselleştiremediklerini”¹⁶⁰ ve bu toplumu ayakta tutan şeyin umut olduğunu belirten Mill, özgürlüğe duyulan açlığın ne kadar fazla olabileceğini vurgulamıştır. Mill’e göre “despotizm uygarlık yolunda geçici bir aşama olarak gerekliken, sadece barbarlığı yenmek için kullanılabileceğini savunmaktadır.”¹⁶¹ Uygarlık aşamasına gelmiş halkları baskılamak için despot bir yönetimin uygulanmaması gerektiğini belirten Mill, uygarlık yolunda despot bir yönetimin sağlıklı olmayacağını kişisel özgürlüklerin ortaya çıkamayacağını belirtmiştir.¹⁶²

John Mill ekonominin gelişmesine paralel olarak uygar toplumun meydana geldiğini dolayısıyla ekonomi temelli bu değişimin diğer alanlara da nüfuz ettiğini söylemiştir.¹⁶³ Mill’e göre uygarlık aşamasında insanlar, zihinsel yeteneklerini rahatça ve bütünüyle geliştirebilecekleri toplumsal ve siyasal ortama, özgür bir topluma kavuşmuştur.¹⁶⁴ Böyle bir etki sonucunda insanlar arasında bulunan batıl inanç ve karşıt görüşlerinin ortadan kalktığına inanmıştır.¹⁶⁵ Mill’e göre bir birey, “özgürlükçü bir eğitim sistemi içinde yetişmiş bile olsa, kendini gelenek ve göreneklerin kucığına bırakırsa yetilerini köreltecek”¹⁶⁶ ve zihinsel yeteneklerini kullanamayacak hale gelecektir. Mill gelenek ve göreneklerin her zaman kötü olduğunu belirtmemiş fakat yargılanmadan birey tarafından olduğu gibi kabul edilmesine soğuk bakmıştır. Bu anlamda, Mill geleneklerin birey açısından “iyi mi? kötü mü?” olduğuna ancak bireyin kendisinin karar verebileceğini belirterek seçme özgürlüğünün kullanılması gerektiğini söylemiştir. Mill zihinsel gelişimin ancak beynimizi kullandığımız takdirde olacağını ve bundan dolayı bir şeyi kabul etmeden önce sorgulamamız gerektiğini belirtmiştir.

Mill, uygarlık döneminde belli bir kamuoyunun ve ona bağlı olarak ortak bir görüşün ortaya çıktığını belirtmiştir.¹⁶⁷ Mill bu düşüncesinde, Tocqueville’den oldukça

---

¹⁶⁰ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 477.

¹⁶¹ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 478.

¹⁶² J. E. Broadbent, “The Importance of Class in the Political Theory of John Stuart Mill”, **Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique**, Vol. 1, No. (Sep., 1968), pp. 284-287.

¹⁶³ Mill, **Principles Of Political Economy Books IV and V**, a.g.e., pp. 280-285.

¹⁶⁴ Çağla, a.g.e., s. 50.

¹⁶⁵ Hampsher-Monk, a.g.e., s. 430.

¹⁶⁶ Çağla, a.g.e., s. 51.

¹⁶⁷ Welty, a.g.e., pp. 51-53.

ilham almış ve yükselen bu kamuoyunun kendi haklarını koruyabilmeleri için sivil toplum örgütlerinin meydana geldiğini görmüştür. Kentlerin oluşmasına bağlı olarak yeni bir yaşam şeklinin de meydana geldiğini belirten Mill, sivil toplum örgütlerinin de bu yapıyı koruduğunu ve bu yapının Tocqueville'in de belirttiği gibi özgürlükleri ve farklılıkları koruması açısından önemli olduğunu ifade etmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİBERALİZM VE JOHN STUART MILL

Bu bölümde, liberalizmin tarihsel geçmişine, Klasik liberalizme ve Modern liberalizme, nihai olarak da Klasik liberalizm ve Modern liberalizm arasında köprü olarak kabul edilen J.S. Mill'in liberalizm anlayışına değinilmiştir. Öncelikle, Klasik liberalizm ve Modern liberalizm, liberalizmin iki temel anlatımını oluşturmuştur. Bu anlamda liberal değerler belirtilmiş ve liberalizmin bireye, hukuka, devlete, siyasete, ekonomiye nasıl baktığı ifade edilmiştir. Bundan dolayı Klasik Liberalizmi ve Modern liberalizmi savunan filozofların fikirlerine ara ara yer verilmiştir. Klasik liberalizm Hayek gibi filozoflar tarafından gerçek liberalizm olarak kabul edilirken; Hobhouse, Hobson ve Green gibi filozoflar Modern (Sosyal) liberalizmi benimsemişlerdir. Bundan dolayı, bu bölümde liberalizm anlatılırken Klasik ve Modern liberalizm esas alınmıştır.

Liberalizmin, kısaca bir açıklaması yapıldıktan sonra, Mill'in liberalizm anlayışına değinilmiştir. Mill, toplumu ve toplumda bulunan bireylerin konumlarını irdelemiş ve bir takım hakların, kişisel hakların olması gerektiğini savunmuştur. Bu anlamda Mill, Liberalizmin gücünü ve özgürlük ruhunu özümsemiş ve bireysel özgürlükler için bu ideolojiyi savunmuştur. Mill, Klasik Liberalizmin değerlerini benimsemiş ve ayrıca sosyal liberalizm anlayışını da, içinde barındıran bir liberalizm anlayışına sahip olmuştur.

Mill, Klasik liberalizmin savunduğu ve müdahalenin olmaması üzerine kurulan negatif özgürlük anlayışını ılımlaştırarak sosyal liberalizm anlayışına kapı açmıştır. Mill, bireyin başka bir bireyin hakkını ihlal ettiği zaman ya da iktisadi sistemin bireyi sınırlandırdığı an, devletin bir takım müeyyidelerle hak ihlallerini ve ekonomik kısıtlamaları ortadan kaldırması gerektiğini belirtmiştir. Mill, bu anlamda Modern liberallerin özgürlük anlayışına yaklaşarak, bireysel özgürlüklerin gelişimi ve bireyin kendi

potansiyelini açığa çıkartabilmesi için devlete görevler yüklemiştir. Mill'e göre devlet, ekonomik araçlarla topluma ya da bireye müdahale ederek özgürlüğün koşullarını iyileştirmeli, kişisel gelişimi arttırmalı, bireyin zihinsel ve bedensel yeteneklerini açığa çıkarmalıdır.

Mill, “‘Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler’ biçimindeki bir devlet seyirciliğinin yanlış olduğunu, devletin ‘özgürlüğün koşullarını yaratmak’ gibi bir görevi bulunduğunu savunmuştur.”¹ Mill bu düşüncelerinde sosyal liberalizm anlayışına yaklaşmıştır. Bireyin kendini gerçekleştirebilmesi, potansiyelini açığa çıkarabilmesi için, devletin bir takım yarar sağlayıcı müdahalelerde bulunması gerektiğini böylece ekonomik ve sosyal yönden zayıf ve güçsüz olan bireylerin toplumda, sanayi kapitalizminde tutunabileceğini belirtmiştir. Mill, ayrıca farklı seçmen gruplarının, çoğulluğun seçimlerde olmasını savunmuş, özgürlüklerin yaşanabilmesi ve korunabilmesi için farklılıkların olması gerektiğini söylemiştir.

Mill ayrıca kadınların toplumsal konumuna eğilmiş ve özgürlüklerin ve bireyselleşmenin cinsiyet, ırk ayrımı ve ekonomik durum gözetilmeksizin toplumda olması gerektiğini vurgulamıştır. Mill'in özgürlük üzerine düşünceleri günümüzde de hala tazeliğini ve rasyonelliğini korumaktadır. Mill, yüzyılımız da hala önemli sorunlardan biri olan bireyselleşmenin ve kişisel gelişimin, özgürlük açısından ne kadar önemli olduğunu kendi döneminde açıklamış ve bir çözüme kavuşturmaya çalışmıştır.

1. LIBERALİZMİN TARİHSEL ARKA PLANI VE GELİŞİMİ

Liberalizm XVI. Ve XVII. Yüzyılda yayılmaya başlamış ve diğer ideolojiler gibi bazı temel düşüncelere sahip olmuştur.² Liberalizm, toprak soylular (aristokrasi) ile kent soylular (burjuvazi, mülk sahibi sınıf) arasında çıkan çıkar çatışmaları sonucunda ortaya atılan ve günümüzde oldukça büyük değişimlere maruz kalan bir ideolojidir.³ Bu ideoloji ilk olarak, bireyselleşmenin ve bireysel özgürlüklerin peşine düşmemiş sadece kent

---

¹ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Sistemler**, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, Mart 1991, s. 173.

² Chandran Kukathas, “Liberal Takımadaları”, **Liberal Düşünce Dergisi**, çev. Mustafa Erdoğan, Cilt: 10, No: 38-39, Bahar-Yaz 2005, s. 19.

³ Kışlalı, a.g.e., s. 48.

soyluların çıkarlarının aristokratlara karşı korunmasını amaç edinmiştir.⁴ Fakat liberalizm bu düşüncesini zamanla terk etmiş ve toplumda sadece bir kesimin değil, bütün bireylerin ideolojisi, savunucusu olma özelliğini taşımıştır.⁵ Bir siyaset felsefesi olarak liberalizm, insan kişiliğinin tam gelişmesi için özgürlüğü esas almıştır ve liberallere göre insanlar özgür olmalıdır.⁶

Gelişen ticaret ve sanayi ile birlikte meydana gelen ve köken olarak aristokratlara göre oldukça yeni olan burjuvaların, haklarını korumak için liberalizm iki önemli ilke (eşitlik ve özgürlük) dâhilinde oluşturulmuştur.⁷ Aristokratlar, bazı önemli ayrıcalıkları doğuştan elde eden bir sınıf olup, ekonomik bakımdan burjuvalardan bir farkları yoktur. Fakat hukuksal anlamda burjuvalara göre önemli ayrıcalıkları bulunan aristokratların, diğer sınıflarla eşit ve özgür olması gerektiğini savunan liberalizm, burjuvaların da aristokratlarla hukuksal anlamda eşit olmalarını sağlamak için çabalamıştır.⁸

Liberalizm, eşitlik ve özgürlük düşüncelerini temel alarak oluşmuştur. Günümüze kadar bu düşüncelerden kopmamış fakat varyasyonlara sahip olmuştur.⁹ Liberalizm siyasal ve ekonomik olarak ikiye ayrılmış ve bu anlamda iki temel anlayışı için de barındırmıştır. Siyasal liberalizm, kanunlar karşısında yönetim karşısında eşitliği ve özgürlüğü temel alırken¹⁰, ekonomik liberalizm, piyasa ekonomisini temel almış ve piyasa da devletin nötr olmasını savunmuştur¹¹. Bu anlamda ünlü bir slogan olan “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” baki kalmıştır.

Liberalizm tarihsel süreç içerisinde eşitlik ve özgürlük kavramları arasında bir gerilim yaşamış ve özgürlüğü önceleyen bir anlayışı benimsemiştir.¹² Özgürlük, bireysel

---

⁴ Alan S. Kahan, **Aristocratic Liberalism**, Oxford University Press, New York, 1992, p. 5.

⁵ Kukathas, a.g.e., s. 26.

⁶ Hubert H. Humphrey, “Liberalism”, **The American Scholar**, Vol. 24, No. 4 (Autumn, 1955), p. 419.

⁷ Eric Voegelin, “Liberalism and Its History”, **The Review of Politics**, Vol. 36, No. 4 (Oct., 1974), pp. 514-518.

⁸ Quentin Skinner, **Liberty Before Liberalism**, Cambridge University Press, Seventh Published, New York, 2003, pp. 32-35, 94-99.

⁹ Voegelin, a.g.e., p. 506.

¹⁰ Charles Larmore, “Political Liberalism”, **Political Theory**, Vol. 18, No. 3 (Aug., 1990), pp. 341-342.

¹¹ Boyd A. Martin, “Liberalism”, **The Western Political Quarterly**, Vol. 1, No. 3 (Sep., 1948), pp. 294-296.

¹² Leonard Trelawny Hobhouse, **L iberalsim**, The Project Gutenberg EBook, Release Date: March 8, 2009, www.gutenberg.org (e. t. 09.04.2013), pp. 21-35.

özgürlükler bazında yayılmaya ve liberalizmin olmazsa olmazı olmaya devam etmiştir.¹³ Bir toplumda özgürlüğün olmasını, kişisel gelişim ve bireysel mutluluk için gerekli olduğunu savunan liberaller, temel hakların özgürlük içerisinde kullanılabilceğini belirtmişlerdir.¹⁴ Liberallere göre, bireyler cezalandırılma korkusu olmadan, kendi benlikleri doğrultusunda hareket edip, kendi doğrularını yaşamalıdır.¹⁵ Bunun için de vicdan özgürlüğü olmalıdır. Bu anlamda liberallerde “insanın rasyonel bir varlık olarak kendi iyiliğine uygun davranma yetisine sahip olduğu inancı vardır”¹⁶. Çünkü liberallere göre dünyanın bir rasyonel yapısı mevcuttur ve bu yapı insan aklı ve eleştirel soruşturmayla ortaya çıkartılabilir ve anlaşılabilir. Fakat liberaller, bireylerin katiben yanılmaz olduklarına inanmazlar fakat akıl yoluyla bir çok şeyin ifşa edilebileceğini savunurlar. “Bu da liberalleri, bireylerin kendi adlarına en makul yargılarda bulunma yeteneğine sahip bulduklarına ve pek çok durumda kendi çıkarlarının ne olduğunu değerlendirmede en iyi yargıçlar olabildiklerine ilişkin bir inanca yöneltir.”¹⁷

“Liberalizm her şeyden önce siyasette, ekonomide, dini ve kültürel hayatımızda farklılığın yanında yer ve tavır olarak, plüralist bir toplumun tesisini ülkü edinmiş olan bir fikirler manzumesini temsil etmektedir.”¹⁸ Liberalizm; “soya dayandırılan statüye ve ayrıcalıklara karşı çıkararak fırsat eşitliğini savunmuştur”¹⁹. Liberallerin eşitlik kavramında, herkesin birbiriyle aynı olarak görülmesi gerektiği fikri yoktur, “eşit ahlaki değere” sahip olunması vardır.²⁰

Liberallerin eşitlikçiliği, sonuçlarda eşitlik anlayışını kapsamamaktadır ve hiç kimsenin bir başkasına bağlı ya da bağımlı olmadığını savunmaktadır.²¹ Bu anlamda bireylerin kendi kişiliklerini ve kimliklerini oluşturabilmeleri için düşünce ve ifade

---

¹³ Paul Starr, **Freedom's Power**, Basic Books, First Published, New York, 2007, pp. 16- 20.

¹⁴ Ludwig von Mises, **Liberalism**, Cobden Press, Third Edition, New York, 2002, pp. 18-22.

¹⁵ Kenneth M. Dolbeare- Patricia Dolbeare- Jane Hadley, **American Ideologies**, Rand McNally College Publishing Company, Second Edition, Chicago, 1973, pp. 64-66.

¹⁶ Fatmagül Berktaş, “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, **Modern Siyasal İdeolojiler**, der. Hatice Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, Eylül 2009, s. 51.

¹⁷ Andrew Heywood, **Siyaset**, Editör: Buğra Kalkan, Adres Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Ekim 2007, s. 61.

¹⁸ Barry Holden, **Liberal Demokrasiyi Anlamak**, çev. Hüseyin Bal, Liberte Yayınları, Mart 2007, Ankara, ss. VII-VIII.

¹⁹ Berktaş, a.g.e., s. 51.

²⁰ Berktaş, a.g.e., s. 51.

²¹ Patrick Neal, **Liberalism And Its Discontents**, Macmillan Press LTD., First Published, London, 1997, pp. 35-43.

özgürlüğünün olması gerektiğini vurgulamışlardır. “Liberalizm bu anlamda iradecidir; bireyin kaderinin kendi dışındaki kişi veya mercilerden ziyade kendi elinde olması gerektiğine inanır.”²² Dinsel ya da ulusal birliğin birey için olmazsa olmaz bir durum olmadığını savunan liberaller, kimlik ve karakter edinip bireyselleşmenin olabilmesi için özgürlüğü yüceltmişlerdir.²³ Liberallere göre toplumda özgürlüğün var olması demek, bireyin istediği anda bulunduğu gruptan, kimlikten, topluluktan ya da toplumdan sorunsuzca çıkıp, başka bir gruba, topluma, topluluğa ve kimliğe kolayca girebilmesidir. Liberallerin bu düşüncesi, beşeri bir gelişmeyi ve daha ileriye doğru hareket etmeyi ifade eden “ilerlemeye” ve bireylerin kendi aralarında olan anlaşmazlıkları kan dökme veya savaş yerine tartışma ve ikna yoluyla çözebilme kapasitelerine inanmayı teşvik etmektedir.²⁴

Liberallere göre bireyin kendini gerçekleştirebilmesi ve kişiliğini oluşturabilmesi için, hiç bir dış engel ve müdahalenin olmaması gerekmektedir.²⁵ Bundan dolayı devletin ya da toplumun bireye, belli bir hayat tarzını, dini inanışını, düşünce yapısını ve buna benzer kalıplaşabilecek durumları kabul ettirme hakları yoktur.²⁶ Çünkü liberaller belli bir hayat tarzının bireylere empoze edilmesini özgürlükleri kısıtlayıcı ve bireyi sınırlandırıcı bir unsur olarak görmekte ve böyle bir uygulamaya karşı çıkmaktadırlar. “Bu yönüyle bireysel gelişimin, bireyin yetenek ve kapasiteleriyle toplumda temayüz etmesinin ve kendi geleceği hakkında söz sahibi olmasının önemini en güçlü şekilde ifade eden bir siyasi teori niteliğindedir.”²⁷ Liberaller dinsel, toplumsal ve her türlü baskıyı reddederek, hoşgörü ve saygı çerçevesinde bireylerin serbest olmalarını istemişlerdir.²⁸

---

²² Holden, a.g.e., s. VIII.

²³ Craig L. Carr, **Liberalism And Pluralism**, Palgrave Macmillan Press, First Published, New York, 2010, pp. 76-83.

²⁴ Heywood, **Siyaset**, a.g.e., s. 61.

²⁵ Mustafa Erdoğan, **Aydınlanma, Modernlik, Liberalizm**, Orion Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Mart 2006, s. 44.

²⁶ Stephen Holmes, “Can weak-state liberalism survive?”, **Liberalism and its Practice**, Edited by Dan Avnon and Avner de-Shalit, Routledge, First Published, London and New York, 1999, pp. 25-28.

²⁷ Holden, a.g.e., s. VIII.

²⁸ Kwame Anthony Appiah, “Liberalism, Individuality, and Identity”, **Critical Inquiry**, Vol. 27, No. 2 (Winter, 2001), p. 312.

1.1. KLASİK (GELENEKSEL) LİBERALİZM

Klasik liberalizm XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda iki boyutta kendini göstermeye başlamıştır. Siyasi liberalizm ve ekonomik liberalizm farklı filozoflar tarafından savunulmuştur. Fakat burada önemle belirtilmesi gereken şudur ki; liberalizm sadece ekonomik ya da siyasi anlamda kendini göstermemiştir. Liberalizmin siyasal ve iktisadi yönü, bugüne kadar farklı filozoflar tarafından savunulmuş ve anlatılmaya çalışılmış olsa da, liberalizm yaşamdaki her şeyi içine alan bütüncül bir sosyal teori olmaktan başka bir şey değildir.²⁹

Siyasi Liberalizmin ana savunucusu John Locke iken, ekonomik liberalizmin ana savunucusu Adam Smith olmuştur. Siyasi liberalizm, “ esas itibariyle tabii hukuk ve insan hakları teorisiyle, sosyal sözleşme ve anayasacılık teorilerine”³⁰ dayanmaktadır. “Klasik liberalizmin iktisadi boyutu ise kendini piyasa ekonomisi ve sözleşme özgürlüğü biçiminde göstermiştir.”³¹ Politik alanda liberalizm için önemli olan gelişme, iktidarın özgürlükler için kanunla sınırlandırılması olmuştur.³² İktisadi hayatta ise özgürlüklerin yaşanabilmesi ve bireylerin aktif olabilmesi için, serbest piyasa ekonomisinin ve serbest ticaretin olması temel alınmıştır.

Klasik liberal düşünce, hayatın her alanında kendiliğinden oluşan bir düzenin olduğuna inanmaktadır. Doğal hukuka, doğal haklara ve doğal bir yaşamda bireylerin eşit ve özgür olduğuna inanan liberaller, Doğal hukukun önemini vurgulayarak, Pozitif hukuktan üstün olduğunu çünkü pozitif hukukun zamana, şartlara ve topluma göre değiştiğini belirtmişlerdir.³³ John Locke, insanın toplum içerisinde yaşayabileceğini, tek başına bir hayat süremeyeceğini ve toplumun da erkek ve kadının buluşmasıyla başladığını belirtmektedir.³⁴ Fakat toplumun olması demek Locke için yönetimin ve iktidarın bireyleri sınırlandırması ve özgürlükleri kısıtlaması demek değildir. Locke’a göre doğal hayatta, her

---

²⁹ Charles R. Beitz, “Social and Cosmopolitan Liberalism”, **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)**, Vol. 75, No. 3(Jul., 1999), pp. 515-516.

³⁰ Erdoğan, a.g.e., s. 46.

³¹ Erdoğan, a.g.e., s. 46.

³² Duncan Ivison, “The Art of Political Liberalism”, **Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique**, Vol. 28, No. 2 (Jun., 1995), pp. 203-205.

³³ Steven Kautz, “Liberalism and the Idea of Toleration”, **American Journal of Political Science**, Vol. 37, No. 2 (May, 1993), pp. 614-615.

³⁴ Halis Çetin, **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Orion Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2007, s. 41.

insan tam bir özgürlük ve eşitlik içinde yaşamışlardır.³⁵ Kendi kararlarını kendisi veren, kendi kendisini yöneten, başka bir kişinin yönlendirmesine ve yönetmesine maruz kalmayan insanlar, doğal koşullarda beraberliklerini yardımlaşmaya, sevgiye ve hoşgörüye dayanarak sürdürmüşlerdir.³⁶ “Hoşgörü liberal bir erdemdir ve liberal vatandaşlar için, saygın alışkanlıklar arasında en onurlu olanıdır.”³⁷

Locke’un doğal durumunda insanlar diğer filozofların düşüncelerine göre oldukça hoşgörüye ve sağduyuya sahip insanlardır. Bu insanlar kendi özgürlüklerini yaşarlarken, başka birinin özgürlüğünü kısıtlama ya da hakkını çiğneme gibi bir durumu yaşamamaktadırlar. Locke’a göre “tabiat halinde insanlar tam bir hürriyet içinde yaşar, herkes aynı hürriyet ve haklara sahip olduğu için de bir eşitlik durumu vardır”³⁸. Fakat zaman içerisinde kendi güvenliğinden şüphe duyan insanlar özgürlüklerinin bir kısmını terk ederek, bir yönetim altında yaşamaya karar vermişlerdir. Liberaller bu durumun kaçınılmaz bir durum olduğunu belirterek, insanların tıpkı doğa durumlarındaki gibi özgürlüklerini koruyabilirken, güvenliklerini de sağlayacak bir yönetimin olmasını istemişlerdir. Klasik liberalizm de bu nokta da devreye girip, özgürlükleri savunmuş ve devletinde varlığını yok saymayıp, devleti sınırlandırmaya çalışmıştır.

*Klasik liberalizm, toplumcu değil bireyci olan; pozitif değil, negatif özgürlük anlayışına dayanan; yaygın, müdahaleci ve baskıcı değil, sınırlı ve sorumlu devlet isteyen; yeniden dağıtımçı sosyal adalet anlayışına karşı çıkıp, adaletin en iyi şekilde piyasa ekonomisi içinde kendiliğinden gerçekleştiğine inanan liberalizmdir.*³⁹

Klasik liberalizmde “birey” kavramı, ‘sınıf’, ‘halk’, ‘kitle’, ‘devlet’, ‘toplum’ gibi kavramlardan önemli ve bu kavramlardan önceliklidir. “Birey merkezli bir ideoloji olan liberalizm, bireyin istediği şekilde, kendi ‘iyi’ anlayışına göre yaşamasını mümkün kılan toplumsal koşulların yaratılmasını amaç edinmiştir.”⁴⁰ Liberallere göre toplum ve

---

³⁵ Çetin, a.g.e., s. 41.

³⁶ Kautz, a.g.e., pp. 610-614.

³⁷ Kautz, a.g.e., pp. 610.

³⁸ Atilla Yayla, **Liberalizm**, Plato Film Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Kasım 2003, s. 35.

³⁹ Yayla, **Liberalizm**, a.g.e., s. 27.

⁴⁰ Nafiz Tok, “Siyasal İdeolojiler”, **Siyaset Bilimi**, ed. Halis Çetin, Orion Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Ocak 2012, ss. 126-127.

toplumsal gruplar, bireylerin kendi iyi yaşam anlayışlarını gerçekleştirebilmek için oluşturulmuş gönüllü birliklerdir.⁴¹

1.1.1. Klasik Liberalizmin Unsurları

Klasik liberalizmin unsurlarını belirlerken, liberallerin önem ve öncelik verdikleri kavramlar göz önüne alınmıştır. Her liberal, farklı bir sınıflandırma ve sıralamaya yönelmiştir. Fakat Klasik liberalizmin unsurları konusunda ortaya çıkan farklı görüşleri, ortak yanları belirleyerek sistematik bir hale getirdiğimizde, doğal hukuk, doğal haklar, bireycilik, özgürlük, kendiliğinden oluşan düzen (spontaneous order), pazar ekonomisi, mülkiyet, devletin sınırlılığı, hoşgörü, özel hayat, gönüllü işbirliği, barış, adalet gibi kavram ve kurumların öne çıktığı görülmektedir.⁴² Bu anlamda Klasik liberallerin önemle üzerinde durdukları ve genel hatlarıyla öne çıkan unsurlar: Bireycilik, özgürlük, kendiliğinden doğan düzen, adalet, eşitlik ve piyasa ekonomisi, anayasacılık ve sınırlı devlettir.

1.1.1.1. Bireycilik

Liberaller bireyin kendi kaderini tayin etmesi gerektiğini belirterek, her bireyin kendine has bir özelliğinin, yeteneğinin ve değerinin olduğuna inanmışlardır. Bu anlamda, bireycilik bireyin her alanda kendi akıl ve yetenekleriyle karar alabilme ve hareket edebilme kabiliyetine olan inançtır.⁴³ Bireyin kendisi için ‘iyi’ olanı seçerken tek başına karar vermesi gerektiğini savunan liberaller, hiç bir yönlendirmeyi ve baskıyı nereden gelirse gelsin kabul etmemektedirler.⁴⁴ Liberallere göre bireyler eşit ahlaki değerde, ayrı ve biricik şahsiyetler olarak kabul edilmektedir.⁴⁵

---

⁴¹ Tok, a.g.e., s. 127.

⁴² Meltem Caniklioğlu, **Liberalizm**, BDS Yayınları, İstanbul, 1996, s. 23.

⁴³ Çetin, a.g.e., s. 54.

⁴⁴ Charles Larmore, “The Moral Basis of Political Liberalism”, **The Journal of Philosophy**, Vol. 96, No. 12 (Dec., 1999), pp. 603-605.

⁴⁵ Heywood, **Siyaset**, a.g.e., s. 61.

Klasik liberaller için birey, her tanımdan önce gelmekte ve toplum, toplumsal gruplar birey için, iyi yaşam anlayışlarını uygun biçimde yaşamaları için araç olmaktan öteye gitmemektedir.⁴⁶ Liberaller için “önemli olan, bireylerin çıkarları, hakları ve özgürlüklerinin gerçekleşmesi ve korunmasıdır”⁴⁷. Klasik liberaller; toplumun çıkarı, kamu çıkarı, toplumun iyiliği, ortak iyi gibi kolektif bütünleri ifade eden kavramlara önem vermemişlerdir. Onlara göre, bu kavramlar bir anlam ifade etmemektedir. Klasik liberaller “bireylerin ve bireysel çıkarlarının dışında ve onlardan üstün bir takım ‘ortak çıkarların’ olabileceğine”⁴⁸ inanmamaktadırlar. Bireyin iyiliğine, özgürlüğüne ve mutluluğuna vurgu yapan Klasik liberaller, toplumun iyiliği gibi bir durumun söz konusu olamayacağını belirtmişlerdir.⁴⁹

1.1.1.2. Özgürlük

Klasik liberalizm, başlı başına bir özgürlük teorisi olup, günümüze kadar bu özelliğinden taviz vermeyen bir ideoloji olmuştur. Liberalizm hak ihlalleri olmadan bireysel özgürlükleri maksimum hale getirmeye çalışan bir ideolojidir.⁵⁰ Klasik liberaller, her alanda özgürlüğü bir köşe taşı olarak görüp, bu taşın etrafında düşüncelerini ifade etmeye çalışmışlardır. Özgürlük, “...hoşgörü, tolerans ve özel hayat gibi daha başka değerlerin ve anayasacılık, kanun hâkimiyeti gibi kurumsal yapılaşmaların da kaynağıdır.”⁵¹

Klasik liberaller toplumdan, toplumsal gruplardan ya da herhangi bir yönetimden gelen bir baskının ya da müdahalenin olmamasına özgürlük demişlerdir.⁵² Klasik liberallerin bu özgürlük anlayışı negatif özgürlük anlayışını içermektedir. “Negatif özgürlük, bireysel haklarda temellenen “özel bir özgürlüktür” ve tarihsel olarak liberal

---

⁴⁶ Virgil Michel, “Liberalism Yesterday and Tomorrow”, **Ethics**, Vol. 49, No. 4 (Jul., 1939), pp. 420-425.

⁴⁷ Fatih Duman, Devlet, **Siyaset Bilimi**, ed. Halis Çetin, Orion Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Ocak 2012, s. 102.

⁴⁸ Yayla, **Liberalizm**, a.g.e., s. 152.

⁴⁹ Larmore, a.g.e., pp. 604-610.

⁵⁰ John Macmillan, “Liberalism and the Democratic Peace”, **Review of International Studies**, Vol. 30, No. 2 (Apr., 2004), p. 180.

⁵¹ Çetin, a.g.e., s. 55.

⁵² Isaiah Berlin, “İki Özgürlük Kavramı”, **Liberal Düşünce Dergisi**, çev. Mustafa Erdoğan, Cilt:12, No: 45-46, Kış-Bahar 2007, s. 72.

gelenekle özdeşleşen, bireylerin yönetimden korunmasını içermektedir.”⁵³ Dışarıdan bireyin hiçbir müdahaleye, kısıtlamaya ya da zorlamaya maruz kalmamasını ifade eden negatif özgürlük anlayışına göre bireysel özgürlüğün ve hakların en büyük potansiyel ihlal edicisi devlettir.⁵⁴ Bu yüzden liberaller devletin, minimal düzeyde olması gerektiğini, ancak bu şekilde bireysel özgürlüğün ve farklılaşmanın yaşanabileceğini belirtmiştir.

Bireyin herhangi bir dış müdahaleye maruz kalmadan, istediği gibi davrandığı alan ne kadar geniş ise özgürlüğü de o oranda geniş olmaktadır.⁵⁵ Negatif özgürlük anlayışında önemli olan bireye bir takım iyiliklerde bulunulması ya da bir şey sağlanması değil, bireyin dış zorlamalara, baskılara ve müdahalelere maruz kalmamasıdır.⁵⁶ “Bununla birlikte liberaller, bir bireyin özgürlüğünün diğerlerinin özgürlüğünü tehdit edebileceğini ve özgürlüğün kurallara riayetsizlik haline gelebileceğini göz önüne alarak, “hukuka bağlı özgürlüğü” savunmuşlardır.”⁵⁷ Bireysel hakları güvence altına alabilmek için bireyin özgürlüğünü anayasa ve yasalarla korumak gerekmektedir. “Hayek’e göre temel liberal ilke, devletin hizmet sunan bir organizasyon olarak faaliyet alanı ne olursa olsun, yaptırım gücü olan bir kurum olarak belli niteliklere sahip yasalarla sınırlandırılmasıdır.”⁵⁸ Klasik anlamıyla “yasaların egemenliği” anlamına gelen liberalizm, bireysel özgürlüğün korunduğu bir siyasal düzeni ifade etmektedir.⁵⁹ Klasik liberaller, devletin yasalar aracılığıyla sınırlandırılmasını, birey temelli düşünmüşlerdir. Bu anlamda bireysel özgürlüklerin korunabilmesi için tek yolun devleti sınırlandırmak olduğunu belirten liberaller böylece bireylerin çeşitli amaçlarını gerçekleştirebileceklerini ve kendi iyi anlayışlarını yerine getirebileceklerini iddia etmişlerdir.⁶⁰

Klasik liberallere göre, “özgürlük kullanıldığı şartlarla karıştırılmamalıdır”⁶¹. Hayek’e göre bireyin kendisini özgür hissetmesi ile özgür olması arasında bir fark vardır.⁶²

---

⁵³ Bertay, a.g.e., s. 84.

⁵⁴ Berlin, a.g.e., ss. 74-79.

⁵⁵ Çetin, a.g.e., s. 55.

⁵⁶ Berlin, a.g.e., ss. 71-74.

⁵⁷ Heywood, **Siyaset**, a.g.e., s. 61.

⁵⁸ Caniklioğlu, a.g.e., s. 20.

⁵⁹ Lawrence J. Connin, “Hayek, Liberalism and Social Knowledge”, **Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique**, Vol. 23, No. 2 (Jun., 1990), p. 300.

⁶⁰ Berlin, a.g.e., ss. 73-79.

⁶¹ Vincent, **Modern Politik İdeolojiler**, çev. Arzu Tüfekçi, Paradigma Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, Mayıs 2006, s. 58.

⁶² Vincent, a.g.e., s. 58.

Bireyi sınırlandıran durumlar başka biri tarafından iyice düşünülüp, tasarlanan bir şey olmadıkça buna ne baskı denilebilir ne de sınırlandırma.⁶³ Sınırlandırmalar bilerek yapılan, zorla meydana getirilen ve kabul ettirilmeye çalışılan kasıtlı davranışlardır. Bu anlamda, bireyin doğuştan sahip olduğu engeller, kapasite ya da güç yokluğu, hastalık, rahatsızlık, yaşlılık, yoksulluk, işsizlik ve fırsat yoksunluğu ve benzeri gibi durumlar bir başkası tarafından bireye kasıtlı olarak uygulanmıyorsa, o birey bu durumlara bir başkasının yüzünden maruz kalmıyorsa buna sınırlandırma ve baskı diyemeyiz. Hayek'e göre bunun özgürlükle bir alakası yoktur.

Hayek, liberalizmin, bedensel özgürlüklerin dışı vuran bir uzantısı olarak "mülkiyet haklarına" vurgu yapmıştır.⁶⁴ "Ona göre mülkiyet, bedensel hakların genişlemesidir."⁶⁵ Klasik liberaller, mülkiyet haklarını yine birey temelli düşünmüşlerdir. Klasik liberaller mülkiyet haklarının, bireysel gelişme ve yeteneklerin kullanılabilmesi için gerekli olduğunu savunmuşlardır. Hayek'e göre, hukukun üstünlüğü, kanunlarla sınırlandırılmış devlet, özel mülkiyetin korunması ve kapsamlı siyasal özgürlükler, bireylerin ve toplumun ilerlemesi için önemli liberal değerlerdir.⁶⁶

1.1.1.3. Kendiliğinden Oluşan Düzen, Adalet, Eşitlik ve Piyasa Ekonomisi

Her bireyin kendi hayatını devam ettirebilmesi ve kendini gerçekleştirebilmesi için gerekli olan eylemleri yapma hakkı ve kendisine ait bir "özel alanın" olması gerekmektedir. Bireylerin, siyasi yönetime karşı özgürlüğünü koruyabilmesi için devletin bireylere olan müdahalesi sınırlandırılmalıdır. Hume 'a göre " mülkiyet; hayat ve özgürlük haklarının sözde kalmanın ötesine geçerek bir anlam kazanması, somut haklara dönüşebilmesi için kaçınılmaz olarak var olması gereken bir haktır".⁶⁷ Hume'un dile getirdiği bu düşüncelere göre, eğer toplumda mülkiyet hakkı varsa ve uygulanıyorsa bu durum, liberalizmin en önemli felsefi kökenlerinden biri olan kendiliğinden doğan düzen

---

⁶³ John Gray, **Liberalism**, University Of Minnesota Press, Second Edition, 2003, pp. 36-39.

⁶⁴ J. C. Rees, "Hayek on Liberty", **Philosophy**, Vol. 38, No. 146 (Oct., 1963), pp. 354-360.

⁶⁵ Vincent, a.g.e., s. 59.

⁶⁶ Connin, a.g.e., p. 310.

⁶⁷ Yayla, **Liberalizm**, a.g.e., s. 183.

(spontaneous order) unsurunu oluşturmaktadır.⁶⁸ Böyle bir düzenin oluşabilmesi için Hume'a göre, herkesin kendi yeteneklerini serbestçe kullanabilmesi ve bu yeteneklerini geliştirebilmesi gerekmektedir.

Klasik liberallere göre mülkiyet, bireyin gelişimi için önkoşul olmakla birlikte, mülk edinimi doğal bir hak ve fırsat eşitliğinin garanti edilmesi için gerekli olan bir unsurdur.⁶⁹ “Sosyo-ekonomik eşitlik fikrini reddeden liberaller, tüm bireylere kendi eşit olmayan beceri ve yeteneklerini geliştirme, potansiyellerini gerçekleştirme bakımından eşit şans tanıyan fırsat eşitliğini savunmuşlardır.”⁷⁰ Liberallere göre bireyler eşit hak ve özgürlüklere sahiplerse ve bundan dolayı, siyasi ve hukuki anlamda da eşit muamele görüyorlarsa aralarında fırsat eşitliği var demektir. Klasik liberaller, Sosyal liberaller gibi sonuçlarda eşitliğin, sosyal eşitliğin ve gelir eşitliğinin olması gerektiğini desteklemezler.⁷¹ Klasik liberaller, “tüm bireylere kendi eşit olmayan potansiyellerini yani eşit olmayan beceri ve yeteneklerini gerçekleştirmeleri bakımından eşit şans tanıyan fırsat eşitliğini (eşit oyun alanını) savunmuşlardır”.⁷²

İnsanların belli bir hükümete ve sözleşme aracılığıyla kendilerini bağlayacak bir devlete sahip olmadan önce kendiliğinden oluşan düzeni benimsemişlerdir. Fakat Hume, bu tür düzenin her ne kadar siyasi yönetimden önce oluştuğunu belirtse de, mülkiyetin korunabilmesi ve hak edenin hak ettiği edimi sağlayabilmesi için genel ve esneklikten uzak adalet kurallarının uygulanması gerektiğini belirtmiştir.⁷³ Klasik liberallere göre *de facto* (fiili) olarak doğal adalet diye bir şey yoktur ve adalet, insanlar tarafından meydana getirilen biçimsel kuralları ve yapılması gerekenleri içermektedir. Hume'e göre adalet sayesinde insanlar haklarını koruyabilir, özgürlüklerini yaşayabilir ve mülk edinimi

---

⁶⁸ Barry Hindess, “Liberalism, Socialism and Democracy: Variations on a Governmental Theme”, **Foucault and Political Reason**, Edited By: Andrew Barry, Thomas Osborne, Nikolas Rose, The University of Chicago Press, First Published, London, 1996, p. 70.

⁶⁹ Christopher Wolfe, **Natural Law Liberalism**, Cambridge University Press, First published, New York, 2006, pp. 4-10.

⁷⁰ Tok, a.g.e., s. 128.

⁷¹ Heywood, **Siyaset**, a.g.e., s. 62.

⁷² Heywood, **Siyaset**, a.g.e., s. 62; Andrew Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, ed. Buğra Kalkan, Adres Yayınları, 3. Baskı, Ankara, Mart 2011, s. 49.

⁷³ Yayla, **Liberalizm**, a.g.e., ss. 63-66.

yapabilirler.⁷⁴ Barış ve güvenlik *de jure* (hukuki) olarak adaletle birlikte olabilecek kavramlardır.

Klasik liberallere göre adalet, “bireylerin eşit hak ve özgürlüklere sahip olması anlamında biçimsel eşitlik fikrine dayanmaktadır”⁷⁵. Klasik liberallere göre yoksulluk, işsizlik, sosyal ve ekonomik eşitsizlik kendi başlarına birer adalet sorunu olarak görülmemektedir.⁷⁶ Çünkü onlara göre, her insanın yeteneği, zekâsı, kapasitesi, becerisi ve çalışma azmi aynı değildir. Bundan dolayı liyakate dayalı bir toplum yapısının olması gerektiğini ve hak eden kişilerin hak ettiklerini alması gerektiğini belirten liberaller “komütatif (mübadele) adaleti” savunmuşlardır. Bundan dolayı, farklı yetenek, beceri ve çalışma azmine sahip olan insanların farklı sosyo-ekonomik statüye sahip olmaları da hem doğal bir durumdur, hem de adildir. Liyakatin hâkim olduğu liberal adil toplumda, herkes beceri, yetenek ve çalışma arzusuna göre hak ettiğini alır ve bu durumdan kaynaklanan servet ve sosyal konum eşitsizlikleri de adil kabul edilir.⁷⁷

Klasik liberallere göre, kendiliğinden oluşan düzenin bir uzantısı, kendini piyasa ekonomisinde (serbest rekabet sisteminde) göstermektedir.⁷⁸ Her alanda özgürlüğün olmasını savunan klasik liberaller, devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini belirtmişler ve serbest piyasa ekonomisini vurgulamışlardır. Fakat liberallere göre devlet, bireylerin hayatını, mülkiyetini ve sağlığını düşmanlardan, hırsızlardan ve sahtekârlardan korumakla ve pazar ekonomisinin güvenle işleyebilmesi için gerekli ortamı yaratmakla ve muhafaza etmekle mükelleftir.⁷⁹ “Piyasa ekonomisinde herkes kendi adına davranır; fakat kendi ihtiyaçlarını elde etmek için uğraşan bireylerin eylemleri aynı zamanda diğer insanların ihtiyaçlarını gidermelerine de hizmet eder.”⁸⁰ Herkes dolaylı olarak birbirlerine hizmet etmektedir. Burada karşılıklı bir yarar söz konusudur. Piyasa ekonomisinde bireyler birbirlerine gönüllü olarak hizmet etmektedir ve gönüllülük esastır. Arz ve talep üzerine alınan kararlar, zorlama yoluyla ya da müdahalelerle gerçekleştirilmemelidir. Serbest

---

⁷⁴ Yayla, **Liberalizm**, a.g.e., s. 65.

⁷⁵ Tok, a.g.e., s. 128.

⁷⁶ Vincent, a.g.e., s. 64.

⁷⁷ Tok, a.g.e., s. 128.

⁷⁸ David Fellmen, “What Is Liberalism?”, **Prairie Schooner**, Vol. 19, No. 3 (Fall 1945), pp. 211-214.

⁷⁹ Stephen Gardbaum, “Liberalism, Autonomy, and Moral Conflict”, **Stanford Law Review**, Vol. 48, No. 2 (Jan., 1996), pp. 401-405

⁸⁰ Yayla, **Liberalizm**, a.g.e., s. 192-193.

piyasada zorlama ve sahtekârlık olamaz, bireyler gönüllü olarak mal alıp, mal satar ve takasta bulunurlar. Bireyler, kendi tercihleri ve menfaatleri doğrultusunda hareket etmekte özgür olup, başkalarıyla ekonomik işbirliği yapıp yapmamakta ve iktisadi ilişkiye girip girmemekte özgürdürler.⁸¹

Ayn Rand'a göre, piyasa ekonomisinde insanlar ancak akıl yoluyla birbirlerini ikna edebilir, tartışabilir ve sözleşmeye dayalı bir anlaşmayla iş birliği yapabilirler. Her insan diğer insanlarla aynı fikri paylaşmak zorunda değildir ve burada önemli olan hemfikir olma hakkı değil bireylere, hemfikir olmama hakkının verilmesi ve korunmasıdır. Ona göre, "Hemfikir olmama hakkını koruyan ve uygulayan ve böylece insanın en değerli (kişisel, sosyal ve nesnel olarak en değerli) niteliği olan yaratıcı aklın önündeki engelleri kaldıran özel mülkiyet kurumudur".⁸² Liberaller her anlamda hürriyet ve özel mülkiyet arasında koparılamaz bir bağın olduğunu savunmuşlardır. Çünkü onlar; yaşama hakkının, seçme, düşünce ve ifade özgürlüğünün kısacası görülemeyen fakat var olması istenilen özgürlüklerin somut bir şekilde dışa vurulmuş şeklini mülkiyet hakkı olarak belirtmişlerdir. Bu anlamda liberaller, hem sosyal hayatta hem de iktisadi hayatta özel mülkiyet hakkının olmasını, bireysel özgürlükler için gerekli görmüşlerdir. Bireyin diğer bireylere karşı korunan özel alanın, görünen yüzünü mülkiyet olarak belirlemişlerdir.⁸³

1.1.1.4. Anayasacılık ve Sınırlı Devlet

Liberallere göre, bireysel özgürlükleri ve insan haklarını tehdit edebilecek iki önemli unsur bulunmaktadır. Birincisi bir bireyin diğer bireyin hakkını ihlal etme ve özgürlüklerini kısıtlama ihtimalidir. İkincisi ise birincisine göre daha etkili ve tehlikeli olan devlettir. Liberaller, devleti bir toplumda düzeni ve istikrarı temin edecek bir organ olarak görmekle birlikte, hükümetin bireye karşı despot bir yönetime ve tiranlığa dönüşebilme tehlikesinin olduğunu da farkındadırlar.⁸⁴ Devlet insan haklarını ve bireysel özgürlükleri zor kullanarak kısıtlayabilir ve bu uygulamasına haklı gerekçeler sunarak meşru

---

⁸¹ Ayn Rand, "Kapitalizm Nedir?", çev. Necdet Kandemir, **Liberal Düşünce Dergisi**, Liberte Yayınları, Cilt: 10, Sayı: 37, Kış 2005, Ankara, ss. 172-175.

⁸² Rand, a.g.e., s. 174.

⁸³ Adnan Güriz, **Hukuk Felsefesi**, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1985, s. 221.

⁸⁴ Heywood, **Siyaset**, a.g.e., s. 62.

gösterebilir. Bundan dolayı klasik liberaller devletin sınırlandırılmasını ve kurallara bağlanmasını istemişlerdir. Sınırlı bir yönetimin olması gerektiğini belirten klasik liberaller, yazılı bir anayasayla devletin gücünün çeşitli yönetim kurumlarına eşit şekilde dağıtılarak, bir denge ve kontrol yaratılmasını amaçlamışlardır.⁸⁵ Bireyin diğer bir bireyin hakkını ihlal etmemesi için, liberaller hukuka bağlı özgürlüğü savunarak, hukuki sınırlar içerisinde, her bireye eşit özgürlük hakkını tanımışlardır. Locke'a göre özgürlük hukukun boyunduruğu altında var olabilir; hukuk olmayan yerde özgürlükte olmaz.⁸⁶

Klasik liberaller devlete, adaleti, iç güvenliği ve ulusal savunmayı sağlaması için sınırlı görevler atfetmişlerdir.⁸⁷ Adaletin ve iç güvenliğin sağlanması bireylerin birbirlerine olan haksızlıkları yok etmek ve ülke içindeki ilişkileri düzeltmek için oluşturulmuştur. Liberaller, bir bireyin, diğer bireyin hakkına tecavüz etmemesi ve birbirlerine zor kullanmaması için devlete sınırlı zor kullanma tekeli vermişlerdir. Uluslararası ilişkilerde de, bu gibi sebeplerden ötürü devlete zor kullanma yetkisi verilmiştir. Çünkü devlet olmadan toplumsal yaşam içerisinde herkesin hak ve özgürlüklerini barışçıl bir biçimde kullanabilmesi mümkün değildir.⁸⁸ Klasik liberaller bu yetkileri sınırlı olarak devlete vermişler ve bu sınırı da *de jure* (hukuki) olarak korumaya çalışmışlardır.⁸⁹ “Böylece liberal devlet; insanların kendilerine hizmet etmesi için yarattıkları, yönetilenlerin rızalarına dayanan, siyasi otoritenin aşağıdan yukarıya doğru yapılandığı, sözleşme ile kurulan yapay bir aygıttır.”⁹⁰ İnsanlar, bazı özgürlük ve yetkilerinden vazgeçerek sözleşme ile kurdukları devletin varlık sebebini; yaşamlarını, haklarını, özgürlüklerini korumak ve toplumsal yaşamda da buna bağlı olarak barışı, düzeni ve istikrarı sağlamak olarak belirlemişlerdir.⁹¹

---

⁸⁵ Jeremy Rabkin, “Grotius, Vattel, and Locke: An Older View of Liberalism and Nationality”, **The Review of Politics**, Vol. 59, No. 2 (Spring, 1997), pp. 306-316.

⁸⁶ Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, a.g.e., s. 53.

⁸⁷ Loren Lomasky, “Liberty and Welfare Goods: Reflections on Clashing Liberalisms”, **The Journal of Ethics**, Vol. 4, No. 1/2, Rights, Equality, and Liberty Universidad Torcuato Di Tella Law and Philosophy Lectures 1995-1997 (Jan. - Mar., 2000), pp. 100-105.

⁸⁸ Tok, a.g.e., s. 129.

⁸⁹ Lomasky, a.g.e., pp. 108-112.

⁹⁰ Tok, a.g.e., s. 129.

⁹¹ Tok, a.g.e., s. 129.

“Liberallere göre, devletin, “sosyal adalet”i sağlama gibi bir fonksiyonu üstlenmesi, bir başka deyişle, yeniden dağıtımcı politikalar izlemesi yanlıştır.”⁹² Devletin, bireylerin kendi kararlarının sonucu olarak dezavantajlı duruma düşenleri sosyal ve ekonomik anlamda iyileştirmek istemesi, piyasa ekonomisinde oluşan gelir eşitsizliğine müdahale ederek daha adil olduğunu düşündüğü ölçülere göre gelir dağıtımını gerçekleştirmesi, liberallere göre bireyin haklarına ve hayatına müdahale anlamına gelmektedir. Liberaller böyle bir müdahalenin adaletsiz olduğunu düşünmüşler ve bu uygulamaya izin vermenin devleti güçlendireceğini belirterek, bunu kabul etmemişlerdir. Liberallere göre devletin piyasa ekonomisine müdahalesi arttıkça, özgürlükler tehlikeye düşmekte ve baskıcı bir yönetimin kapısı *per se* (kendiliğinden) aralanmaktadır. Özgürlüklerin ve bireyselliğin tehdit altına girmesini önlemek için liberaller, tek yol olarak devletin anayasa ve yasalarla sınırlandırılması gerektiğini belirtmişlerdir.

1.2. MODERN (SOSYAL) LIBERALİZM

Klasik liberalizme duyulan inancın zayıflaması sonucunda Modern liberalizm ortaya çıkmıştır. Modern liberalizm, 19. Yüzyılda sanayi kapitalizminin doğuşundan sonra meydana gelen aşırı bir sanayileşmeyle birlikte 20. Yüzyılda kendini göstermiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısında Thomas Hill Green’in Klasik liberalizmi yeniden formüle etmeye çalışmasıyla, sosyal yönü ağır basan ve Klasik liberalizmin özgürlük anlayışını değiştiren Modern liberalizm ortaya çıkmıştır.⁹³ “Klasik liberaller, bütün toplumsal sorunların piyasa içinde çözüleceğine ve adaletin piyasanın tabii düzeninin işleyişi içinde gerçekleşeceğine inanmışlardır.”⁹⁴ Fakat sanayi devrimi, yoğun işgücü altında olan ve güvensiz ortamlarda çalışan yeni alt sınıfların (özellikle işçi sınıfının) hayat şartlarını zorlaştırmıştır.⁹⁵ Bu durum işçi sınıfının siyasete katılımı ve sosyo-ekonomik bakımdan korunmaları sorununu gündeme getirmiştir.⁹⁶

---

⁹² Yayla, **Liberalizm**, a.g.e., s. 206.

⁹³ Tom Spragens, “The Modern Liberal Theory of Man by Gerald F. Gaus”, **Political Theory**, Vol. 12, No. 1 (Feb., 1984), pp. 127-130.

⁹⁴ Erdoğan, a.g.e., s. 52.

⁹⁵ John W. Seaman, “L. T. Hobhouse and the Theory of “Social Liberalism””, **Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique**, Vol. 11, No. 4 (Dec., 1978), pp. 771-772.

⁹⁶ Erdoğan, a.g.e., s. 52.

Sanayileşmenin yaşanmasıyla birlikte bazı kesimler çok zenginleşirken, bazıları da bunun aksine oldukça fakirleşmiştir. Bu süreç bir yandan zenginliği, sağlığı, mutluluğu getirirken, diğer yandan sefaleti, hastalığı ve yoksulluğu da getirmiştir. Klasik liberallere göre bu durum adil bir durumdur. Çünkü bireylerin çalışma azmine ve çalışkanlıklarına bağlı olarak oluşan bir sonuçtur. Fakat zamanla bu tez geçerliliğini ve rasyonelliğini yitirmiştir ve bu düşünceye 20. Yüzyılda katılmak ya da böyle bir duruma dayanmak mümkün değildir. “Liberalizm artık burjuvazi sınıfının çıkarlarıyla paralel görünen bir ideoloji olmaktan çıkarak, genel bir toplumsal ve siyasal felsefe haline gelmeye kendini mecbur hissetmeye başlamıştır.”⁹⁷

1930 yılında Amerika’da meydana gelen iktisadi bunalımdan sonra, Klasik liberaller, sanayi kapitalizmiyle beraber genel refah düzeyinin yükseleceği ve herkes için özgürlüğün sağlanacağı şeklindeki inancı sürdürmede daha da zorlanmaya başlamışlardır.⁹⁸ “Tüm bunların sonucunda birçokları, denetimsiz bencil çıkar arayışının sosyal olarak adil bir toplum üreteceği biçimindeki erken dönem liberal beklentiyi gözden geçirme durumunda kalmışlardır.”⁹⁹ Tarihsel süreç içerisinde Klasik liberallerin ekonomiye ve bireye yönelik tutumlarından dolayı meydana gelen sosyal eşitsizliklerden ötürü, birçok liberal, devlete yönelik düşüncelerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Klasik liberallerin savunduğu bencil birey anlayışı, özgürlüğün kapısını aralamak yerine yoksulluğun, adaletsizliğin, mutsuzluğun ve sosyal eşitsizliğin kapısını açmıştır. “Klasik teorinin bünyesindeki minimal devlet, sivil toplumun eşitsizliklerini ve adaletsizliklerini gidermede yetersiz kalmıştır.”¹⁰⁰

Klasik liberalizmi gözden geçiren ve Modern liberalizmi ortaya koyan liberaller, müdahaleci ya da bireye imkân tanıyan ve sosyal sorumluluğu olan bir devleti savunmuşlardır.¹⁰¹ Modern liberaller, klasik liberallere göre devlet müdahalesine daha sıcak bakmaktadırlar.¹⁰² Bu durum daha ziyade, kişisel gelişimle ve bireyin başarılı olmasıyla bağlantılıdır; yani bireyin kendisini yeterli hale getirmeyi sağlama yeteneğiyle

---

⁹⁷ Erdoğan, a.g.e., s. 52.

⁹⁸ Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, a.g.e., s. 70.

⁹⁹ Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, a.g.e., s. 70.

¹⁰⁰ Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, a.g.e., s. 70.

¹⁰¹ Clyde L. King, “Liberalism by L. T. Hobhouse”, **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 40, Country Life (Mar., 1912), pp. 264-265.

¹⁰² King, a.g.e., p. 264.

ve onun kendisini gerçekleştirmeye ulaşmasıyla ilişkilidir.¹⁰³ Klasik liberaller, bireye fırsat eşitliğinin tanınmasıyla bireyin kendisini gerçekleştirebileceğine inanmışlardır.¹⁰⁴ Fakat teoride mantıklı gelen bu düşünce, pratikte kendini böyle göstermemiş, aksine olağanüstü sosyal eşitsizliğin olmasına neden olmuştur. Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler sloganına sahip olan geleneksel liberaller, artan iktisadi adaletsizlikle birlikte, sanayi kapitalizminin olumsuzluklarını görmeye başlamışlardır.

Modern liberallere göre “Klasik liberalizmin, özgürlüğü anlamada ve hükümetin rolünün sadece baskı, şiddet ve dolandırıcılığa karşı vatandaşlarının hayat, hürriyet ve mülkiyetini güvence altına almak olduğunu savunmada tümüyle “negatif” olduğunu savunmuşlardır.”¹⁰⁵ Klasik liberallerin, birey için daha pasif bir devlet oluşturduğunu belirten Modern liberallere göre “ hükümet, hayatın belirsizliğine karşı kitlelerin sosyal güvenliğini sağlamada daha aktif ve “pozitif” olmalıdır”¹⁰⁶. Klasik liberaller, özgürlükler için devletin minimal olmasını savunmuş ve bireyin kendi potansiyelini açığa çıkarmada Modern liberaller gibi devlete sosyal görevler yüklememişlerdir.¹⁰⁷ Modern liberaller, devletin bireysel gelişim ve özgürlükler için sorumluluk alması gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁸ Ayrıca Modern liberallere göre devlet, bireyin kendi potansiyelini açığa çıkartabilmesi için özgürlükleri yaratmalı ve bireyin önündeki engelleri kaldırmaya yardımcı olmalıdır. Bireyin yapmak istediği şeye devletin yardımcı olması gerektiğini ve bireyin kendini gerçekleştirebilmesinde bir takım araçlarla devletin de rol oynaması gerektiğini belirten Modern liberaller, devletin varlığını özgürlüğü genişlettiği sürece meşru bulmuşlardır.

---

¹⁰³ Heywood, **Siyaset**, a.g.e., s. 65.

¹⁰⁴ John Christman, “Liberalism and Individual Positive Freedom”, **Ethics**, Vol. 101, No. 2 (Jan., 1991), p. 343.

¹⁰⁵ Richard M. Ebeling, “Özgürlüğün Ekonomi Politikçisi”, **Liberal Düşünce Dergisi**, çev. Seval Yaman, C. 12, Nu. 45-46, Kış-Bahar 2007, s. 130.

¹⁰⁶ Ebeling, a.g.e., p. 130.

¹⁰⁷ Christman, a.g.e., pp. 343-344.

¹⁰⁸ Levent Köker, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, ss. 45-46.

1.2.1. Pozitif Özgürlük

“T. H. Green (1836-1882) ve onu örnek alan J. A. Hobson (1858-1940) ve L. T. Hobhouse (1864-1929), *laissez faire* politikasının ekonomik bakımdan güçlü sınıfların çıkarlarını koruduğunu ve ulusun bütünsel refahını dikkate almadığını savunmuşlardır.”¹⁰⁹ Modern liberaller, bireysel özgürlükle devlet müdahalesini bağdaştırmaya çalışmışlardır.¹¹⁰ Modern ya da sosyal liberallere göre serbest piyasa ekonomisinde devletin denetimi ve müdahalesi olmadığından, adaletsizlik ve yoksulluk işçi sınıfının en büyük düşmanları olmuştur.

Serbest piyasa ekonomisinde işverenler, denetimsiz kar arayışlarına ve kendi bencillikleri doğrultusunda hareket etmeye başlamışlardır. Bu durum, negatif özgürlük anlayışının piyasa ekonomisindeki bir yansımasıdır. Çünkü “negatif özgürlük, sadece ve sadece birey üzerindeki dışsal sınırlamaları bertaraf eder ve bu da bireye tercih özgürlüğü sağlar.”¹¹¹ Negatif özgürlük anlayışıyla birlikte, sanayi kapitalizminde karını yükseltmek isteyen işverenler; genç, yaşlı, yetişkin, çocuk, erkek ya da kadın diye ayırmadan, kendi çıkarını düşünerek, en düşük ücretle çalışmayı kabul eden sınıfa iş vermektedirler. Bu durumda seçme özgürlüğünü sorunsuzca yaşayabilen sınıf varlıklı kesim olan işveren sınıfıdır. İşçi sınıfı, karnını doyurabilmek adına iş seçme ya da işveren seçme gibi bir özgürlüğü bulunmamaktadır. Oysa işveren istediği işçiyi seçebilme ayrıcalığına, keyfiliğine sahiptir.

Klasik liberaller, negatif özgürlük anlayışını benimserlerken, Modern liberaller iş sözleşmelerinin, eşit ve özgür bireyler arasında yapılması gerektiğini belirtmişler ve pozitif özgürlük kavramını ortaya atmışlardır.¹¹² Green, Klasik liberallerin benimsediği negatif özgürlük yerine, pozitif özgürlük anlayışını önermiştir.

Green, geleneksel liberalizmin savunduğu hiç müdahale etmeyen devletin, yurttaşların çoğunluğunu yoksulluğa, cehalete ve umutsuzluğa sevk ettiğini söylüyor ve devletin bir yandan bireysel özgürlüğü korurken bir yandan da nüfusun

---

¹⁰⁹ Berktaç, a.g.e., s. 79.

¹¹⁰ Christman, a.g.e., p. 345.

¹¹¹ Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, a.g.e., s. 72.

¹¹² Christman, a.g.e., pp. 350-352.

*çoğunluğunun durumunu iyileştiren reformlarla ortak çıkarları güvence altına alması gerektiğini savunuyordu.*¹¹³

Green'e göre negatif özgürlük, sadece ve sadece bireyin üzerindeki dışsal baskıları ve müdahaleleri kaldırmaktadır ve bireye açlıktan ölme lüksünden, özgürlüğünden başka bir şey vermemektedir. Negatif özgürlük anlayışı, Green'in sosyal devlet ve düşünce anlayışına ters olan bir ifadedir. Green'in pozitif özgürlük anlayışı ise "bireyi güçlendirmeyi ve insanları, yaşamlarını felce uğratan sosyal felaketlerden muhafaza etmeyi amaçlar."¹¹⁴

Devlet müdahalesine sıcak bakan Modern liberallere göre devlet, bireylerin gelişimleri için yardımcı olmalı ve bireylerin kendi potansiyellerini fark etmesi ve geliştirmesi için çaba sarf etmelidir.¹¹⁵ Modern liberaller, devlete bir takım sorumluluklar yüklemiş ve bu görevlerin, sosyal ve iktisadi alanda kendisini göstermesi gerektiğini vurgulamışlardır. Pozitif özgürlük anlayışının içeriği olan bu düşüncelerin çerçevesinde, devlet; kamu sağlığını (hastaneler yaparak), cahil olanların eğitilmesini yani kamu eğitimini (okullar inşa ederek), konut yapımını sağlamalı ve maddi anlamda fakir olan bireylere sosyal yardımını yerine getirmelidir. Burada amaç, Green ve Hobhouse'un da ifade ettiği gibi (Modern liberallerin bu düşüncesini Mill'de paylaşmaktadır) bireyi kendi hazzı, faydası ve çıkarı peşinde koşan bencil varlıklar olarak görmeyerek, doğru bir bireycilik anlayışı içerisinde bireyin kendi kendisini gerçekleştirebilmesi, potansiyelini açığa çıkartabilmesi ve yetiştirebilmesi için yardımcı olmaya çalışmaktır.¹¹⁶

Modern liberaller, kapitalizmi reddetmemişler fakat Klasik liberallerin savunduğu "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" anlayışına soğuk bakarak, toplumsal koşullar için devlet müdahalesinin olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu anlamda Modern liberaller, Klasik liberallerin savunduğu devletin müdahalesini ve yönlendirmesini kabul etmeyen negatif özgürlük anlayışından, "devletin bireylerin özgürlüğünü korumak, geliştirmek ve potansiyellerini gerçekleştirmelerini sağlamak için müdahale etmesine dayanan olumlu

---

¹¹³ Berktaç, a.g.e., s. 80.

¹¹⁴ Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, a.g.e., s. 72.

¹¹⁵ W. W. Fenn, "Modern Liberalism", **The American Journal of Theology**, Vol. 17, No. 4 (Oct., 1913), pp. 511-513.

¹¹⁶ Seaman, a.g.e., p. 780.

(pozitif) özgürlük anlayışına geçmişlerdir”¹¹⁷. Bireylerin gelişimi ve ilerlemesi için önündeki engellerin kaldırılması gerektiğini belirten Modern liberaller, bu anlamda bunu devletin yapması gerektiğini belirtmişlerdir. Green’e göre özgür olmak demek; bir zümre ya da kişi tarafından zorlanmamak demek değildir, ona göre özgürlük, istediğin bir şeyi yapabilme gücüne, olanağına sahip olmak demektir. Kısacası, “pozitif özgürlük, yurttaşların yönetime katılmasını içeren ve bunun gerçekleşebilmesi için gerekli olanakların sağlanmasını da kapsayan, esas olarak “kamusal bir özgürlüktür”¹¹⁸.

1.2.2. Sosyal Adalet ve İktisadi Yönetim

Toplumunu oluşturan sosyal sınıflar arasındaki ekonomik dengesizliklerin giderilmesi ve ekonomik bakımdan zayıf olan sınıfların durumunun iyileştirilmesi ve diğer sınıflara karşı korunması gerektiğini belirten Modern liberaller bu anlamda ekonomik adalet anlayışını benimsemişlerdir.¹¹⁹ Emeği ile para kazanan işçi sınıfının, işverenlere karşı korunması gerektiğini, rahat bir hayat sürebilmeleri ve insan onuruna yakışır bir muamele görmeleri için milli gelirden pay almaları gerektiğini belirten Modern liberaller, bu uygulamalara yönelik tedbirlerin devlet tarafından alınması gerektiğini belirtmişlerdir.

Sosyal liberallere göre, Sabit gelirli tüketiciler, büyük üretici firmalara karşı korunmalı ve vergi yükü dar gelirlilerden yüksek gelirlilere doğru kaydırılmalıdır.¹²⁰ Böylece toplumda oluşabilecek, gelir adaletsizliğine yönelik bir önlem alınmış olacaktır. Hobhouse’e göre vergilendirme sistemiyle ya da müsadere yoluyla, hak edilmemiş kazançlar (modern liberaller bu kazançları miras yoluyla ya da bağışla geçen mallar olarak nitelendirmişlerdir) topluluğun ortak amacına hizmet edecek ve kamuya yönelik devlet tarafından yatırımların yapılması, sürekli aktarımın olması sağlanacaktır.¹²¹

Modern liberaller refah anlayışını, fırsat eşitliği temelinde düşünmüşler ve eğer belli başlı birey veya gruplar, mevcut sosyal koşullardan dolayı zarara

---

¹¹⁷ Berktaş, a.g.e., s. 81.

¹¹⁸ Berktaş, a.g.e., s. 84.

¹¹⁹ Seaman, a.g.e., pp. 785-787.

¹²⁰ Seaman, a.g.e., pp. 794-797.

¹²¹ Seaman, a.g.e., pp. 793-794.

*uğruyorlarsa, o zaman devletin bu zararları azaltmak ya da ortadan kaldırmak üzere yüklenmesi gereken sosyal sorumlulukları vardır.*¹²²

Hobhouse, devletin bireylerin ve sosyal gurupların yararı için, kamu mülkiyetini oluşturması gerektiğini belirtmiş ve bu şekilde bireyler arasında işbirliğinin gelişebileceğini ve sosyal sorumluluğun oluşabileceğini iddia etmiştir. Modern liberaller devletin daha fazla göreve ve sorumluluğa sahip olmasını, bireysel hakları tehdit eden bir unsur olarak görmemektedirler, aksine bireysel hakların ve özellikle de devlet teşviikiyle birlikte bireysel özgürlüklerin artacağını ve genişleyeceğini belirtmişlerdir.¹²³

Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, altyapı hizmetleri ve çevrenin korunması ile ilgili konularda, Modern liberaller devleti görevlendirmişlerdir. Bu anlamda yüksek gelirli kişilerden sosyal adaleti ve kalkınmayı sağlamak için alınan artan oranlı vergilerle yapılan bu hizmetler “sosyal refah devleti” anlayışını doğurmuştur.¹²⁴ Sosyal liberaller, gelirin ve ödüllerin daha hakça bir bölüşümünü sağlamak için, işçi ve tüketicileri örgütleyerek, onları işverenler ve üreticiler karşısında bilinçlendirmeye ve karşılıklı emek, ücret ve fiyatlarla ilgili bir pazarlık gücünü oluşturmaya çalışmışlardır.¹²⁵ Bu süreç ekonomik ve siyasal anlamda yeni oluşumların yaşanmasını ve bilinçli bir toplumun oluşmasını sağlamıştır. Ekonomik yönden zayıf olan sınıflar, üreticiler ve işverenler karşısında güçlü olabilmek için siyasi yapılaşmaya yönelmişler ve böylece bir parti sisteminin oluşmasına yol açmışlardır.¹²⁶

Kapitalist sistemin yararlı olduğunu düşünen sosyal liberaller bu sistemin ortadan kaldırılmasını değil, düzeltilmesini ve devlet tarafından denetlenmesini savunmuşlardır.¹²⁷ Sosyal liberaller halkın mutluluğu ve rahatı için, ekonomide kamusal ve özel sektör arasında bir ayırımı gidilmemesi gerektiğini belirtmişler ve dolayısıyla hangisinin daha iyi sonuç vereceğine bakılarak iktisadi kararların ona göre verilmesini önermişlerdir.¹²⁸ Bu yapılırken, piyasada dezavantajlı olanların durumunu düzeltmeli ve güçlü olanlara karşı

---

¹²² Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, a.g.e., s. 73.

¹²³ Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, a.g.e., s. 73.

¹²⁴ Alan Ryan, **The Making Of Modern Liberalism**, Princeton University Press, First Published, New Jersey, 2012, pp. 26-29.

¹²⁵ Berktaş, a.g.e., s. 91.

¹²⁶ Berktaş, a.g.e., s. 91.

¹²⁷ Berktaş, a.g.e., s. 90.

¹²⁸ Berktaş, a.g.e., s. 90.

korunmasızlar devlet tarafından korumalıdır. Piyasanın fırsat eşitliği sağlamadığı sosyal sınıflara bir takım araçlarla, potansiyellerini açığa çıkaracak yardımlarda bulunmak sosyal liberallerin ana savunusunu oluşturmuştur.

2. KLASİK VE MODERN LİBERALİZM ARASINDA MILL

Mill, birey haklarının en ünlü savunucularından biri olup, “Hürriyet Üstüne” adlı kitabıyla özgürlüğün en güçlü temsilcisi olmuştur.¹²⁹ Mill, özgürlüğün ve bireyciliğin, mutluluk ve fayda için önemli olduğunu vurgulamıştır.¹³⁰ Mill’e göre özgürlüğün ve birey olmanın değeri, toplumun içerisinde kendini gösterebilecek bir durumdur. Mill, kişisel özerkliğin ve bireyciliğin merkezini, bireyin diğer bireylerle olan ilişki sonucunda anlaşılabilirliğini belirtmiştir.¹³¹ Bundan dolayı Mill, liberalizmi özgürlük ve birey hakları üzerine oturtmuştur. Şüphesiz ki liberal değerler, tarihsel süreç içerisinde bu iki kavram etrafında şekillenmiştir.

Mill’in liberalizmi ikinci bölümde de ifade edildiği gibi, Klasik liberallerin savunduğu özgürlük ve bireycilik düşüncelerini içermektedir.* Fakat Mill’in önemli bir özelliği vardır ki, o da liberalizm ideolojisinde iki farklı liberal akım arasında bir geçiş dönemi düşünürü olmasıdır. Mill’in liberalizm anlayışı, hem Klasik hem de Modern liberal değerleri barındırmaktadır. Mill, 19. Yüzyıl Klasik liberalizm ile 20. Yüzyıl Modern (Sosyal, Sosyal Refah, Müdahaleci liberalizm) liberalizm arasında bir köprü kuran düşünür olarak, liberalizmi geniş anlamda tanımlamıştır.¹³²

¹²⁹ James Steintrager, “Mill and LiberalismThe Earlier Letters of John Stuart Mill 1812-1848. Vols. XII-XIII in "Collected Works of JohnStuart Mill" by Francis E. Mineka; John Stuart Mill; Essays on Politics and Culture by JohnStuart Mill by Gertrude Himmelfarb; John Stuart Mill”, **Politics**, Vol. 26, No. 4 (Oct., 1964), p. 566.

¹³⁰ Clark W. Bouton, “John Stuart Mill: On Liberty and History”, **The Western Political Quarterly**, Vol. 18, No. 3 (Sep., 1965), pp. 576-577.

¹³¹ John Gray, “Mill's Liberalism and Liberalism's Posterity”, **The Journal of Ethics**, Vol. 4, No. 1/2, Rights, Equality, and Liberty UniversidadTorcuato Di Tella Law and Philosophy Lectures 1995-1997 (Jan. - Mar., 2000), p. 137.

* Tezin ikinci bölümünde Mill’in siyaset felsefesi açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde Mill’in liberal bir düşünür olması siyaset felsefesini anlatırken, konu gereği merkez noktayı oluşturmuştur. Bundan dolayı Mill’in liberalizm anlayışı ikinci bölümde de anlatılmakla birlikte bu bölümde değinilmeyen konulara yer verilmiştir.

¹³² Berktaş, a.g.e., s. 77.

“Mill’in devlet müdahaleciliğine ilişkin güvensizliği bariz biçimde on dokuzuncu yüzyılın ilkelerinden gelmiştir ama kadınların genel oy hakkına veya işçi birliklerine duyduğu sempati kadar, bireysel hayatın niteliği (“bireyselliğe” bağlılığında ifadesini bulur) üzerindeki vurgusu da, açıkça yirminci yüzyıldaki gelişmeleri beklemiştir.”¹³³ “Mill, bireyin kendini gerçekleştirme doktrini ile erken liberallerin tipik devlet anlayışını birleştirmeyi başarmıştır.”¹³⁴ Mill’in bu çabası bireyselliğin romantik bir anlayışı ile devletin faydacı bir yaklaşımının birleşimidir ki bu düşünce modern liberalizmde sıradan vatandaşların inancındaki en derin çekirdeği oluşturur.¹³⁵ Mill’in liberalizmde klasik ve modern liberallerin ruhu mevcuttur. Bundan dolayı Mill, zamanının ötesinde düşünen, oluşabilecek hak ihlallerini, hayat koşullarını görebilen ve çağdaşlarından bu anlamda farklı olan bir filozoftur.

“Mill, *Hürriyet Üstüne* adlı yapıtında, düşünce ve ifade özgürlüğünün, muhalif düşüncelere hoşgörünün rasyonel, ahlaki ve uygar yurttaşın temel özellikleri olduğunu ve ne devletin ne de halkın çoğunluğunun, başka birisine zarar vermeyen bir bireyin özgürlüğüne müdahale hakkının olmadığını savunmuştur.”¹³⁶ Mill, özgürlük anlayışını ifade ederken “serbestlik” ilkesine de değinmektedir. Bireyin kendisini ilgilendiren ve sonuç olarak da sadece kendisini etkileyen konularda serbest olmasını ifade eden bu ilke, Mill’in özgürlük düşüncesinin anlaşılmasında ipucu vermektedir. Mill, bireyin başka bireyler tarafından ya da toplumsal müeyyideler aracılığıyla kısıtlanmasına karşı çıkmıştır.

Mill, devletin sınırlandırılması gerektiğini belirtmiş fakat bireysel özgürlüklerin kısıtlanmamasını ifade ederken, devlet tarafından gelebilecek baskılara *On Liberty*’de bahsetmemiştir.¹³⁷ Mill, bireyin toplumsal kurallarla kısıtlanmasına, gelenek ve göreneklerin birey üzerindeki baskısına dikkat çekmek istemiştir. Sosyal teamüllerin birey üzerinde yaptırma sahip olmaması gerektiğini çünkü kişisel özgürlüklerin ve bireysel potansiyellerin açığa çıkamayacağını belirten Mill, özgürlüğün sınırlandırılmasını devlet bazında değil toplumsal bazda düşünmüştür.

---

¹³³ Heywood, **Siyaset**, a.g.e., s. 64.

¹³⁴ Paul Franco, “Hegel and Liberalism”, **The Review of Politics**, Vol. 59, No. 4 (Autumn, 1997), p. 859.

¹³⁵ Franco, a.g.e., p. 859.

¹³⁶ Berktaş, a.g.e., s. 78.

¹³⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mill, **Hürriyet Üstüne**, a.g.e., ss. 138-153.

Mill'e göre devlet, mümkün olan en büyük kişisel özgürlük, en yüksek bireysellik ve çeşitlilik için bir araçtır.¹³⁸ Şu da bir gerçektir ki, Mill, toplumda yaşayan bireylerin, özgürlüklerinin ancak toplum sayesinde açığa çıkabileceğini, karşılıklı ilişki sonucunda özgürlüğün ve bireyciliğin değerinin anlaşılabilirliğini belirtmiştir. Bu noktada Mill, sosyal teamüllerin, gelenek ve göreneklerin birey üzerinde bir yaptırıma sahip olabileceğini, toplumsal baskıların yaşanabileceğini söylemiş ve özgürlükler için böyle bir durumun tehdit yaratacağını ifade etmiştir.

Mill, bireysel özgürlüklerin geliştirilmesinden yana olan bir filozof olarak¹³⁹, düşüncelerinde 20. Yüzyılın esintisi mevcuttur. Mill, otoriter bir yönetimi istememektedir çünkü ona göre baskıcı bir yönetimde, bireyler kendilerini gerçekleştiremez, ahlaki ve zihinsel potansiyellerini açığa çıkaramaz.¹⁴⁰ Mill, bir yandan devletin sınırlandırılması gerektiğini vurgularken ve bu anlamda Klasik liberal olurken, diğer yandan bireyin kendi potansiyelini açığa çıkarabilmesi, kendini gerçekleştirebilmesi için bireyin, yardıma ihtiyacı olabileceğini belirtmiş ve devlet müdahalesine, bu anlamda sıcak bakmıştır.¹⁴¹ Mill'in devlet müdahalesinin bazı durumlarda gerekli olduğunu düşünmesi, Modern liberallerin pozitif özgürlük kavramına yaklaştığını göstermektedir. "Mill'in bu özelliği onu 19. ve 20. Yüzyıl liberalizmleri arasında köprü konumuna getirir."¹⁴²

Mill'e göre kişisel özgürlüklerin yaşanabilmesi, bireyin kendini gerçekleştirebilmesi ve potansiyelini açığa çıkarabilmesi için devlet, çocukların eğitimi (kamusal eğitim-okul), çalışma saatlerinin düzenlenmesi, halk sağlığının iyileştirilmesi (hastane), emeklilik sigortası vb. konulara müdahale etmelidir.¹⁴³ Mill, özgürlükleri geliştirmek için devleti bir araç olarak görmüş ve bu anlamda Klasik liberallerden farklı düşünerek Modern liberallere dönük bir bakış açısına sahip olmuştur.

---

¹³⁸ Franco, a.g.e., p. 859.

¹³⁹ Grant B. Mindle, "Liberalism, Privacy, and Autonomy", **The Journal of Politics**, Vol. 51, No. 3 (Aug., 1989), p. 585.

¹⁴⁰ Richard C. Sinopoli, "Thick-Skinned Liberalism: Redefining Civility", **The American Political Science Review**, Vol. 89, No. 3 (Sep., 1995), pp. 613-617.

¹⁴¹ J. E. Parsons, "J. S. Mill's Conditional Liberalism in Perspective", **Polity**, Vol. 5, No. 2 (Winter, 1972), pp. 148-150.

¹⁴² Berktaş, a.g.e., s. 78.

¹⁴³ Berktaş, a.g.e., s. 78.

Klasik liberaller, devlet otoritesi ile bireysel özgürlükler arasında zıt bir ilişkinin olduğunu belirtmişler ve bundan dolayı bireysel özgürlükler için iktidarın sınırlandırılması gerektiğini savunmuşlardır. Fakat 20. Yüzyıl liberalleri özellikle Green, devlet otoritesi ile bireysel özgürlükleri uzlaştırmaya çalışmıştır. Modern liberaller devleti minimal hale getirmek yerine kontrollü bir devlet anlayışını benimsemişler ve devletin bireysel mutluluk için, kişisel gelişim için çalışması gerektiğini belirtmişlerdir. “Bununla birlikte, Modern liberallerin kolektif önlemlere ve hükümet müdahalesine verdikleri destek daima şartlı olmuştur.”¹⁴⁴ Çünkü Modern liberallere göre devletin hedefi, toplumda kendini gerçekleştirmeyen, potansiyelini açığa çıkartmaya gücü olmayan, zayıf ve kırılgan olanın yardımına koşturmasıdır.

2.1. MILL'İN İKTİSADI ÖZGÜRLÜĞÜ VE DEVLETİN FAALİYETİ

Mill, devletin işlevi nedir sorusuna cevap bulmaya çalışmış ve hükümetin işlevini, özgürlükleri ve kişisel gelişimleri en üst seviyeye çıkarmakla görevli kurum olarak görmüştür.¹⁴⁵ Mill, bireylerin acısını azaltmak ya da mutluluklarını arttırmak için özgürlükler dikkate alınarak, adalet talepleriyle ilişkili olarak devletin bireylere müdahale edebileceğini belirtmiştir.¹⁴⁶ Mill'e göre devlet, “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ilkesinin gerisinde bir seyirci olmamalıdır.¹⁴⁷ Çünkü ona göre, devlet bireyi serbest bırakıp sadece çıkarlarının peşinde gitmesine izin vermemeli ayrıca bireylerin özgürlüğü için gerekli önlemleri almalı, bireyi cesaretlendirmelidir. “Mill, diğer pek çok “klasik liberal” düşünürün aksine, bireylerin iktisadi alandaki özgürlüklerinin, devletin mülkiyeti koruma ve güvenliği sağlama görevini kısıtlayacak derecede genişletilmesi fikrine karşı çıkmıştır.”¹⁴⁸

Mill iktisadi faaliyetlerde, devletin aşırı müdahalesine karşı olsa da, bütün bireylerin maksimum iktisadi etkinliği sağlanması ve bunu güvence altına alması için

---

¹⁴⁴ Heywood, **Siyaset**, a.g.e., s. 65.

¹⁴⁵ H. J. McCloskey, “Mill's Liberalism”, **The Philosophical Quarterly**, Vol. 13, No. 51 (Apr., 1963), pp. 143-144.

¹⁴⁶ McCloskey, **The Philosophical Quarterly**, a.g.e., p. 144.

¹⁴⁷ Kışlalı, a.g.e., s. 53.

¹⁴⁸ Cengiz Çağla, **Mill**, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s. 105.

devletin iktisadi hayata müdahale edebileceğini ve etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu anlamda Mill, devletin yapması gereken iktisadi etkinlikleri şu şekilde belirtmiştir: zararlı iktisadi faaliyetleri önlemek, örgün eğitim kurumlarını kurmak, iş sözleşmelerini düzenlemek, fırsat eşitliğini sağlamak, yoksullara yardım etmek ve vergilendirme, mülkiyet, miras haklarını düzenlemektir.¹⁴⁹

Mill'e göre liberalizm, devlet özgürlüğünün yeri hakkında ne basit bir görünüm olabilir ne de devletin fonksiyonu sadece özgürlük tanıtımından oluşur. Bunun yerine liberalizm, devletin uygun fonksiyon veya fonksiyonlarının genel bir bakış açısı bağlamında özgürlüğün yerini açıklayan bir görünüm olmalıdır.¹⁵⁰ Mill bu anlamda Modern liberallerin devlet anlayışına yaklaşarak, devletin mülkiyeti koruma, iktisadi ve sosyal güvenliği sağlama gibi görevlerinin de olduğunu belirtmiştir.

Mill, Klasik liberallerin savunduğu serbest piyasa ekonomisinde doğal, spontane bir düzenin olacağına inanmamıştır. Çünkü bireylerin bencil duyguları, ihtirasları ve çıkarları bu durumu tam tersi bir hale getirmiştir. “Dahası Mill, *laissez-faire* ilkesini desteklemesine rağmen Mill'in iktisadi özgürlük anlayışı bugünün kapitalist sisteminin mevcut iktisadi özgürlük anlayışının, ‘serbest piyasa’, ‘serbest ticaret’, ‘özel mülkiyet’ ve ‘üretim ve alışveriş özgürlüğü’ kavramlarını kıyasıya eleştirmiştir.”¹⁵¹ Ona göre, bireysel özgürlüklerin mahiyeti, kapitalist sistemde farklı yorumlanmış ve ister istemez bireylerin başka bireylerin özgürlüğünü kısıtlamasına yol açmıştır.¹⁵² Özellikle işçi sınıfının konumu, insanın bencilliğinin ve doyumuzluğunun ne sonuçlara yol açacağını gözler önüne sermiştir. Mill, bu konuyla ilgili düşüncelerini “Principles of Political Economy” adlı kitabında ifade etmiş ve işçi sınıfının eşitsiz konumuna değinmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Mill, kapitalist sisteme karşı çıkmamıştır. Bireylerin özgürlüğünün devlet tarafından kısıtlanabileceği fikrini meşru olarak görmemiş ve de hiçbir zaman benimsememiştir.¹⁵³ Fakat bazı durumlarda bireylerin mutluluğu ve faydası için devletin iktisadi hayata müdahale etmesi, Mill'e göre özgürlüklerin sınırlandırılması

---

¹⁴⁹ H. J. McCloskey, “Liberalism”, **Philosophy**, Vol. 49, No. 187 (Jan., 1974), pp. 18-21.

¹⁵⁰ McCloskey, **The Philosophical Quarterly**, a.g.e., p. 144.

¹⁵¹ Çağla, a.g.e., s. 105.

¹⁵² Gray, **The Journal of Ethics**, a.g.e., pp. 161-165.

¹⁵³ Barry S. Clark and John E. Elliott, “John Stuart Mill's Theory Of Justice”, **Review of Social Economy**, Vol. 59, No. 4 (December 2001), pp. 483-487.

anlamına gelmez. Mill, kapitalist sistemde güçlülerin güçsüzleri ezmesine ve bunun adının da özgürlük olarak algılanmasına karşı gelmiştir. Çünkü bunun ahlaki bir davranış olmadığını söylemiş, bireyselleşmenin ve özgürlüğün, bencillik olarak algılanmaması gerektiğini iddia etmiştir. Mill'in bu düşünceleri Klasik liberallerden ayrıldığını ve Modern liberallere yaklaştığını göstermektedir.

Mill kapitalist sistemin, özgürlükleri kısıtlayabileceğine değinmiştir. Azınlıkta olan ve ekonomik anlamda güçlü olan kesimin sistemi iyi kullanıp refah sağlayabileceğini belirtirken, çoğunluğu oluşturan kesimin, mutsuz bir hayat süreceğine ve kendilerini gerçekleştiremeyeceğine değinmiştir. Mill, kazanç bölüşümünün adil olmadığını belirterek, özel mülkiyetin düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵⁴ Mill'e göre bireyler hak ederek, emek harcayarak, tasarrufta bulunarak kazanım elde etmelidir. Böylece toplumda ekonomik farklılıklar uç noktalarda olmayacaktır.

Kısacası, Mill'e göre eski toplumlarda bireyler, kendi bedensel ve akli yeteneklerini kullanarak, tasarrufta bulunarak ve gayret göstererek kazanç sağlamışlardır. Bundan dolayı toplumda, zengin ya da fakir ayrımı yapılmadan bölüşümde adalet kendiliğinden sağlanmıştır.¹⁵⁵ Fakat zamanla, özel mülkiyetin miras yoluyla devredilmesi fırsat eşitsizliklerini ortaya çıkarmıştır. Özel mülkiyeti koruyan yasalar, bireyler arasında dengeleri alt üst ederek, eşitsizliklerin çoğalmasına neden olmuş ve her bireyin yarışa adil ve eşit başlamasına engel olmuştur.¹⁵⁶ Böyle bir adaletsizliğin olmaması için "Mill, nesiller arası imkânları eşit hale getirmek üzere miras yoluyla geçen varlığa ağır bir vergi uygulanmasını önerir"¹⁵⁷. Bu şekilde bölüşümde adalet sağlanmış ve hak ihlallerinin, fırsat eşitsizliklerinin önüne geçilmiş olacaktır.

Şunu da belirtmek gerekir ki Mill, mülkiyet hakkına karşı çıkmamış aksine, Mill özel mülkiyetin olması gerektiğini savunmuştur çünkü ona göre özel mülkiyet özgürlüklerin somut yansımasıdır. Mill, miras yoluyla babadan oğula geçen ya da bağışlarla kazanılan mülklerin toplumda eşitsizlik yarattığını belirtmiştir.¹⁵⁸ Mill, bireyin

---

¹⁵⁴ John Stuart Mill, **Principles of Political Economy Books IV and V**, Penguin Books, First Published, England, 1970, pp. 217-223.

¹⁵⁵ Clark-Elliott, a.g.e., p. 485.

¹⁵⁶ Mill, **Principles of Political Economy Books IV and V**, a.g.e., pp. 205-211.

¹⁵⁷ Çağla, a.g.e., s. 138.

¹⁵⁸ Clark-Elliott, a.g.e., p. 482.

emek harcamadan, çaba göstermeden, kendi zihinsel ve bedensel yeteneklerini kullanmadan ve tasarrufta bulunmadan elde ettiği kazançların, toplumda fırsat eşitsizliğini başlattığını ve bundan dolayı özgürlüklerin, serbestliklerin kısıtlandığını belirtmiştir.¹⁵⁹

Mill, Modern liberallerin özgürlük anlayışına yaklaşarak, miras ya da bağış yoluyla kazanılan ve toplumda eşitsizliklerin çoğalmasına neden olan şeylere devletin bazı sınırlar koyarak, bireyler arasında oluşabilecek fırsat eşitsizliğini engellemesini istemiştir.¹⁶⁰ Mill, sosyal adaletin sağlanması gerektiğini ileri sürmüş ve Modern liberallerin perspektifine yaklaşarak, devletin bireylerin mutluluğu ve özgürlüğü için önlemler alması gerektiğini belirtmiştir.¹⁶¹ Ayrıca Mill, bölüşümde ve fırsatlarda eşitliğin olabilmesi için ayrıcalıklı bulunan kesime devletin meşru sınırlamalar getirebileceğini ve miras yoluyla elde edilen toprak üstündeki servetlere ağır vergiler koyarak durumu eşit hale getirebileceğini savunmuştur.¹⁶² Toprak üstünde mülk sahibi olan bireylerin diğer bireyleri ezmemesi, sınırlandırmaması ve haklarını ihlal etmemesi için devlet, bir kimseye geçinebileceğinden daha fazla toprak sahibi olma hakkını tanımamalıdır.

Mill, kapitalist sistemin iyileştirilmesi ve işçi sınıfı ile özyönetimli piyasa sosyalizmi yönünden önemli reformlar yapılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁶³ Piyasanın bir takım araçlarla kontrol edilmesi gerektiğini savunan Mill, bu anlamda Modern liberaller gibi devlete sorumluluk yüklemiştir.¹⁶⁴ Kontrollü bir devletin olması gerektiğini belirten Mill, devletin yetkisini genişletirken, bunu bireysel özgürlükler ve maksimum fayda için istemektedir. Mill'e göre kapitalist sistemin değiştirilmesi ve düzeltilmesiyle birlikte, iktisadi özgürlükler daha geniş çapta yaşanabilecektir.

Mill, sanayi kapitalizminde özgürlüğü kısıtlayıcı unsur olarak, bireyin meslek tercihlerinin az olmasına değinmiştir. Mill kapitalizmin bireyi köleleştirmesine ve çalışan kesimin, sanayiye yaşamak için bağımlı hale gelmesine karşı çıkmıştır. İşçi sınıfının, diğer kesimlerin tercihlerine göre hareket etmekte zorunlu olduğunu belirtmiş, böyle bir

---

¹⁵⁹ Mill, **Principles of Political Economy Books IV and V**, a.g.e., pp. 211-228.

¹⁶⁰ Mill, **Principles of Political Economy Books IV and V**, a.g.e., pp. 220-223.

¹⁶¹ Andrew Kernohan, **Liberalism, Equality, and Cultural Oppression**, Cambridge University Press, First Published, 1998, pp. 35, 73-78.

¹⁶² Mill, **Principles of Political Economy Books IV and V**, a.g.e., pp. 225-232, 346-362.

¹⁶³ Çağla, a.g.e., s. 105.

¹⁶⁴ Maurice Cowling, **Mill and Liberalism**, Cambridge University Press, Second Edition, 2005, pp. 41-44.

zorunluluğun bireysel özgürlükleri sınırladığını söylemiştir.¹⁶⁵ Mill, ayrıca maddi kaynakların yetersizliğini, ekonomik hayatta bireyin potansiyelini ortaya çıkartmasına engel olacak unsur olarak görmüştür. Bireyler, kişisel gelişim ve eğitim için, gelir gibi bir takım maddi kaynaklara ihtiyaç duyar.¹⁶⁶ Mill, bireyler üzerinde böyle bir baskının ve sınırlandırmanın olmaması için devletin ekonomiye ve çalışma koşullarına müdahale etmesine meşru bakmıştır.¹⁶⁷ Fakat Mill, eğitimde asgari standartları uygulamak için devlet müdahalesini savunurken, tekelci eğitimin kazanılması ve okulların sağlanmasıyla eğitimde devlet müdahalesinin tehlikeleri hakkında uyarıda bulunmuştur.¹⁶⁸ Mill, Klasik liberaller gibi devlete temkinli yaklaşmayı seçmiş, bir yandan da bireysel ve toplumsal fayda ve özgürlükleri maksimize etmek için devleti araç olarak görmüştür.

Mill'e göre bireyler çalışmak istediği yer ile ilgili olarak özgürce tercih yapabilmeli ve kurumlar arası dolaşabilme özgürlüğüne sahip olmalıdır.¹⁶⁹ "Mill'e göre, bireysel serbestliğin iktisadi uygulamaları bireylerin kendi mesleklerini seçme, iş kurma ve iş ortaklıklarına katılma, işçilerin sendikaya girme ve greve katılma, bireylerin kendi iş güçleri doğrultusunda üretime katkıları ile kendi hedeflerine ulaşma özgürlüğünü de kapsamalıdır."¹⁷⁰ Mill'in bu düşünceleri, Modern liberallerin pozitif özgürlük anlayışıyla paralellik arz eder. Çünkü Mill, bireylerin tek başlarına böyle bir uygulamayı oluşturamayacağını belirtmiş ve devletin politik araçlarla bireyin mutluluğu ve faydası için önlemler almasını savunmuştur.

Mill'e göre iktisadi özgürlük, üç olumlu özelliğe sahiptir. Birincisi, iktisadi özgürlük; kişisel bağımsızlık ve bireyin kolektif öz yönetim (özerklik) yoluyla, bireylerin kendi kişiliklerinin, tercih ve zevklerinin gelişmesini sağlamıştır.¹⁷¹ İkincisi, bireyler, kendi yaşamlarını sağlayabilmek, hedeflerine ulaşabilmek ve daha iyi koşullarda bir hayat sürebilmek için fırsatlar ve kaynaklar üretmişler ve diğer aktörlere bağımlı olmadan hareket etme gücünü elde etmeye çalışmışlardır. Üçüncüsü ise, bireyler, iktisadi

---

¹⁶⁵ Cowling, a.g.e., pp. 92-105.

¹⁶⁶ Çağla, a.g.e., s. 113.

¹⁶⁷ McCloskey, **Philosophy**, a.g.e., pp. 21-25.

¹⁶⁸ McCloskey, **Philosophy**, a.g.e., p. 26; David Friedman, "Piyasa, Devlet ve Eğitim", **Liberal Düşünce Dergisi**, çev. Murat Sartaş, Cilt: 13, No: 49, Kış 2008, s. 30.

¹⁶⁹ Çağla, a.g.e., s. 115.

¹⁷⁰ Çağla, a.g.e., s. 119.

¹⁷¹ Çağla, a.g.e., s. 108.

girişimlerinde özerkliklerini sağlayabilmek için yönetime katılma fırsatını yaratmışlardır. Bireyler böylece kendi haklarını korumak ve geliştirmek için çabalamıştır.

Mill, bireylerin iktisadi özgürlüklerinin devlet tarafından güvence altına alınmasını savunmuştur. “Mill için iktisadi özgürlüğünü güvence altına alma hedefi, bütünüyle ‘toplumsal ve bölüşümsel adalet’in sağlanmasıyla ilişkilidir.¹⁷² Mill, iktisadi alanda herkesin maksimum seviyede özgür olması gerektiğini belirtmiş, bazılarının kısıtlanıp ta bazılarının önünün açılmasına karşı çıkmıştır.¹⁷³ Mill, özgürlüğün, adalet ve fayda ile bağlantılı olarak ele alınıp, bireylerin kendi potansiyellerini faydacı bir anlayışla geliştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Mill, bireylerin kendilerini gerçekleştirmelerinin hem bireysel hem de toplumsal fayda yaratacağı için istemektedir.¹⁷⁴ Bundan dolayı Mill, kişisel ve iktisadi özgürlüklerin önünün devlet tarafından açılması gerektiğini vurgulamıştır.

2.2. MILL’İN İŞÇİ SINIFINA VE KADINA BAKIŞI

Mill, toplumu değerlendirirken, bütünü değil parçaları görerek, her parçanın toplumda bir değerinin, özgürlüğünün ve hakkının olması gerektiğini savunmuş ve birey olarak bunu hak ettiklerini belirtmiştir.¹⁷⁵ Bu anlamda, işçi sınıfının ve kadının toplumdaki konumuna dikkat çekmiştir. “Mill iktisadi işletmelerin yönetiminde, özgürlüğü en üst düzeye çıkarmak için işçinin kendi kendisini yönetmesini esas almıştır.”¹⁷⁶ Bu düşünceleriyle Mill, Modern liberalizme adım atmıştır. Mill, toplumda kadınların bir hakka sahip olmadığını, özgürlüklerinin verilmediğini, seçme haklarının olmadığını görmüştür. Bundan dolayı Mill, daha sosyal, eşitlikçi ve modern temalara yönelmiş, toplumdaki alt

---

¹⁷² Çağla, a.g.e., s. 122.

¹⁷³ Mill, **Principles of Political Economy Books IV and V**, a.g.e., pp. 201-212.

¹⁷⁴ Cowling, a.g.e., pp. 72-86.

¹⁷⁵ C. L. Ten, “Mill and Liberty”, **Journal of the History of Ideas**, Vol. 30, No. 1 (Jan. - Mar., 1969), pp. 50-53.

¹⁷⁶ Çağla, a.g.e., s. 148.

sınıfların ve kadınların özgürlüklerini savunmuştur.¹⁷⁷ Mill, cinsiyetler arasında meydana gelen her eşitsiz durumu reddetmiş ve cinsiyet ayrımcılığına karşı çıkmıştır.¹⁷⁸

The Subjection of Women'da kadının seçme özgürlüğünün olmadığını, toplumda erkeğe bağlı kadınların olduğunu ve dolayısıyla kendilerine ait bir kimliğe sahip olamadıklarını belirten Mill, kadının toplumdaki konumunu iyileştirmeye çalışmıştır. Kadın eş ve erkek eş arasında saygıya ve sevgiye dayalı bir beraberliğin değil de daha çok kadın eşin erkek eşten korkan ve korkuyla birlikte yaşanan bir evliliğin olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁹ Mill, evlilikte kadın-erkek ilişkisini efendi-köle ilişkisine benzetip, kadın eşleri efendisinden korkan köleler olarak nitelendirmiş ve bu duruma karşı gelerek, sosyal pozisyonlarının eşit olmasını istemiştir.¹⁸⁰ Mill toplumda her anlamda kadınların da erkeklerle aynı haklara sahip olması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁸¹

*J. S. Mill, kadınlarında her türlü girişimde erkeklerle eşit düzeyde başarılı olabileceğini vurgularken, onların ev işleriyle uğraşmayı sürdürmeleri gerektiğini varsaymıştır. Ailede cinsiyete dayalı işbölümünün, rızayla, ama hiçbir biçimde hukukla değil, genel geleneklerle gerçekleştiğini söylemiş ve bunun da iki kişi arasında en uygun işbölümü olacağını savunmuştur.*¹⁸²

Mill, sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan işçi sınıfının, toplumdaki konumuna da değinmiştir. Mill, gelir adaletsizliğinden, mülkiyet hakkından ve vergilendirmeden bahsederek, işçi sınıfının konumunu iyileştirmeye çalışmıştır. Bireysel özgürlüklerin, belli bir azınlık için değil de her birey için olması gerektiğini savunan Mill, işçi sınıfının ve kadının toplumdaki yerine atıfta bulunarak hem cinsiyet ayrımcılığına hem de zengin ve fakir arasındaki uçuruma karşı çıkmıştır.¹⁸³ Cinsiyet ve sınıf ayrımının toplumu geriletmediğini ve bireysel ve toplumsal faydalar için böyle bir ayrımın ortadan kalkmasını

---

¹⁷⁷ Julia Annas, "Mill and the Subjection of Women", **Philosophy**, Vol. 52, No. 200 (Apr., 1977), pp. 183-192.

¹⁷⁸ Denise Schaeffer, "Feminism and Liberalism Reconsidered: The Case of Catharine MacKinnon", **The American Political Science Review**, Vol. 95, No. 3 (Sep., 2001), p. 705.

¹⁷⁹ Julia Annas, "Mill And The Subjection Of Women", **Liberalism Volume II**, Edited By: Richard J. Arneson, Great Britain at the University Press, Cambridge, 1992, pp. 161-164.

¹⁸⁰ Annas, a.ge., p. 181.

¹⁸¹ Bruce Baum, "J. S. Mill on Freedom and Power", **Polity**, Vol. 31, No. 2 (Winter, 1998), p.189.

Elizabeth S. Smith, "John Stuart Mill's "The Subjection of Women": A Re-Examination", **Polity**, Vol. 34, No. 2 (Winter, 2001), p. 181

¹⁸² Will Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Eylül 2006, s. 536.

¹⁸³ Berktaç, a.g.e., ss. 78-79.

savunan Mill, kadınlara ve işçilere oy hakkının tanınmasını istemiş ve bu anlamda çalışmalarda bulunmuştur.¹⁸⁴

*Mill, cinsiyetler arasındaki farkın, sınıflar arasındaki fark gibi, doğal değil, toplumun ve eğitimin yarattığı bir eşitsizlik olduğuna inandığı için ve kadın-erkek bütün insanların yeteneklerini ve zihinsel kapasitelerini tam olarak geliştirme hakkına sahip olduklarını savunduğu için, kadınlara oy hakkı da dâhil olmak üzere her türlü eşitliğin sağlanmasını istemiştir.*¹⁸⁵

Mill, işçi sınıfına, kadına, cinsiyet ve sınıf ayrımcılığına yönelik düşüncelerinde, Modern liberallerin ışığını yansıtmıştır. Mill, kadın ve erkeğin toplumda ayrı ayrı yerlerinin ve öneminin olduğunu belirtmiştir. Kadının erkeğe bağlı olduğu toplumların yeterince gelişemeyeceğini belirten Mill, toplumsal ilerleme için kadın ile erkek arasındaki eşitliğin sağlanmasını istemiştir.¹⁸⁶

2.3. MILL'İN TEMSİLİ DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Demokratik bir yönetimin özgürlükleri ve insan haklarını koruyacağına inanan liberaller¹⁸⁷ gibi Mill'in de tercihi demokratik bir yönetimdir. Demokratik bir yönetimin arkasında, liberal değerlerin olmasını, insan haklarının kesinleşmesini ve sosyal ve iktisadi hayatta özgürlüklerin yaşanmasını¹⁸⁸ savunan Mill, toplumda özgürlüklerin kısıtlanmasını, baskının olmasını, otoritenin hoşgörüsüz olmasını, azınlıkların çoğunluğun tahakkümü altında ezilmesini ve çoğunluğun özgürlüğü tehdit etmesini reddetmiştir. Bu bağlamda Mill otoriter bir yönetim değil demokratik bir yönetimi, yani hakların eşit dağıtıldığı, çoğunluğun azınlık için tehdit olmadığı ve ifade özgürlüğünün olduğu bir yönetim biçimini tercih eder.

¹⁸⁴ Ann Levey, "Liberalism, Adaptive Preferences, and Gender Equality", **Hypatia**, Vol. 20, No. 4, Analytic Feminism (Autumn, 2005), pp.127-130.

¹⁸⁵ Berktaç, a.g.e., s. 79.

¹⁸⁶ Riane Eisler and David Loye, "The "Failure" of Liberalism: A Reassessment of Ideology from a New Feminine-Masculine Perspective", **Political Psychology**, Vol. 4, No. 2 (Jun., 1983), pp. 379-381. Ayrıca bakınız:

Ruth Abbey, "Back toward a Comprehensive Liberalism? Justice as Fairness, Gender, and Families", **Political Theory**, Vol. 35, No. 1 (Feb., 2007), pp. 21-28

¹⁸⁷ Barry Holden, **Understanding Liberal Democracy**, Philip Allan Longman Higher Education, First Edition, June 1988, pp. 78-85.

¹⁸⁸ Atilla Yayla, **Siyaset Teorisine Giriş**, Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ekim 2002, Ankara, s. 41.

Mill'e göre mevcut yönetim şekillerinden özgürlüğe en fazla müsait olan yönetim biçimi liberal demokrasidir.¹⁸⁹ Çünkü liberal demokrasi, hiç kimseye bütüncül bir hayat tarzını ve ortak iyiyi yansıtmamakta, baskı uygulamamaktadır.¹⁹⁰ “Liberal demokrasi meşruiyetini halkın rızasından ve insan haklarına saygıdan alan, fakat sınırsız yetki sahibi olmayan, sınırlı ve anayasal bir siyasi yönetimdir.”¹⁹¹ Mill demokratik süreci “eğitici” bir süreç olarak görmekte ve insan haklarını koruduğuna inanmaktadır. Mill'e göre demokratik süreç hazları tatmin eden bir mekanizma değil, bireyin karakterinin en iyi şekilde şekillenmesini sağlayan ve buna yardım eden bir süreçtir.¹⁹²

Mill, özgürlüğün ve bireyciliğin ancak kendi kendini yönetmekle, yönetimde söz sahibi olmakla olabileceğini, yani demokrasinin olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁹³ Antik Yunan'daki demokrasiye hayran olan Mill, katılımcı demokrasinin kalabalık nüfuslarda işlerliğini kaybedeceğini belirterek, temsili demokrasiyi benimsemiştir.¹⁹⁴ Toplumda siyasete ne kadar katılım olursa, yönetimin de o derece iyi ya da kötü olacağını belirtmiştir.¹⁹⁵ Mill'e göre, hükümetin ya da devletin uzun vadede değeri, onu oluşturan bireylerin değeriyle ilgilidir. Mill, liberal bir devletin, hükümetin olabilmesi için arkasında liberal bir toplumun bulunması gerektiğine vurgu yapmıştır. En üst seviyede mutluluk için özgürlüklerin yaşanmasını isteyen Mill, bu yüzden “Evrensel Oy Hakkı”nın olmasını ve bu anlamda da erkekler gibi kadınların da oy kullanmalarını savunmuştur.¹⁹⁶ Kısacası, en büyük fayda için Mill, sanayi devrimiyle ortaya çıkan işçi sınıfının ve kadının da yönetimde oy hakkına sahip olması gerektiğini belirtmiştir.

Özgürlüğün ve bireyciliğin nasıl var olabileceğini ve varlığını nasıl sürdürebileceğini ortaya koyan Mill, iyi yönetim için de bireylerin belli bir eğitim, kültür

---

¹⁸⁹ Norberto Bobbio, **Liberalism and Democracy**, Verso, First Edition, New York, 1990, pp. 51-53.

¹⁹⁰ Bilal Samur, “Din Özgürlüğü, Çoğulculuk ve Liberal Demokrasi”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 63, Yaz 2011, s. 11.

¹⁹¹ Yayla, **Siyaset Teorisine Giriş**, a.g.e., s. 35.

¹⁹² Ellen Frankel Paul, “Mill on Good Government John Stuart Mill and Representative Government by Dennis F. Thompson”, **The Review of Politics**, Vol. 39, No. 3 (Jul., 1977), pp.435-437.

¹⁹³ J. S. McClelland, **A History Of Western Political Thought**, Routledge, London and New York, 1996, p. 461.

¹⁹⁴ Gordon A. Welty, “Mill's Principle Of Government As A Basis Of Democracy”, **The Monist**, Vol. 55, No. 1, Foundations of Democracy (January, 1971), pp. 58-60.

¹⁹⁵ Beth E. Warner, “John Stuart Mill's Theory of Bureaucracy within Representative Government: Balancing Competence and Participation”, **Public Administration Review**, Vol. 61, No. 4 (Jul. - Aug., 2001), pp. 403-405.

¹⁹⁶ Warner, a.g.e., p. 407-410.

ve ekonomi seviyesinde olması gerektiğini ve temsili demokrasi içinde istekli olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁹⁷ Mill'e göre halk temsili demokrasiyi benimsemeli, onu korumalı, birey; üstüne düşen vazifeleri istekli bir şekilde, gönüllü olarak yerine getirmeli, kişisel, sosyal ve kültürel gelişmelerini, eğitimlerini tamamlamalıdır.¹⁹⁸

“Mill'in demokrasi ile bireysel yarar arasında kurmuş olduğu ilişki, onun özgürlük ile özyönetim arasında kurmuş olduğu ilişki ile uyumludur.”¹⁹⁹ Mill, yönetime katılan kesimin diğer sınıfları da düşünerek hareket ettiğine inanmamıştır.²⁰⁰ Bu anlamda Mill çoğunluğa değil farklı sınıflarında var olduğu çoğulcu bir yönetimin olması gerektiğini istemiş ve bu yolla ancak özyönetimin yaşanabileceğini ve dolayısıyla özgürlüklerin olabileceğini belirtmiştir. Mill'e göre demokrasi ve çoğulculuk, kişisel gelişim ve özgürlük için el ele gitmelidir.²⁰¹ Mill'e göre demokrasinin olmasıyla bireyler, kendilerini geliştirir ve var olan düzenin daha iyi bir konuma gelmesi için uğraşırlar.²⁰² Yönetimde farklı görüşler oldukça, o toplum daha hızlı ilerler ve bireysel mutluluk arttığı gibi toplam fayda da en üst seviyeye çıkar.

Mill, demokratik yönetimin özgürlükler ve kişisel gelişim için uygun olduğunu düşünmekle birlikte, Klasik liberaller gibi demokrasiye kaygıyla yaklaşmaktadır. “Klasik liberal düşüncesinde, liberal değerler arasında ilk sırayı alan bireysel özgürlük ile demokrasi arasında bir gerilim mevcuttur.”²⁰³ Klasik liberaller, demokrasinin çoğunluğun tahakkümüne yol açabilecek bir durumunun olduğuna dikkat çekerek, demokrasinin “halk çoğunluğunun” iradesini yansıttığını belirtmişlerdir. “Demokrasi, liberalizmden çıplak olarak bakıldığında halka dayalı, halk tarafından seçilmiş bir yönetim isterken; liberalizm, demokrasiden ayrı bakıldığında, sınırlı yetkili ve hukuka bağlı yönetim talep eder.”²⁰⁴ Bu

---

¹⁹⁷ John Stuart Mill, “Temsili Hükümet Üstüne Düşünceler” den Seçme Parçalar: 2. Hangi Toplum Koşullarında Temsili Hükümetin Uygulanamayacağı Bölüm IV”, çev. Sina Akşin, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 3**, der. Mete Tunçay, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963, ss. 86-87. Bobbio, **Liberalism and Democracy**, pp. 63-66.

¹⁹⁸ Bobbio, a.g.e., ss. 87-89.

¹⁹⁹ Derda Küçükalp, “Fayda, Özgürlük ve Demokrasi ilişkisi Bağlamında John Stuart Mill'in Politik Felsefesi”, **Felsefe Dünyası**, Sayı:56, 2012/2, Ankara, s. 118.

²⁰⁰ John Stuart Mill, “Temsili Yönetim Üstüne Düşünceler III. Bölüm: En İdeal Yönetim Biçimi Temsili Yönetimdir”, s.295.

²⁰¹ Samur, a.g.e., s. 9.

²⁰² John Stuart Mill, “Temsili Yönetim Üstüne Düşünceler III. Bölüm: En İdeal Yönetim Biçimi Temsili Yönetimdir”, s. 296-297.

²⁰³ Köker, a.g.e., s. 40.

²⁰⁴ Yayla, **Siyaset Teorisine Giriş**, a.g.e., s. 35.

anlamda liberalizm, bireysel özgürlükleri ve bireyi güçlendirmeye çalışırken, demokrasi, çoğunluğun isteğine bağlı olarak şekil alıp, hükümeti güçlendirebilir.

Azınlık haklarının ve özgürlüklerin çoğunluğun altında ezilebileceğinden korkan liberaller, “negatif özgürlük anlayışının katı bir yorumunu benimseyerek, özgürlüğün kendini yönetmekle değil, yönetimin sınırlandırılması ile ilişkili olduğunu belirtmiştir”²⁰⁵. Özgürlük ve demokrasi arasında zorunlu ve vazgeçilemez bir ilişkinin olmadığını vurgulayan liberallere göre, liberal demokrasinin cezbedici yanı hoşnut olunmayan, kötü yönetime sahip yönetimlerden en kolay şekilde kurtulma imkânı vermesidir.²⁰⁶ Demokraside bireyler, istemedikleri yönetimi sandık yoluyla oy kullanarak, kolaylıkla ve sorunsuzca değiştirebilirken, diğer yönetimlerde mesela diktatörlüğün olduğu bir sistemde bireyler istemedikleri yönetimi şiddete ya da savaşa, isyana başvurarak (ki başarılı olup olamayacakları da kesin değildir) değiştirmeye çalışmaktadır.

Mill, Klasik liberallerin demokrasiye duyduğu kaygıyı paylaşmakla birlikte, demokratik bir yönetimin bireysel gelişim için önemli olduğunu belirtmiş ve çoğulculuğu savunan bir bakış açısıyla da bireylerin yönetime daha fazla katılarak, çoğunluğun ya da kamuoyunun tahakkümüne maruz kalmayacağını belirtmiştir.²⁰⁷ Mill’in bu düşüncesi Antik Yunan’da var olan katılımcı demokrasinin izlerini taşımaktadır. Bu noktada, Modern liberaller ile Mill arasında bir paralellik mevcuttur. Çünkü Modern liberaller de özgürlük ile demokrasi arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu düşünmüşlerdir. Pozitif özgürlük anlayışında bireyin kendini gerçekleştirme, kendi potansiyelini açığa çıkartması önemlidir. Modern liberallere ve Mill’e göre bu durum yönetime katılmakla mümkündür. “Mill alt sınıflar da dâhil olmak üzere devlet yönetimine etkin katılımı savunmuştur.”²⁰⁸

Şunu da belirtmek gerekir ki halkın veya halkın çoğunluğunun iradesini yansıtmaya aracı olan seçimler, aslında bütün halkın değil, oy kullanma hakkına sahip olanların, oy kullanan kesimin görüş ve kanaatlerini yansıtır.²⁰⁹ Mill, böyle bir durumla karşılaşmamak

---

²⁰⁵ Küçükalp, a.g.e., s. 121.

²⁰⁶ Yayla, **Siyaset Teorisine Giriş**, a.g.e., s. 35.

²⁰⁷ George Sabine, **Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi**, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, 3. Baskı, Ocak 1997, ss. 120-125.

²⁰⁸ Bertay, a.g.e., s. 78.

²⁰⁹ Yayla, **Siyaset Teorisine Giriş**, a.g.e., s. 41.

ve kamuoyunun tahakkümüne maruz kalmamak için evrensel oy ilkesini savunmuştur.*
Yönetimde, olabilecek en fazla katılımı isteyen Mill, eğitimle birlikte siyasete ve yönetime katılımında arttırılması gerektiğini belirtmiştir. Mill, kalabalık toplumlarda katılımcı demokrasinin yaşanamayacağını belirtmiş olsa da demokratik yönetimlerde, bireylerin siyasete katılımında cüzi bir artış olsa bile dahi büyük farklılıklar yaratacağını iddia etmiştir.

---

* Mill, evrensel oy ilkesini savunmakla birlikte, onun düşüncesinde demokrasi konusunda elitist bir anlayışta mevcuttur. Bu anlayış onun en çok eleştirilen yönünü oluşturur. Mill etkin katılım için evrensel oy hakkını benimsemiş olsa da, her bireye eşit sayıda oy hakkını savunmayıp, bireylerin eğitim seviyelerine ve buldukları konuma göre farklı sayıda oy hakkını ortaya atmıştır. Bu anlamda Mill'e göre, belli bir eğitime ve diplomaya sahip olanlar dört veya beş oy kullanabilirken, kalifiye ve yönetim kadrosunda olan işçiler iki veya üç oy kullanmalıdır. Ayrıca sıradan işçilere ise Mill, tek oy kullanma hakkının verildiği çoğul/çoklu oy kullanma sistemini ortaya koymuştur. Cahil halk kitleleri olarak nitelendirdiği bireylere ise oy hakkının verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Mill'e göre cahil halk kitleleri yani okur-yazarlığı olmayan bireyler, yönetimde isabetli seçimler yapamayabilirler. Mill, toplumda bireylerin gelişim seviyesine eğitim seviyesine bağlı olarak yönetime katılması gerektiğini ve eğitim seviyesini yükselterek katılımın arttırılması gerektiğini belirtmiştir. Kısacası, Mill, oy verme hakkının okur-yazar olmayanlar hariç herkesi içine alacak şekilde genişletilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu şekilde özgürlüklerin yaşanabileceğini ve buna bağlı olarak da demokrasinin işleyeceğini savunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Warner, a.g.e., p. 407; Mill, "Temsili Yönetim Üstüne Düşünceler III. Bölüm: En İdeal Yönetim Biçimi Temsili Yönetimdir", s. 35; Roy C. Macridis, **Contemporary Political Ideologies: Movement and Regimes**, Scott, Foresman and Company, Fourth Edition, London, 1989, pp. 30-32, 39-42.

SONUÇ

Özgürlük, bireyciliği yaratacak olan liberal değerler açısından en etkili ve en önemli olan, kavramlar arasında birinci sıradadır. Liberaller tarihsel anlamda ilk zamanlarda özgürlük ve eşitlik arasında bir gerilim yaşamış olsalar da özgürlüğü öne çıkaran bir bakış açısına sahip olmuşlardır. Liberaller, politik, toplumsal ve kültürel felsefenin temeline özgürlük kavramını oturtmuşlardır. Özgürlük, her anlamda öncelikli ve vazgeçilemez değer olarak görülmüştür. Her bireyin düşüncelerini özgürce ifade edebilmesine vurgu yapan liberaller, kişisel gelişimin ve bireysel potansiyelin açığa çıkarılabilmesinin özgürlüğe bağlı olduğunu savunmuşlardır.

“Kime, neye, ne kadar özgürlük?” sorusu liberaller için hayati derecede önemlidir. Çünkü liberalizm, bir bireyin özgürlüğünün diğer bir bireyin özgürlüğüne tehdit oluşturmayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Liberallere göre, benim özgürlüğüm, bir başkasının özgürlüğünün bittiği yerde başlar. Yani ben, benim özgürlük sınırlarım içerisinde, sonuç itibarıyla sadece beni ilgilendirdiği konularda serbest davranabilirim.

John Stuart Mill, şüphesiz ki özgürlüğün en büyük ve en önemli savunucularındandır. Mill, bireyi birey yapan ve ona bir anlam kazandıran değer olan özgürlük olduğuna inanmıştır. Mill, her bireyin kendi düşüncesini özgürce ifade etmesini savunmuştur. Hiçbir düşüncenin ya da söylemin susturulmayı hak etmediğini belirtmiş ve bu anlamda düşünme ve tartışma özgürlüğünü her kesime ve cinsiyete yaymaya çalışmıştır. Mill, yanlışlıkların ya da haksızlıkların ancak bu yolla düzeltilebileceğini belirtmiştir. Çoğunluğa hitap eden bir bakış açısının yanlış olduğunu çünkü çoğunluğun baskısı altında bireylerin ezilebileceğini hatta yok olabileceğini söylemiştir. Mill'e göre çoğunluğa hitap eden bir yönetim kolaylıkla despotizmi getirebilir. Bu yüzden Mill, çoğunluğa değil çoğulluğa hitap edecek olan bir devlet-toplum anlayışını benimsemiştir.

Mill özgürlüğü, bireyin kendini gerçekleştirebilmesi, kişiliğini elde edebilmesi ve tam anlamıyla bir birey bilincine sahip olabilmesi için zorunlu olarak görmüştür. Özgür

olmayan toplumlarda ilerlemenin, gelişmenin yaşanamayacağını ve tarihte hiçbir iz taşıyamayacağını belirten Mill, özgürlüğün, uygarlık için itici bir güce sahip olduğunu belirtmiştir. Mill, medeni bir topluluğun herhangi bir üyesinin başka biri tarafından maddi ya da manevi şekilde her nasıl olursa olsun yönlendirilmesine karşı çıkmıştır. Çünkü böyle bir yönlendirme Mill'e göre, bireysel gelişimde ve kişinin kendi potansiyelini açığa çıkarmasında, bireyin önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Mill her bireyin seçimlerinde serbest olması gerektiğini vurgulamıştır. Mill kişinin kendisini ilgilendiren ve sonuç olarak sadece kendisini etkileyen konularda özgür olması gerektiğini savunmuştur. Fakat Mill'de hoşgörü ve saygı, özgürlüğün temelini oluşturmaktadır. Mill, bireyin fayda elde edebilmek için, başka birinin hakkını ihlal etmesine, özgürlüğünü kısıtlamasına karşı çıkmıştır. Mill, burada bencil, katı bir faydacı anlayışı terk ederek, esas özgürlüğün diğer bireylerin haklarına duyulan saygı ve karşılıklı hoşgörüyle yaşanabileceğini belirtmiştir.

John Stuart Mill, bireye, özgürlüğe, devlete ve topluma bakış açısı olarak hem Klasik hem de Modern liberalizmin özelliklerini taşımaktadır. Bu anlamda Mill'in düşünceleri, zamanının oldukça ilerisinde yürüyen bir filozof olarak Klasik ve Modern Liberalizm arasındaki köprü olma özelliğini taşımaktadır. Mill'in liberalizm açısından önemi tam da bu noktada kendini göstermektedir. Mill, eklektik bir yapıya sahip bir düşünür olarak, liberalizm anlayışında da bu özelliğini korumaktadır.

Mill, Klasik liberallerin savunduğu negatif özgürlük anlayışını benimsemiştir. Klasik liberaller, özgürlüğün en büyük bireysel güç olduğunu belirtmişlerdir. Negatif özgürlük anlayışı, dışardan bireyin hiçbir müdahaleye, baskıya, zorlamaya ve yönlendirilmeye maruz kalmamasını ifade eder. Mill, bireyin kendi bedeninde ve hayatında karar verecek olan tek kişinin yine bireyin kendisi olduğunu belirtmiştir. Mill, Klasik liberaller gibi bireysel mutluluk ve kişisel gelişim için özgürlüklerin olması gerektiğini savunmuştur. Bu anlayışa göre özgürlüğü tehdit edebilecek unsur, devlettir. Klasik liberallere göre devlet özgürlüğün önünde bulunan ve toplumu aynılaştırarak kendi vatandaşını yaratmaya çalışan bir kurumdur. Devlet her an otoriteye ve zora dönüşebilecek olan bir kurumdur. Bu yüzden Klasik liberaller devlete mesafeli bakmışlardır. Klasik liberallere göre, bireysel gelişim, ilerleme ve özgürlük için, devlet minimal olmalıdır. Devletin iç ve dış güvenliği sağlamanın ötesinde fonksiyonları olmamalıdır.

Fakat bu noktada Mill, devletin özgürleştirici fonksiyonuna dikkat çekerken Modern liberallere de yaklaşmıştır. Çünkü Modern liberaller, bireysel gelişim ve özgürlük için devlete bir takım sorumluluklar ve görevler yüklerken, Klasik liberaller, devleti minimal hale getirmeye çalışmamışlar ve devleti özgürlükler için bir tehdit unsuru olarak görmemişlerdir. Modern liberaller, devletin bireysel gelişme ve bireyin kendi potansiyelini açığa çıkartabilmesi için gerekli olan yardımları yapabileceğine inanmışlardır. Bundan dolayı Modern liberaller, sorumlu ve görev sahibi olan devleti benimsemişlerdir. Özgürlükleri tehdit etmeyecek ve bireyin önündeki engelleri kaldırmasında bireye yardım edebilecek olan bir devleti istemişleridir. Mill, Klasik liberaller gibi devlete mesafeli bakmakla beraber, devlete bir takım sorumluluklar, görevler yükleyerek, devletin bireysel gelişim için bireye yardımcı olabileceğine inanmıştır. Bu anlamda Mill'in devlete yönelik görüşü, Mill'i Modern liberallere yaklaştırmaktadır. Mill'de Modern liberaller gibi devleti, bireyin kendi potansiyelini açığa çıkarmasında yardımcı olabilecek sosyal bir kurum olarak görmüştür.

Mill'in kadına ve işçi sınıfına yönelik düşünceleri onu Modern liberallerin savunusuna yaklaştırmaktadır. Mill, toplumda cinsiyet ve sınıf ayrımının olmaması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü böyle bir ayrımın kimseye fayda vermeyeceğini aksine toplumu gerileteceğini, özgürlüklerin tam anlamıyla yaşanmadığı için toplumsal faydanın da azalacağını vurgulamıştır. Mill, kadın-erkek eşitliğini savunmuş ve toplumda erkekler gibi kadınlarında haklarının olması gerektiğini belirtmiştir. Kadınlara da genel oy hakkının verilmesi gerektiğini, yönetimde onların payının olması gerektiğini savunmuştur. Mill, işçi sınıfının devlet tarafından bir takım sosyal güvencelerle korunması gerektiğini belirtmiş, bu gibi durumlarda devlet müdahalesine ılımlı bakmış ve bu anlamda da Modern liberallere yaklaşmıştır.

Mill, dönemini aşan bir filozoftur. Çünkü o, döneminin düşünemediği ve hatta zaman itibariyle kaldıramayacağı konulara değinmiş ve bu konuların peşini bırakmamış, kendi fikirlerinden taviz vermemiş olan bir filozoftur. Kadınlara özgürlüklerin verilmesi gerektiğini, sanayileşmenin getirdiği işçi sınıfının zor olan çalışma koşullarına değinerek onların durumlarının iyileştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Mill cinsiyet ayrımı, ırk ayrımı ve sınıf ayrımı yapılmadan her bireyin özgür olması gerektiğini, düşüncelerini özgürce ifade etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü ancak bu şekilde ilerlemenin, toplumsal ve bireysel gelişmenin ve uygarlığın yaşanabileceğini belirtmiştir.

KAYNAKLAR

- ABBEY Ruth, "Back toward a Comprehensive Liberalism? Justice as Fairness, Gender, and Families", **Political Theory**, Vol. 35, No. 1 (Feb., 2007), pp. 5-28.
- ANNAS Julia, "Mill and the Subjection of Women", **Philosophy**, Vol. 52, No. 200 (Apr., 1977), pp. 179-194.
- ANNAS Julia, "Mill And The Subjection Of Women", **Liberalism Volume II**, Edited By: Richard J. Arneson, Great Britain at the University Press, Cambridge, 1992, pp. 132-158.
- APPIAH Kwame Anthony, "Liberalism, Individuality, and Identity", **Critical Inquiry**, Vol. 27, No. 2 (Winter, 2001), pp. 305-332.
- ASHFORD Nigel, **Özgür Toplumun İlkeleri**, Çev: Can Madenci, Liberte Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Şubat 2009.
- BALLHATCHET Kenneth, "The Importance of Macaulay", **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, No. 1 (1990), pp. 148-151.
- BAIN A., "John Stuart Mill", **Mind**, Vol. 5, No. 17 (Jan., 1880), pp. 87-89.
- BARRY Norman P., **Modern Siyaset Teorisi**, Çev: Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin, Liberte Yayınları, 1. Baskı, ANKARA, Şubat 2003.
- BAUM Bruce, "J. S. Mill on Freedom and Power", **Polity**, Vol. 31, No. 2 (Winter, 1998), pp. 187-216.
- BEITZ Charles R., "Social and Cosmopolitan Liberalism", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)**, Vol. 75, No. 3(Jul., 1999), pp. 515-529.
- BENETON Philippe, **Muhafazakârlık**, Çev: Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2011.

- BERLIN Isaiah, “İki Özgürlük Kavramı”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Çev: Mustafa Erdoğan, Cilt:12, No: 45-46, Kış-Bahar 2007, ss. 67-82.
- BERKTAY Fatmagül, “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. Hatice Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Eylül 2009, ss. 48-114.
- BINKLEY Robert C., “Mill's Liberty Today”, **Foreign Affairs**, Vol. 16, No. 4 (Jul., 1938), pp. 563-573.
- BLOOM Harold, **Samuel Taylor Coleridge**, New York: Bloom's Literary Criticism, 1. Edition, 2010.
- BOBBIO Norberto, **Liberalism and Democracy**, Verso, First Edition, New York, 1990.
- BOUTON Clark W., “John Stuart Mill: On Liberty and History”, **The Western Political Quarterly**, Vol. 18, No. 3 (Sep., 1965), pp. 569-578.
- BRINK David O., “Mill's Deliberative Utilitarianism”, **Philosophy & Public Affairs**, Vol. 21, No. 1 (Winter, 1992), pp. 67-103.
- BROADBENT J. E., “The Importance of Class in the Political Theory of John Stuart Mill”, **Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique**, Vol. 1, No. (Sep., 1968), pp. 270-287.
- BROWN D. G., “Mill on Liberty and Morality”, **The Philosophical Review**, Vol. 81, No. 2 (Apr., 1972), pp. 133-158.
- BROWNING Andrew, “Lord Macaulay, 1800-59”, **The Historical Journal**, Vol. 2, No. 2 (1959), pp. 187-206.
- BÜTÜN Ali Rıza, **Batı Siyaset Düşüncesinde Büyük Akıl Hocaları**, İstanbul: Crea Yayınları, 1. Baskı, Şubat 2012.
- CANIKLIOĞLU Meltem, **Liberalizm**, BDS Yayınları, İstanbul, 1996.
- CAPALDI Nicholas, **John Stuart Mill**, Çev: İsmail Hakkı Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Şubat 2011.
- CARR Craig L., **Liberalism And Pluralism**, Palgrave Macmillan Press, First Published, New York, 2010.

- CHOPRA Y. N., "Mill's Principle of Liberty", **Philosophy**, Vol. 69, No. 270 (Oct., 1994), pp. 417-441.
- CHRISTIE William, **Samual Taylor Coleridge A Literary Life**, London: Palgrave Macmillan, First Published, 2007.
- CHRISTMAN John, "Liberalism and Individual Positive Freedom", **Ethics**, Vol. 101, No. 2 (Jan., 1991), pp. 343-359.
- CHRISTMAN John, **Social and Political Philosophy: A Contemporary Introduction**, Routledge, London and New York, 2002.
- CLARK Barry S.- John E. ELLIOTT, "John Stuart Mill's Theory Of Justice", **Review of Social Economy**, Vol. 59, No. 4 (Dec. 2001), pp. 467-490.
- CLAUSEN Christopher, "John Stuart Mill's "Very Simple Principle"", **The Wilson Quarterly (1976-)**, Vol. 33, No. 2 (Spring, 2009), pp. 40-46.
- CONNIN Lawrence J., "Hayek, Liberalism and Social Knowledge", **Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique**, Vol. 23, No. 2 (Jun., 1990), pp. 200-286.
- COWLING Maurice, **Mill and Liberalism**, Cambridge University Press, Second Edition, 2005.
- CRANSTON Maurice, "John Stuart Mill and Liberty", **The Wilson Quarterly (1976-)**, Vol. 11, No. 5, (Winter, 1987), pp. 82-91.
- ÇAĞLA Cengiz, **Tocqueville ve Özgürlük**, İstanbul: Belge Yayınları, 1. Baskı, Ocak, 2007.
- ÇAĞLA Cengiz, **Mill**, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007.
- ÇETİN Halis, **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Orion Yayınları, 1. Baskı, ANKARA, 2007.
- DAVIS Elynor G., "Mill, Socialism and The English Romantics: An Interpretation", **Economica**, New Series, Vol. 52, No. 207 (August 1985), pp. 345-358.
- DOLBEARE Kenneth M.- Patricia Dolbeare- Jane Hadley, **American Ideologies**, Rand McNally College Publishing Company, Second Edition, Chicago, 1973.

- DUMAN Fatih, **Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına Edmund Burke**, Ankara: Liberte Yayınları, 1. Baskı, Ocak 2010.
- DUMAN Fatih, “Devlet”, **Siyaset Bilimi**, Editör: Halis Çetin, Orion Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Ocak 2012.
- EBELING Richard M., “Özgürlüğün Ekonomi Politikçisi”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Çev: Seval Yaman Cilt: 12, No: 45-46, Kış-Bahar 2007, pp. 127-145.
- EBENSTEIN Lanny, “Mill’s Theory Of Utility”, **Philosophy**, Vol. 60, No. 234 (Oct., 1985), pp. 539-543.
- EISLER Riane and LOYE David, “The "Failure" of Liberalism: A Reassessment of Ideology from a New Feminine-Masculine Perspective”, **Political Psychology**, Vol. 4, No. 2 (Jun., 1983), pp. 375-391.
- ERDOĞAN Mustafa, **Aydınlanma, Modernlik, Liberalizm**, Orion Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Mart 2006.
- FELLMEN David, “What Is Liberalism?”, **Prairie Schooner**, Vol. 19, No. 3 (Fall 1945), pp. 200-228.
- FENN W. W., “Modern Liberalism”, **The American Journal of Theology**, Vol. 17, No. 4 (Oct., 1913), pp. 509-519.
- FITZPATRICK John R., **John Stuart Mill’s Political Philosophy**, Continuum, London and New York, 1998.
- FRANCO Paul, “Hegel and Liberalism”, **The Review of Politics**, Vol. 59, No. 4 (Autumn, 1997), pp. 831-860.
- FRIEDMAN David, “Piyasa, Devlet ve Eğitim”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Çev: Murat Sartaş, Cilt: 13, No: 49, Kış 2008, ss. 25-38.
- GARDBAUM Stephen, “Liberalism, Autonomy, and Moral Conflict”, **Stanford Law Review**, Vol. 48, No. 2 (Jan., 1996), pp. 385-417.
- GRAY John, “Mill's Liberalism and Liberalism's Posterity”, **The Journal of Ethics**, Vol. 4, No. 1/2, Rights, Equality, and Liberty Universidad Torcuato Di Tella Law and Philosophy Lectures 1995-1997 (Jan. - Mar., 2000), pp. 137-165.
- GRAY John, **Liberalism**, University Of Minnesota Press, Second Edition, 2003.

- GÜRİZ Adnan, **Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları; No:184, Ankara, 1963.
- GÜRİZ Adnan, **Hukuk Felsefesi**, Ankara Hukuk Fakültesi yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1985.
- HALLIDAY R. J., **Political Thinkers Volume IV: John Stuart Mill**, Edited by: Geraint Parry, Routledge, London and New York, 2004.
- HALL Catherine, “Macaulay's Nation”, **Victorian Studies**, Vol. 51, No. 3, Special Issue: Papers and Responses from the Sixth Annual Conference of the North American Victorian Studies Association (Spring 2009), pp. 278-482.
- HAMBURGER Joseph, “John Stuart Mill on Liberty and Control”, **Ethics**, Vol. 111, No. 3 (April 2001), pp. 637-638.
- HAMPSHER-MONK Iain, **Modern Siyasal Düşünce Tarihi**, Çev: Necla Arat, Deniz Hakyemez, Tüten Ang vd., Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2004.
- HARRIS Abram L., “John Stuart Mill's Theory of Progress”, **Ethics**, Vol. 66, No. 3 (Apr., 1956), pp. 157-175.
- HEYWOOD Andrew, **Siyaset**, Editör: Buğra Kalkan, Adres Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Ekim 2007.
- HEYWOOD Andrew, **Siyasi İdeolojiler**, Editör: Buğra Kalkan, Adres Yayınları, 3. Baskı, Ankara, Mart 2011.
- HIMMA Kenneth Einar, “The Interpretation of Mill's Utilitarianism”, **History of Philosophy Quarterly**, Vol. 15, No. 4 (Oct., 1998), pp. 455-473.
- HINDESS Barry, “Liberalism, Socialism and Democracy: Variations on a Governmental Theme”, **Foucault and Political Reason**, Edited By: Andrew Barry, Thomas Osborne, Nikolas Rose, The University of Chicago Press, First Published, London, 1996, pp. 203-226.
- HOBHOUSE Leonard Trelawny, **Liberalism**, The Project Gutenberg EBook, Release Date: March 8, 2009, www.gutenberg.org (e. t. 09.04.2013).
- HOLDEN Barry, **Understanding Liberal Democracy**, Philip Allan Longman Higher Education, First Edition, June 1988.

- HOLDEN Barry, **Liberal Demokrasiyi Anlamak**, Çev: Hüseyin Bal, Liberte Yayınları, Ankara, Mart 2007.
- HOLMES Stephen, “Can weak-state liberalism survive?”, **Liberalism and its Practice**, Edited by Dan Avnon and Avner de-Shalit, Routledge, First Published, London and New York, 1999, pp. 186-203.
- HUMPHREY Hubert H., “Liberalism”, **The American Scholar**, Vol. 24, No. 4 (Autumn, 1955), pp. 419-433.
- IVISON Duncan, “The Art of Political Liberalism”, **Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique**, Vol. 28, No. 2 (Jun., 1995), pp. 203-226.
- KAHAN Alan S., **Aristocratic Liberalism**, Oxford University Press, New York, 1992.
- KAUTZ Steven, “Liberalism and the Idea of Toleration”, **American Journal of Political Science**, Vol. 37, No. 2 (May, 1993), pp. 610-632.
- KERNOHAN Andrew, **Liberalism, Equality, and Cultural Oppression**, Cambridge University Press, First Published, 1998.
- KING Clyde L., “Liberalism by L. T. Hobhouse”, **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 40, Country Life (Mar., 1912), pp. 264-265.
- KISHLANSKY Mark A., **Batı'nın Kaynakları, 2. Cilt**, Çev: M. Kürşad Atalar, Açılım Kitap Pınar Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2013.
- KIŞLALI Ahmet Taner, **Siyasal Sistemler**, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, Mart 1991.
- KOPF David, “The Letters of Thomas Babington Macaulay. Volume III: January 1834-August 1841 by Thomas Babington Macaulay; Thomas Pinney Review”, **The Journal of Asian Studies**, Vol. 37, No. 3 (May, 1978).
- KÖKER Levent, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- KUKATHAS Chandran, “Liberal Takımadaları”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Çev: Mustafa Erdoğan, Cilt: 10, No: 38-39, Bahar-Yaz 2005, ss. 18-27.
- KÜÇÜKALP Derda, “Fayda, Özgürlük ve Demokrasi ilişkisi Bağlamında John Stuart Mill'in Politik Felsefesi”, **Felsefe Dünyası**, Sayı:56, Ankara, 2012/2, ss. 109-126.

- KYMLICKA Will, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, Çev: Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Eylül 2006.
- LARMORE Charles, “Political Liberalism”, **Political Theory**, Vol. 18, No. 3 (Aug., 1990), pp. 385-417.
- LARMORE Charles, “The Moral Basis of Political Liberalism”, **The Journal of Philosophy**, Vol. 96, No. 12 (Dec., 1999), pp. 599-625.
- LEVEY Ann, “Liberalism, Adaptive Preferences, and Gender Equality”, **Hypatia**, Vol. 20, No. 4, Analytic Feminism (Autumn, 2005), pp. 127-143.
- LLOYD Elisabeth A., “Feyerabend, Mill, and Pluralism”, **Philosophy of Science**, Vol. 64, Supplement. Proceedings of the 1996 Biennial Meetings of the Philosophy of Science Association. Part II: Symposia Papers (Dec., 1997), pp. 396-407.
- LOMASKY Loren, “Liberty and Welfare Goods: Reflections on Clashing Liberalisms”, **The Journal of Ethics**, Vol. 4, No. 1/2, Rights, Equality, and Liberty Universidad Torcuato Di Tella Law and Philosophy Lectures 1995-1997 (Jan. - Mar., 2000), pp. 99-113.
- LYONS David, “Mill's Theory of Morality”, **Noûs**, Vol. 10, No. 2, Symposium on Utilitarianism (May, 1976), pp. 101-120.
- MACMILLAN John, “Liberalism and the Democratic Peace”, **Review of International Studies**, Vol. 30, No. 2 (Apr., 2004), pp. 179-200.
- MACRIDIS Roy C., **Contemporary Political Ideologies: Movement and Regimes**, Scott, Foresman and Company, Fourth Edition, London, 1989.
- MAGID Henry M., “Freedom and Political Unity”, **Ethics**, Vol. 51, No. 2 (Jan., 1941), pp. 141-153.
- MAGID Henry M., “Mill and the Problem of Freedom of Thought”, **Social Research**, Vol. 21, No. 1 (SPRING 1954), pp. 43-61.
- MARA Gerald- Suzanne L. DOVÌ, “Mill, Nietzsche, and The Identity of Postmodern Liberalism”, **The Journal of Politics**, Vol. 57, No. 1 (Feb., 1995), pp. 1-23.
- MARTIN Boyd A., “Liberalism”, **The Western Political Quarterly**, Vol. 1, No. 3 (Sep., 1948), pp. 295-297.

- McCLELLAND J. S., **A History of Western Political Thought**, New York: Routledge, 5. Edition, 2002.
- McCLOSKEY H. J., “Mill's Liberalism”, **The Philosophical Quarterly**, Vol. 13, No. 51 (Apr., 1963), pp. 143-156.
- McCLOSKEY H. J., “Liberalism”, **Philosophy**, Vol. 49, No. 187 (Jan., 1974), pp. 13-32.
- MICHEL Virgil, “Liberalism Yesterday and Tomorrow”, **Ethics**, Vol. 49, No. 4 (Jul., 1939), pp. 417-434.
- MILL John Stuart, “Temsili Hükümet Üstüne Düşünceler'den Seçme Parçalar”, Çev: Sina Akşin, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, Seçilmiş Yazılar-III-Yakınçağ**, Der: Mete Tunçay, Ankara: SBF Yayınları, 1963, ss. 71-87.
- MILL John Stuart, **Principles Of Political Economy Books IV and V**, England: Penguin Books, First Published, 1970.
- MILL John Stuart, **Faydacılık**, Çev: Şahap Nazmi Coşkunlar, Milli Eğitim Basımevi, 3. Baskı, İstanbul, 1986.
- MILL John Stuart, **Hürriyet Üstüne**, Çev: Mehmet Osman Dostel, Sadeleştiren: Ömer Çaha, Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Mart 2009.
- MINDLE Grant B., “Liberalism, Privacy, and Autonomy”, **The Journal of Politics**, Vol. 51, No. 3 (Aug., 1989), pp. 575-598.
- MISES Ludwig von, **Liberalism**, Cobden Press, Third Edition, New York, 2002.
- MURRAY A.R.M., **An Introduction To Political Philosophy**, London: Cohen And West LTD, 4. Edition, , 1968.
- NEAL Patrick, **Liberalism And Its Discontents**, Macmillan Press LTD., First Published, London, 1997.
- PAPPE H. O., “Mill and Tocqueville”, **Journal of the History of Ideas**, Vol. 25, No. 2 (Apr. - Jun., 1964), pp. 217-234.
- PARSONS J. E., “J. S. Mill's Conditional Liberalism in Perspective”, **Polity**, Vol. 5, No. 2 (Winter, 1972), pp. 147-168.

- PAUL Ellen Frankel, "Mill on Good Government John Stuart Mill and Representative Government by Dennis F. Thompson", **The Review of Politics**, Vol. 39, No. 3 (Jul., 1977), pp. 435-437.
- PINNEY Thomas, "The Letters of Thomas Babington Macaulay", **Victorian Periodicals Newsletter**, Vol. 9, No. 3 (Sep., 1976), pp. 557-560.
- QUALTER Terence H., "John Stuart Mill, Disciple of de Tocqueville", **The Western Political Quarterly**, Vol. 13, No. 4 (Dec., 1960), pp. 880-889.
- RABKIN Jeremy, "Grotius, Vattel, and Locke: An Older View of Liberalism and Nationality", **The Review of Politics**, Vol. 59, No. 2 (Spring, 1997), pp. 293-322.
- RAND Ayn, "Kapitalizm Nedir?", Çev: Necdet Kandemir, **Liberal Düşünce Dergisi**, Liberte Yayınları, Cilt: 10, Sayı: 37, Ankara, Kış 2005, ss. 165-184.
- REES J. C., "Hayek on Liberty", **Philosophy**, Vol. 38, No. 146 (Oct., 1963), pp. 346-360.
- ROWLEY Charles, **Özgürlük ve Devlet**, Çev: İbrahim Dalmiş, Liberte Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Nisan 2002.
- RYAN Alan, **The Making Of Modern Liberalism**, Princeton University Press, First Published, New Jersey, 2012.
- SABINE George, **Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi**, Çev: Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, 3. Baskı, Ocak 1997.
- SAMUR Bilal, "Din Özgürlüğü, Çoğulculuk ve Liberal Demokrasi", **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 63, Yaz 2011, ss. 1-15.
- SANDEL Michael J., **Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?**, Çev: Mehmet Kocaoğlu, Bigbang Yayınları, 1. Baskı, Ocak 2013.
- SARVASY Wendy, "J. S. Mill's Theory of Democracy for a Period of Transition between Capitalism & Socialism", **Polity**, Vol. 16, No. 4 (Summer, 1984), pp. 567-587.
- SCANLAN James P., "J. S. Mill and the Definition of Freedom", **Ethics**, Vol. 68, No. 3 (Apr., 1958), pp. 194-206.

- SCHAEFFER Denise, "Feminism and Liberalism Reconsidered: The Case of Catharine MacKinnon", **The American Political Science Review**, Vol. 95, No. 3 (Sep., 2001), pp. 699-708.
- SEAMAN John W., "L. T. Hobhouse and the Theory of "Social Liberalism"", **Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique**, Vol. 11, No. 4 (Dec., 1978), pp. 777-801.
- SINOPOLI Richard C., "Thick-Skinned Liberalism: Redefining Civility", **The American Political Science Review**, Vol. 89, No. 3 (Sep., 1995), pp. 612-620.
- SKINNER Quentin, **Liberty Before Liberalism**, Cambridge University Press, Seventh Published, New York, 2003.
- SMITH Elizabeth S., "John Stuart Mill's "The Subjection of Women": A Re-Examination", **Polity**, Vol. 34, No. 2 (Winter, 2001), pp. 181-203.
- SPRAGENS Tom, "The Modern Liberal Theory of Man by Gerald F. Gaus", **Political Theory**, Vol. 12, No. 1 (Feb., 1984), pp. 127-130.
- STARR Paul, **Freedom's Power**, Basic Books, First Published, New York, 2007.
- STEINTRAGER James, "Mill and LiberalismThe Earlier Letters of John Stuart Mill 1812-1848. Vols. XII-XIII in "Collected Works of JohnStuart Mill" by Francis E. Mineka; John Stuart Mill; Essays on Politics and Culture by JohnStuart Mill by Gertrude Himmelfarb; John Stuart Mill", **Politics**, Vol. 26, No. 4 (Oct., 1964), pp. 564-567.
- STEWART Robert Scott, "Utilitarianism Meets Romanticism: J. S. Mill's Theory of Imagination", **History of Philosophy Quarterly**, Vol. 10, No. 4 (Oct., 1993), pp. 369-388.
- STRASSER Mark, "Mill and the Utility of Liberty", **The Philosophical Quarterly**, Vol. 34, No. 134 (Jan., 1984), pp. 63-68.
- TAMER Mine Gözübüyük, "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum", **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 27, Sayı 1 (Haziran-2010).
- TANNENBAUM Donald- David SCHULTZ, **Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar Ve Fikirleri**, Çev: Fatih Demir, Adres Yayınları, 1. Baskı, Ekim 2006.

- TEN C. L., “Mill and Liberty”, **Journal Of The History Of Ideas**, Vol. 30, No. 1 (Jan. - Mar., 1969), pp. 47-68.
- THILLY Frank, “The Individualism of John Stuart Mill”, **The Philosophical Review**, Vol. 32, No. 1 (Jan., 1923), pp. 1-17.
- TOCQUEVILLE Alexis De, **Amerika’da Demokrasi**, Çev: İ. Sezal-F. Dilber, Ankara: Yetkin Yayınları, 1994.
- TOK Nafiz, **Siyasal İdeolojiler**, Siyaset Bilimi, Editör: Halis Çetin, Orion Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Ocak 2012.
- TUNÇAY Mete, **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi 3: Yakınçağ Seçilmiş Yazılar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 289, 1. Baskı, Ankara 1963.
- TUNÇEL Ahu, **Bir Siyaset Felsefesi: Cumhuriyetçi Özgürlük**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Mart-2010.
- URMSON J. O., “The Interpretation of the Moral Philosophy of J. S. Mill”, **The Philosophical Quarterly**, Vol. 3, No. 10 (Jan., 1953), pp. 33-39.
- VERBURG Rudi, “John Stuart Mill’s Political Economy: Educational Means To Moral Progress”, **Review Of Social Economy**, Vol. 64, No.2 (June 2006), pp. 225-246.
- VİNCENT Andrew, **Modern Politik İdeolojiler**, Çev: Arzu Tüfekçi, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 1. Basım, Mayıs-2006.
- VOEGELIN Eric, Mary Algozin and Keith Algozin, “Liberalism and Its History”, **The Review of Politics**, Vol. 36, No. 4 (Oct., 1974), pp. 504-520.
- WARNER Beth E., “John Stuart Mill's Theory of Bureaucracy within Representative Government: Balancing Competence and Participation”, **Public Administration Review**, Vol. 61, No. 4 (Jul. - Aug., 2001), pp. 403-414.
- WELTY Gordon A., “Mill’s Principle Of Government As A Basis Of Democracy”, **The Monist**, Vol. 55, No. 1, Foundations of Democracy (January, 1971), pp. 51-60.
- WHITAKER J. K., “John Stuart Mill's Methodology”, **Journal of Political Economy**, Vol. 83, No. 5 (Oct., 1975), pp. 1033-1050.

WOLFE Christopher, **Natural Law Liberalism**, Cambridge University Press, First published, New York, 2006.

WORDSWORTH and COLERIDGE, **Lyrical Ballads**, Coradella Collegiate Bookshelf Editions, 2007.

YAYLA Atilla, **Siyaset Teorisine Giriş**, Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Ekim 2002.

YAYLA Atilla, **Liberalizm**, Plato Film Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Kasım 2003.

ZIMMER Louis B., “The 'Negative Argument' in J. S. Mill's Utilitarianism”, **Journal of British Studies**, Vol. 17, No. 1 (Autumn, 1977), pp. 119-137.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	EDANUR PINARCI		
Doğum Yeri ve Yılı	ADANA 1989		
Bildiği Yabancı Diller	İNGİLİZCE		FRANSIZCA
ve Düzeyi	İLERİ		BAŞLANGIÇ
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2003	2007	DOLAPOĞLU ANADOLU LİSESİ
Lisans	2007	2011	ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Yüksek Lisans	2011		ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
İletişim (e-posta):	edanurpinarci@hotmail.com		
		Tarih İmza Adı Soyadı	